

BESİM SAHATÇIU

Kopi Kyçyku
BESIM SAHATÇIU - NJË JETË PËR EKRANIN DHE SKENËN
Botim Privat
Botues: Besnik dhe Bekim Sahatçiu
ISBN:
Copyright©2013
Disenji: Edi Agagjyshi
Lektura:
Shtypi:

Të gjitha të drejtat janë të rezervuara.

Ky libër mund të kopjohet pjesërisht për përdorim personal dhe jofitimprurës. Kjo rekomandohet për qëllime promovuese të librit apo edhe për afirmim të kulturës së leximit në përgjithësi. Por, nuk lejohet riprodhimi, transmetimi apo kopjimi i këtij libri në tërësi pa lejen paraprake të botuesve.

KOPI KYÇYKU

BESIM SAHATÇIU

NJË JETË PËR EKRANIN DHE SKENËN

BOTIM PRIVAT
PRISHTINË, 2013

Përmbajtja

Parathënie	7
1. Në vend të hyrjes	15
2. Nderimi i punës së Besimit	19
3. Pikëllim dhe optimizëm	23
4. Vendlindja	25
5. Fëmijëria dhe rinia me gojën e Besimit	28
6. Zgjimi i një ëndrre	31
7. Kthimi	34
8. Sprova e madhe e suksesshme	36
9. Një mendim i Besimit si kritik arti	39
10. Në Televizionin e Prishtinës	41
11. Idetë e Besimit për regjinë	42
12. Besimi dhe tradita	52
13. Besimi - i gjallë edhe pas vdekjes të tij fizike	55
14. Drama me regji të Besimit	67
15. Vepra e skenës, e ekranit dhe jehona e saj	71
16. Si vendosa të shkruaj për Besim Sahatçiun	73
17. Besimi dhe dramaturgjia	77
18. Ekzigjencat e Besimit	81
19. Copëza nga jeta e Besim Sahatçiut	84
20. Besimi për artin e vërtetë	89
21. Arti i të folurit	92
22. Arti nuk është vetëm talent, por sidomos punë	98
23. Veprat e Besim Sahatçiut për ekranin dhe skenën	103
24. Të ndryshme, por gjithnjë brenda artit	113
25. Gjuha dramaturgjike	119
26. Diskurs me doza të forta teorike	122
27. Humori	125
28. Stafeta	128
29. Besim Sahatçiu në kujtesën e bashkëshortes dhe të djemve të vet	130
30. Disa <i>merake</i> – amanete të Besim Sahatçiut	137

Parathënie

Regjisorin e mirënjohur të Kosovës, Besim Sahatçiu, e kam konsideruar dhe e konsideroj si një korifë të skenës teatrale, televizive dhe filmike, sepse fuqia krijuese, un-i empirik i mirëdallueshëm, kanë ngjizur një antinomi të Orfeut me Prometeun, si dy forca kundërvënëse, me synimin për të shprehur në artin e vet, pra në film, teatër dhe televizion, unitetin e kundërthënies në konceptet regjisoriale, çka nënkupton sferën e paarritur të idealit estetik, pse jo edhe artistik, edhe pse idealja në art është e lidhur ngushtë me këndin nga i cili vështrohet.

Arti, thonë filozofët, vepron me perceptime dhe afekte, mbi një plan të kompozimit, me figura estetike. Ai niset nga sensualizmi materialist i njohjes në trajtimin e së bukurës, të së madhërishmes, të shijes estetike etj.

Nga ky këndvështrim duhet trajtuar edhe puna e madhe që ka bërë ky regjisor i shquar e këtë mund ta gjejmë më gjerësisht në librin e shkruar nga akademiku shqiptar Kopi Kycyku, autor i një numri të madh veprash letrare, gjuhësore e historike, të shkruara në shqip e në gjuhë të huaja. Këtë vepër, autori e ka përgatitur posaçërisht dhe po e boton në prag të përvjetorit të ndarjes nga jeta të korifeut Besim Sahatçiu. Është një libër i shkruar me ngrohtësi, me gjuhë të pastër e lakonike, me stil të rrjedhshëm e sidomos me plot vërtetësi. Si soditje, si reflektim dhe si komunikim është i pafund, aq sa ngjason me një refren të madh e të fuqishëm, si metamorfozë e përjetshme, si këngë e universeve, si një qenie ndijimi që nuk shter, si një muzikë e këndshme, që na sjell një doktrinë të mahnitshme, frymëzuese, optimiste.

Ky libër, që po na jepet në dorë në një kohë që regjisori ynë i shquar nuk ndodhet fizikisht më midis nesh, por vazhdon të mbetet në mendje e në zemrat tona për gjithçka që la pas, paraqet një kontribut të madh dhe me vlerë për kulturën tonë. Njëkohësisht, atyre që nuk e kanë njohur të madhin Besim Sahatçiu, u jepet rasti që, përmes kësaj vepre, ta çmojnë në vlerën e vërtetë. E theksojmë se nga ky material letrar-artistik dhe njëherazi shkencor, lexuesi mëson shumë për veprimtarinë e Besim Sahatçiu dhe, krahas faktit që përbën nderim të merituar, na krijon

bindje të plotë për vlerat e shumta të bardit krijues Besim Sahatçiu, veçanërisht për kulturën e filmit dhe të dramës shqiptare.

Në fakt, vepra e akademikut Kopi Kyçyku është mjaft e rëndësishme edhe ngaqë vjen në një kohë kur tekste të tilla për krijuesit tanë na mungojnë.

Para se të flasim më tutje për librin, duhet thënë se në krijimtarinë artistike sot kemi botime dhe vepra që trajtojnë tema të llojllojshme, por në mesin e tyre kemi pak ose aspak botime monografike dhe autobiografike.

Cilët janë shkaqet e një inkoherence të tillë?

Nëse e çmojmë lart forcën krijuese të artit, është e pakuptueshme që sot jemi të ballafaquar me një nonsens të këtij lloji dhe, pa hyrë për të analizuar këtë dukuri, mund të konstatojmë se, nga ana tjetër, zhvillimi i artit në të gjitha trojet shqiptare ka bërë hapa të vullshëm. Kjo lidhet ngushtë dhe shpjegohet, ndër të tjera, edhe me përparimin e shqiptarëve, çka ndikon ndjeshëm në krijimin dhe fuqizimin e unitetit kombëtar në këtë fushë. Në këtë aspekt, në përgjithësi kemi vepra që na prezantojnë me sukses edhe jashtë trojeve shqiptare, duke ndikuar fuqimisht në afirmimin e mbarë kulturës sonë kombëtare.

Në këto rrethana, shtrohet një pyetje me vend dhe pikërisht: pse s’kemi botime të tilla? Kemi shumë përgjigje, për të cilat mendojmë se nuk është vendi t’i përmendim. Do të prekim vetëm se çfarë veprash janë botuar për artin muzikor, kryesisht monografi dhe autobiografi, natyrisht për aq sa kemi dijeni.

Më konkretisht, në Kosovë kemi vetëm një botim monografik për kompozitorin tonë të parë, Lorenc Antonin, me titull *“Jeta dhe vepra e Lorenc Antonit”*, që e kam shkruar unë, ndërsa në Shqipëri kanë parë dritën e botimit disa sosh: për kardinalin Mikel Koliqi, nga Gjon Simoni; për Prenkë Jakovën, nga Spiro Ll. Kalemi; për simfonizmin në muzikën e Çesk Zadejës, nga Klement M. Kole; për Tish Dainë, nga Marash Hajati; për Nikolla Zoraqin, nga Zhani Ciko, dhe disa të tjera.

Pse nuk kemi asnjë libër për regjisorët tanë të dramës e të filmit? Do të ishte tepër sempliste të besoj se kjo është bërë me qëllim, sepse

interpretime dhe pohime të tilla të diskutueshme e kanë burimin, në mos tjetër, në kriteret jo të drejta, që i bëjnë jehonë thënies: “... *sa e meritojnë krijuesit tanë që të kenë monografi për punën e tyre?*”. Gjithsesi, ajo që mund të thuhet pa ngurrim është qëndrimi nihilist, mohues, që jo rrallë na kaplon. Por gjithaq me vend është të vemë në dukje se studiuesit dhe hulumtuesit që janë marrë me fushat përkatëse, pa dyshim e meritojnë vëmendjen tonë, një botim të posaçëm për secilin, që krijimtaria e tyre të njihet e të vlerësohet nga brezat e sotëm dhe të atyre që vijnë.

Siç e vumë në dukje më sipër, këto ditë ka dalë nga shtypi libri më i ri i akademikut Kopi Kyçyku, me titull “*Besim Sahatçiu - Një jetë për ekranin dhe skenën*”. Nga ana tjetër, vlen të theksojmë se të rralla janë ato familje, bashkëshortë e fëmijë, që tregojnë interesim për krijimtarinë e më të dashurit të tyre, siç është rasti me familjen e Besim Sahatçiu, ku bashkëshortja Besa, djemtë - Besniku dhe Bekimi, - kanë marrë nismën për çdo lavdërim që, ta botojnë këtë monografi. Themi se i meritojnë të gjitha lavdërimet sepse askush nga kolegët regjisorë dhe të tjerë nuk është kujtuar për t’i bërë Besim Sahatçiu një homazh të përmasave të tilla. Ky qëndrim i kolegëve dhe i bashkëpunëtorëve dëshmon jo vetëm për një neglijencë, indiferentizëm e shpërfillje, por edhe për mungesë respekti ndaj Besimit, i cili, krahas faktit që ka qenë regjisor i parë me studime të plota akademike të rangut evropian, na ka lënë trashëgim vepra dinjitoze.

Si është ndërmarrë nisma për shkrimin e librit kushtuar të ndjerit Besim Sahatçiu?

Në një bisedë të rastit, ku kemi qenë të pranishëm akademiku Kopi Kyçyku, Besnik dhe Bekim Sahatçiu, si dhe unë, ra fjala që, deri në ato çaste, askush nuk ishte kujtuar që të merrte përsipër përgatitjen dhe botimin e një monografie për regjisorin e njohur, Besim Sahatçiun. Pasi lexoi një ese të përfshirë në librin e dytë timin, të titulluar “*Vibracionet e shpirtit shqiptar*”, akademiku Kopi Kyçyku na u drejtua me këto fjalë: “Unë do ta kisha shkruar një monografi për të ndjerin Besim Sahatçiu, nëse më siguroni të dhënat e dokumentet e duhura, sepse kam shkruar e botuar mjaft të tilla, pra përvoja nuk më mungon”.

E, pra, falë këtij intelektual poliedrik, sot lexuesi shqiptar po merr në dorë një botim që përmban shumë elemente, deri tani të panjohura për opinionin e gjerë. Sikurse e ka pohuar vetë, autori është përqendruar në momentet kyçe dhe në problemet thelbësore të jetës e të krijimtarisë së begatë të Besim Sahatçiu. Libri ka gjithsej 30 nëntituj. Si zakonisht, përveç Parathënies, ka edhe shënimin *“Në vend të hyrjes”*, ku, ndër të tjera, autori thotë se *“Reintegrimi në aktualitetin e një vepre parakupton ndërhyrjen, vlerësimin edhe të historisë së kulturës, sidhe praninë aktive e të përhershme të publikut në të”* duke e vënë, me të drejtë, fill paskëtaj, theksin në *“mungesën e një kritike të thelluar e veçmas në mungesën e vëmendjes ndaj një personaliteti me përmasat e Besim Sahatçiu, që, për kontributin e shquar që ka dhënë, ka merituar një vlerësim më serioz”*.

Më pas, autori thotë se *“harresa, apo lënia në heshtje e një krijuesi si Besimi, dashur pa dashur është baraz me një gjykim negativ për të”*. Ky korpus i rreptë i fjalëve është mjaft me vend, sepse puna me shtrirje të gjerë dhe arti i Besim Sahatçiu, nënkuptojnë guxim dhe shpirt novator në trajtimin e subjekteve përkatëse, më fort në gjinitë e ekranit, por edhe të skenës, ku Besimi ka qenë i gjithëpranishëm, me kompetencë profesionale. Në këtë kontekst vlen të përmendim se, megjithë ndërhyrjet e heraherëshme frenuese, Besimi, me durim e me këmbëngulje, i është përmbajtur lirisë së shprehjes artistike, të mësuar në një rreth intelektualësh të zgjedhur, siç ka qenë Zagrebi, ku i ka kryer me shumë sukses studimet e larta.

Duke shfletuar dhe duke lexuar me vëmendje librin, kam konstatuar me kënaqësi të madhe se autori, duke shfrytëzuar dokumente, kryesisht nga arkivi i familjes Sahatçiu, ka përshkruar mjaft atribut, duke i shpalosur me nivel të lartë artistik, krahas një shumësie nuancash nga më të rafinuarat, që arrijnë kulmin e prezantimit, duke filluar që nga puna krijuese e Besimit e deri te finalizimi i tyre, i konkretizuar me Shpërblime në Kosovë dhe në Festalet më të rëndësishme, si Festivali i Filmit në Pulë, në ish-Jugosllavi, dhe në veprimtari të tjera të kësaj natyre. Vlerësimet e merituara janë dëshmi e faktit që në veprat e ekranizuara apo të ngjitura në skenë nga Besimi bashkëveprojnë, gërshetohen, pleksen natyrshëm e në harmoni të përkryer cilësia artistike, fuqia shprehëse,

intensiteti i mendimit regjisorial. Çka thamë më sipër, shpjegon edhe pritjen me entuziazëm që patën kur u projektuan në ekranet e në skenat në Pezaro (Itali), Lisbonë (Portugali), Bilbao (Spanjë), Krakov (Poloni), Stamboll (Turqi), Damask (Siri), Tiranë, Zagreb (Kroaci) e në shumë vende të tjera të Evropës e të botës. Pjesëmarrja e Besim Sahatçiu me filmat e paraqitura përmes Kosovafilm-it, ka bërë të mundur që veprat e tij të shfaqen në 35 festivale ndërkombëtare, ku janë pritur nga publiku me po atë ndjenjë të ngrohtë si filmat e regjisorëve të njohur botërorë.

Përmbajtja, konstruktet dhe elementet përbërës të realizimeve të Besim Sahatçiu kanë zgjuar sintagmën rrëfimtare ngaqë janë pozicionuar jashtë çdo diversioni dhe ndikimi negativ.

Nga pikëpamja stilistike, për të shmangur çdo monotoni të mundshme, akademiku Kyçyku ka përdorur heraherës thyerje e digresione, duke na e bërë tepër elegante e tërheqëse paraqitjen hap pas hapi të momenteve nga më kryesoret të jetës e të veprimtarisë së Besimit, si regjisor i ekranit dhe i skenës, si përkthyes, si eseist, si estet dhe si kritik arti. Paralelisht, autori vlerëson aftësitë, karakterin e virtytet e shumta të Besimit e, mbi të gjitha, shpirtin atdhetar e njëherazi evropian.

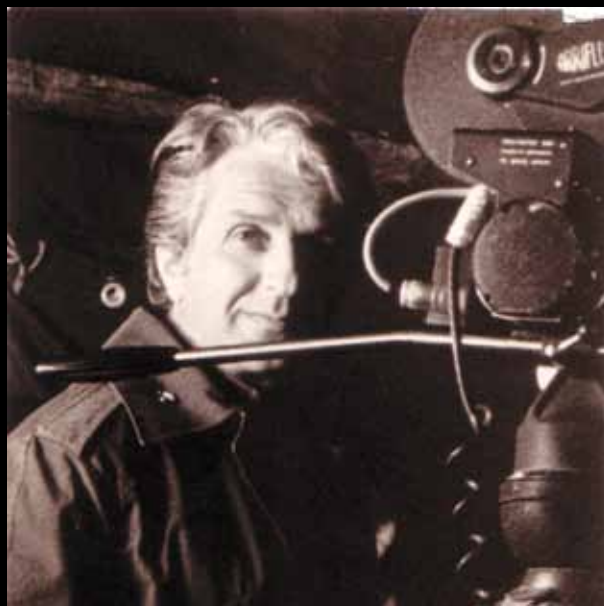
Në aspektin teorik të teatrit dhe të filmit, autori vepron me impulse të tjera në kontekstin e gjurmimeve teorike brendapërbrenda ngjarjeve, "i nxitur" nga shqetësimet që ngjall saktësia e vizionit të artit të shtatë. Kësisoj brendia, thelbi i situatave, depërton në vetëdijen e lexuesit, në rezonancë me depërtimin e elementëve artistikë të përdorur nga Besimi në mendjen e shpirtin e shikuesit, jo vetëm si koncept teorik, por edhe si përfytyrim, si imagjinatë artistike. Këtu kemi parasysh faktin që këtë pikësynim Besimi e ka pasur në qendër të vëmendjes duke nisur me veprat e para e deri në veprat e fundit. Duke mos e idealizuar, fjala vjen, trimërinë dhe heroizmin, por dinjitetin njerëzor, gjithnjë përmes artit filmik, Besimi në fakt e ekzaltonte trimërinë dhe besën e fortë shqiptare duke i shikuar si refleks shtytës me efekt të fuqishëm për receptuesin - spektatorin. Mendimet teorike të Besimit paraqesin interes me tezat për teatrin dhe kinematografinë tonë të re. Siç ve në dukje autori, ato janë, "sa të thella, gjithaq të lehta për t'u kuptuar dhe, po të studiohen me kujdesin e vëmendjen e merituar, do t'u shërbejnë të gjithë atyre që e

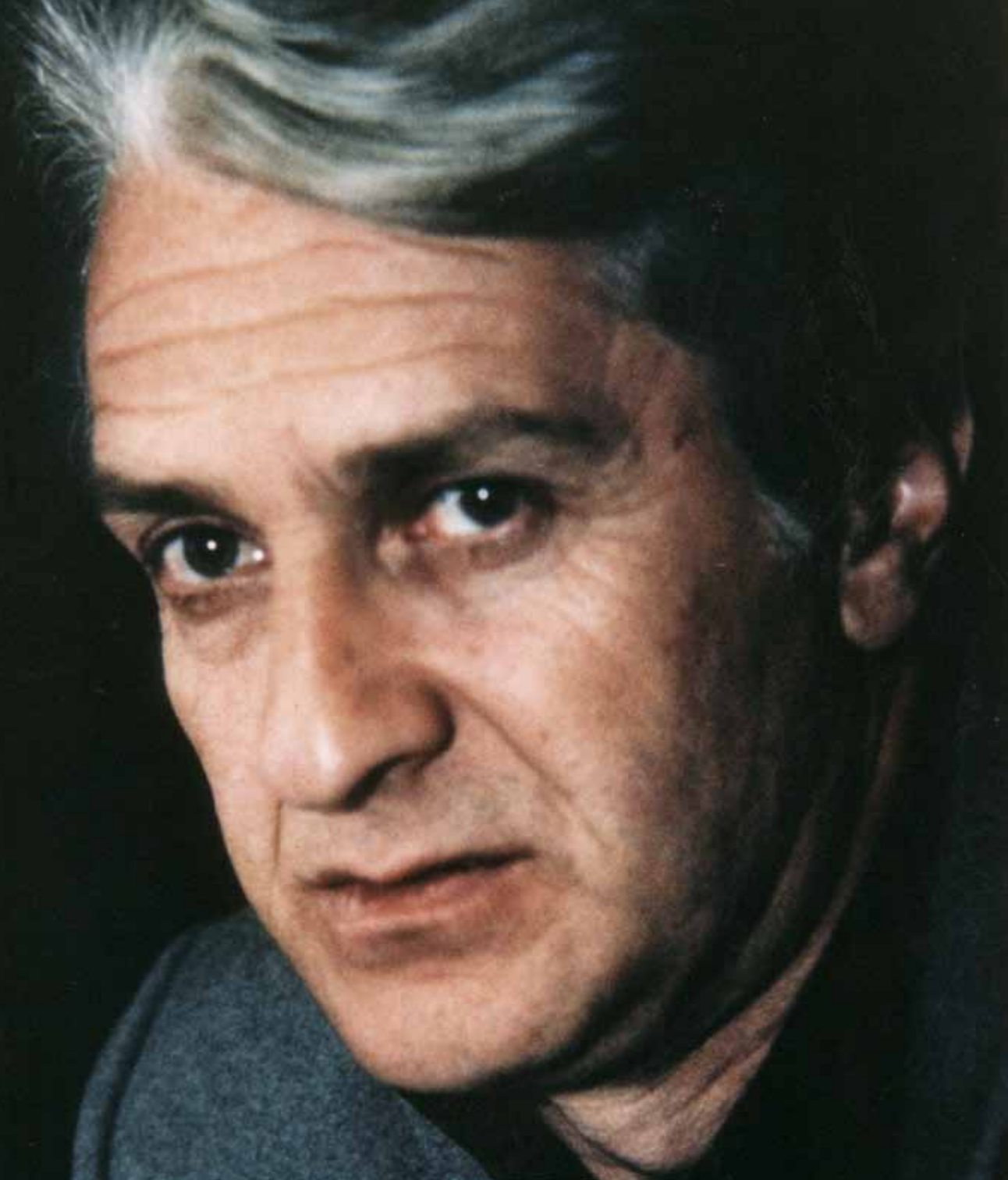
zhvillojnë veprimtarinë në këto fusha të artit, që ta ngrenë më lart nivelin profesional dhe të shohin me optimizëm e me qartësi përpara, drejt horizontesh të gjera”.

Theksojmë se homazhi që kjo vepër e akademikut Kopi Kyçyku i rezervon figurës së Besim Sahatçiut, përbën dhe duhet shikuar si një ngjarje me rëndësi të posaçme në jetën kulturore-artistike, jo vetëm kosovare, por edhe mbarëshqiptare. Personalisht e falënderoj nga zemra autorin që, me modesti e me gatishmëri shembullore, ma pranoi sugjerimin që i bëra për të shkruar këtë libër me vlera për mikun tim të paharruar, Besim Sahatçiun, këtë përfaqësues të denjë të artit e të kulturës sonë mbarëkombëtare.

Prof. Dr. Shk. Akil Mark Koci

1

1. Në vend të hyrjes

Reintegrimi në aktualitet i një vepre parakupton ndërhyrjen, vlerësimin e kritikës dhe të historisë së kulturës, sidhe praninë aktive e të përhershme të publikut në të. Por, deri më sot, kontributi i një personaliteti poliedrik, - siç është Besim Sahatçiu, - në tërësi, ose në aspekte të veçanta, nuk ka bërë objektin e ndonjë studimi të thelluar kritik. Për më tepër, emri i tij mungon në enciklopeditë dhe në fjalorët biografikë, në historinë e teatrit, kinematografisë, letërsisë apo gazetarisë, pra në ato që do të duhej të përbënin kujtesën e kulturës së një populli.

“Heshtja” e kritikës në lidhje me Besim Sahatçiun ka një shkak objektiv: në kushtet, në të cilat ka qenë i nevojshëm rivlerësimi i trashëgimisë kulturore shqiptare, ishte e natyrshme që fillimisht t’u jepej përparësi personaliteteve të dorës së parë. Ama, fill paskëtaj, u duhej bërë vend edhe figurave të tjera me kontribut të madh e të gjithanshëm.

Por ka edhe një shkak tjetër. “Harresa” apo lënia në heshtje, anashkalimi i një krijuesi si Besim Sahatçiu, dashur pa dashur është baraz me një gjykim negativ për të.

Duke kaluar mbi rrethanat që kanë çuar te kjo dukuri, mund të thuhet se kritika e ka parë të udhës të mos merrej me personalitete që nuk bëjnë bujë. Këtu përfshihet edhe “gojëkyçuri”, modesti Besim Sahatçiu, me ndihmesën e vet të çmuar në përvijimin e jetës kulturore kosovare, si regjisor, publicist, kritik arti, eseist, përkthyes.

Le të hedhim një vështrim panoramik mbi veprat e Besim Sahatçiut, për t’u ndalur, hap pas hapi, në secilën prej tyre. Ai është autor i regjisë së pjesëve teatrore: “Revizori” i N. Gogolit, shfaqur më 1972, në skenën e madhe të Teatrit Popullor të Kosovës (TPK); “Ora” e Shahip Grabovcit, shfaqur më 1973, në skenën e vogël të TPK; “Feniksi i shpejtë”, i Kristofer Frejit, shfaqur më 1974, në skenën e vogël të TPK; “Genci” i Ymer Shkrelit, ngjitur më 1980, në skenën e madhe të TPK; “Spiuni” i Fadil Haxhiçit, ngjitur më 1982, në skenën e madhe të TPK; “Mizantropi”, i Molierit, shfaqur më 1983, në skenën e madhe të TPK; “Lulja dhe zjarri”, i B. Milkoviçit, shfaqur më 1984, në skenën e vogël

të TPK; “Tartufi”, i Molierit, shfaqur më 1984, në Teatrën Popullor të Gjakovës; “Nëna shkon në parajsë”, e Ymer Shkrelit, ngjitur më 1987, në skenën e madhe të TPK.

Besimi ka qenë regjisor i filmave në ekranin e madh: a. Filma artistikë të metrazhit të gjatë - 1. “Era dhe lisi”, më 1978, prodhim i Televizionit të Prishtinës (TVP) dhe “Kosovafilm”-it; 2. “Përroi vërshues”, më 1983, prodhim i “Kosovafilm”-it; b. Dokumentarë të metrazhit të shkurtër - 1. “Bukë, kripë e zemër”, më 1975, në “Kosovafilm”; 2. “117”, më 1978, në “Kosovafilm” etj; c. Filma televizivë: 1. “Trimi”, më 1976; “Pasqyra”, më 1977; “Tre vetë kapërcejnë malin”, më 1980; ç. Seriallet televizivë: 1. “Era dhe lisi”, me gjashtë episode njëorëshe, më 1978; 2. “Përroi vërshues”, me dy episode pesëdhjetëminutëshe, më 1984; d. Filma dokumentarë: “Pehlivanët” etj.

Besim Sahatçiu xhiroi me dhjetra emisione televizive të të gjitha gjinive, teknikave e profileve, kryesisht me tema artistike dhe me pjesëmarrjen e aktorëve. Këtu do të veçonim: përshtatjen dhe xhirimin e shfaqjes teatrore të TPK “Duke pritur Godonë”, në humbëtorin ranor të Ulqinit; emisionin dokumentar “Lorenc Antoni”, kushtuar jetës dhe veprës së këtij kompozitori të shquar kosovar; emisionin dokumentar “No pasaran” (“Nuk do të kalojnë”), për jetën e veprën e Xhemajl Kadës, luftëtarit pejan në radhët e brigadave ndërkombëtare të Spanjës; një radiodramë në Radio Prishtinë; përgatitjen dhe transmetimin e drejtpërdrejtë në TVP për rrjetin e atëhershëm të Radiotelevizionit të Jugosllavisë (RTJ) të manifestimit kulturor kosovar, më 1976, me pjesëmarrjen e të gjitha forcave krijuese artistike të Kosovës, rreth 300 vetë: aktorët e këngëtarët e ansamblit “Shota”, grupet e tjera të valltarëve, grupi i baletit i TPK, orkestra simfonike e Radiotelevizionit të Prishtinës (RTP) Colegium Cantorum etj.

Gjatë dy sezoneve teatrore, Besimi ishte dramaturg, bashkëpunëtor i jashtëm i TPK-së. Ai e përtëriti konkursin tradicional “Katarina Josipi” për tekst origjinal, duke e organizuar jo më me afate të herëpashershme e të ndryshueshme, por të rregullta gjashtëmujore. Në juri përfshiu emra të njohur, si: Anton Pashku, Rexhep Ismajli, Ibrahim Rugova, Muharrem Qena etj.

Me nismën dhe nxitjen e Besimit, u nënshkruan tetë kontrata për tekste teatrore me krijues të njohur në fushën e letrave, të cilët nuk patën marrë pjesë në konkursin “Katarina Josipi”.

Aftësia dhe përvoja e Besimit u përfaqësuan në veprimtari të shumta me karakter artistik: anëtar i jurisë së RTJ për radiodramë, në Ohër, më 1974-1975; anëtar i jurisë së Festivalit të Filmit Artistik në Pulë, më 1977; pjesëtar në Festivalin e Filmit Dokumentar, Artistik e Vizatimor, me metrazh të shkurtër, në Beograd, më 1981; pjesëtar në Festivalin e Aktorëve të Filmit, në Nish, më 1986; pjesëtar i Pleqësisë së festivalit të lartpërmendur të Pulës; kryetar, për dy mandate, i Punëtorëve të Filmit dhe Televizionit të Kosovës etj.

Në kuadër të Javës së Kulturës Kosovare, në të gjitha kryeqendrat e dikurshme të ish-Jugosllavisë, Besim Sahatçiu ka marrë pjesë me filma, kryesisht me “117”, me “Era dhe lisi”, por edhe me ekranizime të tjera.

Jashtë vendit është përfaqësuar në Shtutgart (Gjermani), me filmat e lartpërmendur, që janë shfaqur posaçërisht për shqiptarët me banim e punë të përkohshme atje.

Më 1988, Besimi ka qenë në Monte Karlo, si pjesëtar i Kosovës në delegacionin e punonjësve të shtëpive televizive të ish-Jugosllavisë.

Këto janë të vetmet udhëtime të tij në botën e jashtme, përveç pjesëmarrjes në Tiranë, në vitin 2000, në Festivalin e Filmit, të organizuar atje. Pas paraqitjes në kryeqytetin e Republikës së Shqipërisë të filmit “Era dhe lisi”, pyetjes se cili është më i vjetër: lisi, nën hijen e të cilit bisedojmë, apo ai plaku i urtë i fshatit, që lisi i moshuar e njëh të tillë që kur ishte fëmijë, Besimi i dha këtë përgjigje: “Mbaj mend vetëm që shumë kemi vuajtur së bashku, shumë erëra e stuhi janë përplasur mbi supet tona”.

Shumë nga filmat e Besimit janë projektuar në ekranet e kinemave në Pezaro (Itali), Lisbonë (Portugali), Bilbao (Spanjë), Krakov (Poloni), Stamboll (Turqi), Damask (Siri), Tiranë etj.

Nga fundi i jetës së vet, gjatë një bisede në TV 21, me një drejtues të “Kosovafilm”-it, Besimi mori vesh se “117” paskësh fituar edhe shpërblime ndërkombëtare. Krejt rastësisht, Besimi mësoi se “Kosovafilm”-i pat marrë pjesë në një 35 festivale ndërkombëtare, ku janë shfaqur filmat e tij!

2

2. Nderimi i punës së Besimit

Për ndihmesën e shumanshme dhe me nivel të lartë profesional, Besimi meritoi shpërblime të ndryshme, ndër të cilat rreshtojmë kronologjikisht: Diplomë Speciale në Festivalin e Shtëpive Televizive të ish-RSFJ, për filmin dokumentar “Pehlivanët”, në Portorozh, më 1975; Diplomë Speciale për filmin dokumentar “Bukë, kripë e zemër”, në Beograd, më 1976; në Portorozh, më 1977, në dramën e parë elektronike “Pasqyra”, me regji të Besim Sahatçiu, aktori Shani Pallaska, për interpretimin e rolit kryesor, fitoi Çmimin e Parë; “Grand Prix” për filmin dokumentar “117”, në Beograd, më 1978; në Pulë, më 1979, pas ekranizimit konkurrues të “Era dhe lisi”, filmit të parë kosovar të shfaqur në Arenë, me regji të Besim Sahatçiu, aktori Abdurrahman Shala, në rolin kryesor, fitoi “Arenën e argjendtë”, ndërsa Petrit Imami “Arenën e artë” për skenarin; në Sarajevë, më 1979, vendin e dytë të kritikëve të filmit jugosllav, për filmin “Era dhe lisi”, një ndër 28 filmat e shfaqur në Festivalin Pula ’79; vendin e dytë për film e televizion, në revistën e Zagrebit “RTV REVIJA”, nga juria jugosllave e punonjësve të filmit; Drita Boshnjaku u nderua më 1983, në Nish, me Çmim për interpretim në filmin “Përroi vërshues” të Besim Sahatçiu.

I madh është edhe numuri i shpërblimeve vendore, si “Shpërblimi i publikut” në Tuzlla etj. Po përmendim mirënjohjet: Shpërblimi i Dhjetorit i Kosovës, për serialin “Era dhe lisi” (1979); Mirënjohja e Bashkësisë Kulturore të Prishtinës, për punën në film (1979); Urdhëri i Punës me Rreze të Argjendta, për serialin “Era dhe lisi”, nga Kryesia e RSFJ (1980); dy Mirënjohje nga TPK, me rastin e përvjetorëve të Teatrit; dy Mirënjohje nga RTP, në përvjetorët e tij etj.

Më 13 shtator 2002, Festivali i Filmit i Kosovës “Fest Kosova 2002” i dha Besimit “Çmimin Hyjnesha e Artë” për veprën jetësore, të cilin e priti me emocione të fuqishme. Gazetari i “Epoka e re” Seman Shala kuvendoi me Besimin në shtëpinë e këtij, në lagjen “Dardania”. Pa e fshehur zhgënjimin që deri në ato çaste asnjëra nga mediat nuk ia pat hapur dyert si tani, Besimi, ulur në kolltuk, me sy nga televizori, e ftoi mysafirin ta shoqëronte në pirjen e kafesë. Qysh në fillim, Besimi u shpreh: “Unë pata nderin të jem i shpërblyer edhe nga publiku, por edhe nga kolegët e mi. Kam pasur edhe shpërblime

Nga filmi “Tre vetë
kapërcejnë malin”, 1980

të tjera, por ky është shpërblimi më i dashur në jetën time. Pak është e pikëllueshme që njeriu të marrë shpërblimin për vepër jetësore, sepse kjo, në një mënyrë jep shenjë se tashmë je plakur, ndonëse në art s’ka pleq e të rinj”. Besimi u përlot kur kujtoi se aktori i shquar, Istref Begolli, i nderuar me të njëjtin çmim, nuk ishte i pranishëm (kish ndërruar jetë, sh.y.) “që të merrte edhe ai, bashkë me mua, këtë shpërblim”. Pastaj shtoi: “Por besoj se të rinjtë nuk do ta harrojnë ngase kemi hequr shumë dhe është e mundimshme t’u shpjegohet se çka na është dashur të bëjmë gjatë gjithë karrierës sonë, sa kemi punuar me ata, të cilëve tash s’po dua t’ua përmend as emrat”.

Në vazhdim shfaqti mendimin se “në botën e filmit festivalet janë të mira sepse janë garuese, nxitin veprimtarinë dhe ambicjet, konkurrencën... Më vjen mirë që u hap ky festival..., m’u duk se u mboll një pemë që është ende e pazhvilluar dhe për të duhet të kujdeseni ju të rinjtë që ta punoni, ta kultivoni në kohë, që të rritet, të begatohet, të pasurohet, të degëzohet dhe të japë gjithnjë fryte më të mira”. Në këtë kontekst, Besimi shprehu dëshirën që festivali të shndërrohej në festival të traditës kosovare, meqë deri atëhere një veprimtari e tillë nuk ekzistonte dhe, për të marrë shpërblime, artistëve kosovarë u ishte dashur të shkonin në republika të tjera të ish - Federatës Jugosllave. Më tej, Besimi theksoi: “Është e vërtetë se kemi bërë shumë pak

Nga filmi “Era dhe Lisi”, 1978

filma, por është edhe e vërtetë se kjo ka ndodhur jo për shkak të mungesës së dëshirës sonë, por për shkak të interesit të ish-shoqërisë jugosllave, që në këtë fushë shumë të ndjeshme dhe me dobi masive të dukemi sa më pak te njerëzit. Por ja që në këto rrethana të reja tash filluam të ecim me hapat tona dhe është shenjë e mirë që Festivali... pa marrë parasysh të metat që kishte, ishte i suksesshëm”.

Fill pas nderimit të filmit “Era dhe lisi”, Besimi zhvilloi një bisedë me Jusuf Gërvallën, ku, lidhur me shpërblimet, dha këto mendime: “Aq i përkëdhelur e orientues për një pjesë krijuesish, e sidomos për opinionin e gjerë, dhe aq i përbuzur nga një palë tjetër krijuesish, e dizorientues kur të bëhet shprehë ta gjakosh, shpërblimi na del herë dorë e butë nëne, që të inkurajon për pushtimin e hapësirave të reja artistike, herë djall me brirë, që të ndjell pas me koketime e përkëdhelje të rrejtshme dhe të shmang nga rruga e mbarë. Ngjajshëm me zانات dhe orët e Heraklit, që e ndillnin secila për vete, në rrugën e vesit a të virtytit. Shpërblimin e lakmojmë, e duam: e ngremë lart si transparent, që para botës ta konfirmojmë vlerën, të cilën s’e kemi konfirmuar, ndoshta, në një vepër të caktuar. Shpërblimin e urrejmë, e shajmë; ia nxijmë faqen ndërsy botës, kur bëhet për ne ‘rrush i thartë në pjergullën e lartë’. Ç’qëndrim të mbajë krijuesi - punë e vështirë”.

3

3. Pikëllim dhe optimizëm

Besimit i dhembte në shpirt që shumë nga mendimet e shfaqura heraherës prej tij për ecjen më përpara të kinematografisë e të teatrit kosovar, nuk ishin marrë parasysh ose thjesht ishin shpërfillur nga “të deleguarit komitetllinj, që u ra ndërmend të shkelnin për herë të parë në këto fusha atëhere kur u emëruan drejtorë të pacënueshëm” (*Shënime të Besim Sahatçiu*, Prishtinë, 14 mars, 2002, f.8).

Le të hapim një kllapë të vogël. Më 1987 Besimi u emërua redaktor përgjegjës i PKA në TVP, për një mandat katërvjeçar. Paraqiti dorëheqjen pas vetëm një viti e shtatë muajsh, ngaqë keqtrajtohej sistematikisht nga drejtori dhe bashkëpunëtorët e tij serbë. Pas më pak se një viti, TVP u mbyll përgjithmonë.

Megjithëse koha si redaktor përgjegjës ishte e shkurtër, Besimi bëri të mundur xhirimin e dy teledramave: “Lulepjeshkat e dashurisë” e Agim Sopit e “Dhembja...” e Ismail Ymerit. Kaq ishin xhiruar gjithsej gjatë gjashtë viteve të mëparshme (“Laura e Lita” dhe “Fluturimi i trumcakut”).

Me pikëllim të ligjshëm, Besimi konstatonte se në shtyp synohej t’i fshihej emri dhe veprat nga “listat” përkatëse. “Bëhen aludime e spërkatje të fëlliqura” revoltuhej me të drejtë. Qysh më 1980, ai pat propozuar në shtyp përkthimin e afro pesëmbëdhjetë veprave të domosdoshme, por iu kundërvunë. Mjerisht ishin përkthyer vetëm dy libra për teatrin, për filmin as edhe një i vetëm! Përsa u përket vlerësimeve që jepeshin për krijimet kosovare të skenës e të ekranit, Besimi thoshte se, jo rrallë, ato “nuk do t’i bënin as shikuesit analfabetë të vendeve të zhvilluara”. Fill paskëtaj shtonte se i vinte keq që “duket se po e teproj! Nuk padit askënd për sjelljet vulgare e madje edhe vandale. Mungesa e punës i ka helmuar të gjithë, i ka bërë gati të pamundura kontaktet normale, të kulturuara e njerëzore!... Veçse ne jemi vitalë dhe evropianë! Edhe koha do ta bëjë të vetën... Do të bëhet mirë! Herëdokur!” (*Shënime...*, v. cit., Prishtinë, 14 mars, 2002, f. 8).

4

4. Vendlindja

Më 2 tetor 1935, në Pejë, qytet me tradita të hershme atdhetare e kombëtare, i trevës së Rrafshit të Dukagjinit, djep i Kanunit të Lekë Dukagjinit, u lind një personalitet i shquar i kulturës mbarëshqiptare, regjisor i dhe intelektual poliedrik, Besim Sahatçiu. Lagjja ku u lind Besimi quhet Kapeshnicë dhe deri vonë cilësohej si çerdhe e “pjesës më të shëndoshë e më atdhedashëse” të asaj treve.

Peja, në të vërtetë, përbën një qendër të vjetër banimi. Nga të dhënat që ofron historia e që gjejnë pasqyrim në materialet e ndryshme mbi komunën me të njëjtin emër, kjo e fundit, si vendbanim daton që nga kohërat më të hershme ilire, duke qenë qyteti më i rëndësishëm i Dardanisë së lashtë dhe një nga kryeqendrat administrative të krejt Rrafshit të Dukagjinit. Dëshmi bindëse në këtë aspekt janë objektet e shumtë që janë zbuluar gjatë gërmimeve arkeologjike.

Pejën gjatë historisë e hasim me emra të ndryshëm: në periudhën e hershme iliro-romake ka qënë „pagëzuar” Siparantum, kurse gjatë mesjetës Pech (Pekë, P(j)ekë), Peka, Pentza dhe Forno. Në një dokument latin të vitit 1202, - më i vjetri i gjetur deri më sot, - na shfaqet si Pechi. Në atë kohë në Pejë ishte e zhvilluar tregtia. Aty gjendej edhe Kolonia e Dubrovnikasve. Peja, si „Siparantum Dardan”, përmendet në një hartë në librin „Gjeografia” të Ptolemeut, në shekullin III-IV. Duke qenë nën sundimin e romakëve, Peja, me statusin e Municipium-it, shënoi shkallën më të lartë të lulëzimit, duke u radhitur ndër qytetet kryesore të Dardanisë, fill pas Ulpianës (Prishtina e sotme).

Peja, bashkë me rrethinat, pas betejës së Fushë Kosovës (1389) e deri më 1462, u administrua fillimisht nga Balshajt e më pas nga dukagjinat Lekë dhe Pal, të cilët lanë gjurmë në historinë e saj. Nuk është e rastit që lugina e Drinit të Bardhë edhe sot e kësaj dite thirret Rrafshi i Dukagjinit.

Më tej, deri në dhjetëvjetëshin e katërt të shekullit XVI, Peja bëri pjesë në Sanxhakun e Shkodrës. Turqit osmanë e quajtën Pejën „Ipek”, që ka kuptimin “mëndafsh”. Në të vërtetë, mund të hamendësohet se emri i qytetit vjen nga fjala “pe”, pra “fije” - në përgjithësi, dhe fije mëndafshi - në veçanti.

Gjatë shekujve Peja ruajti dhe trashëgoi ndikime nga më të ndryshmit, çka “lexohet” lehtësisht në ngrehinat romake, bizantine, sllave dhe osmane, që, gjithsesi, shumë-shumë „bashkëjetuan”, por nuk mundën të zhbënin vlerat kulturore popullore autoktone autentike shqiptare, të mishëruara në ngrehinat, arkitekturën, skulpturën e sidomos doket e zakonet dardane.

Dyndja e turqve osmanë u shoqërua me një prani të ndjeshme të kulturës islame në jetën shpirtërore dhe në kulturën lëndore të kësaj treve. Le të përmendim për ilustrim, - krahas kompleksit të Patrikanës së Pejës, - kullat e shekujve XII-XIX, sarajet, xhamitë, teqetë, mesxhidet, varrezat, tyrbet, mullinjtë, hanet, sahatkullat, urat, shatërvanët, krojet publike (çezmat), kajnakët (burimet), hamamet (banjot publike) etj.

Nga qendër tradicionalisht ekonomike - kulturore, në fundshekullin XIX Peja u bë edhe qendër e Rilindjes Kombëtare. Më 23 janar 1899 në këtë qytet u mbledh një kuvend i madh, ku morën pjesë rreth 500 delegatë, të ardhur kryesisht nga Vilajeti i Kosovës, sidhe përfaqësues nga vilajetet Manastir e Janinë. Pas gjashtë ditë punimesh, u formua Lidhja e Re Shqiptare - Lidhja e Pejës ose Besa-Besë, me kryetar Haxhi Zekën.

Më 29 tetor 1912, Peja flaku tej zgjedhën osmane, por ra nga shiu në breshër, pra u pushtua nga forcat malazeze, për të kaluar në vazhdimësi: nën sundimin e Austro-Hungarisë (1915), të Mbretërisë Serbo-Kroato-Slllovene (1919), të Italisë fashiste (1941), të Gjermanisë naziste (1943) dhe të Jugosllavisë (1945), derisa, pas ndërhyrjes së forcave të NATO-s, luftës së UÇK-së, me përkrahjen aktive nga mbarë populli i Kosovës, më 16 Qershor 1999 u çlirua njëherë e përgjithmonë nga zgjedha e huaj.

5

5. Fëmijëria dhe rinia me gojën e Besimit

Pejanët ishin njerëz si të gjithë njerëzit - të zakonshëm, në një vendbanim gjithaq të zakonshëm, me shumë gjëra të përbashkëta me qytete të tjerë, sidomos me ata ku shkolla ngjason me bashkinë e me kinemanë, me restorantin e me të gjitha ngrehinat e tjera, të cilat rrinë në radhë, të ndërtuara gati-gati me të njëjtin stil, ndonjëherë me ngjyra të papërshtatshme, por që nuk i bezdisnin pronarët e as klientët përkatës. Edhe prindërit e të afërmit e Besimit ishin pjesë përbërëse e këtij qyteti dhe e bashkësisë së tij. Gëzonin shëndet të plotë, hanin mirë dhe nuk e tepronin në pije, qofshin ato alkoolike, por edhe kafe e çaj.

Pra, në një mjedis të tillë, të mbushur plot e përplot me tradita e ngjarje historike, e pa dritën e diellit Besim Sahatçiu.

Ata që e njohin qysh në fëmijëri, thonë se Besimi ishte bukurosh e bardhosh, me flokë gështenjë, me sy të ndritshëm e të lëvizshëm. Kishte zë të ëmbël. Kujtesën e kishte të përkryer dhe jepte përgjigje të matur, ndaj çdo fjale, qoftë e mirë apo e keqe.

Zgjuarësia dhe mprehtësia e Besimit ranë në sy të kujtdo që pati rastin të punonte e më pas të bashkëpunonte me të.

Në vështrim të parë të linte përshtypjen se ishte i ftohtë. Kjo nuk dëshmonte për kurrfarë cinizmi, por për një “koracë mbrojtëse” përballë të panjohurve. Besimi pati gjithmonë një kërshtëri gati-gati fëmijërore, të pashprehshme me zë të lartë; ishte i pajisur me një numur të madh aftësish, çka i dha mundësi të afirmohet në shumë fusha: si përkthyes, - fillimisht, - si publicist e më pas si regjisor, kritik arti, eseist dhe estet.

Kudo do të tregonte talent, do të krijonte teknika të reja dhe do të përdorte mjete të efektshme e të freskëta. Besimi i ngjante një luleje të rrallë të një talenti që hapej petal pas petali. Ai sikur ishte i paracaktuar nga fati të jetonte disa jetë njëherazi brenda një jete të vetme, që i ishte dhënë, ashtu si çdo gjallëse.

Në një rrëfim që pat bërë për gazetën “Koha” (datë 28 qershor 1995), Besimi i vë në dijeni lexuesit se ishte lindur më 1935, në gjirin e familjes së Kazazëve, që mbiemrin Sahatçiu e mori falë zejes së orëndreqësve, të cilën e trashëguan brez pas brezi. Peja e fëmijërisë së tij kishte një emërues

Besimi me fizharmonikë,
Pejë, 1950

Besimi me Besën,
Pejë, 1960

të përbashkët - varfërinë. Kënaqësia e vetme ishte kinemaja e vogël dhe repertori i saj tejet modest. Falë filmit dhe leximit të librave, Besimi mundi të kapërcente kufijtë provincialë. Shkollën fillore dhe unike i kreu në Pejë. Pasuan semimatura, gjimnazi dhe studimet për letërsi botërore, në Beograd.

Vitet '50 të shekullit të kaluar, ashtu si për të gjithë shqiptarët e Kosovës, edhe për të rinjtë e Pejës, një nga të cilët ishte Besimi, përbënin vetëm fillimin e një periudhe të mundimshme nën trysinë rankoviçiane. Dyert e kulturës për ta vazhdonin të rrinin të kyçura, të vetmet të hapura ishin qelitë e burgjeve. Besimi sapo i kishte mbushur të pesëmbëdhjetë vitet e jetës, kur u bë pjesëtar i një orkestre të qytetit të lindjes, që po e zhvillonte veprimtarinë në gji të shoqërisë artistike amatore të sapoformuar "Përparimi". Aty të rinjtë mblidheshin, organizonin mbrëmje vallëzimi dhe interpretonin këngë e melodi të ndryshme, pa partitura.

6

6. Zgjimi i një ëndrre

Pas përzgjedhjes rigoroze nga një profesor çek me emrin Franjo Vacolini, amatorëve iu dha mundësia të njihen me teatrin, aktrimin, shfaqjet e atëhershme dhe aktorët më në zë: Ragip Loxhën, Krist Berishën etj. Shokët e paharruar të rinisë - Shefqet Locin, Myrteza Nura-Xajën e të tjerë, Besimi i sjell në kujtesë me nostalgji, bashkë me dhembjen që, për shkak të varfërisë materiale, edhe pse të shkëlqyer në mësimet e të talentuar, u detyruan të braktisnin bankat e shkollës. Tepër të pakët ishin ata që, falë këmbënguljes stoike, arritën të çajnë në jetë. Të tillë Besimi përmend Xajën, Shefqet Deçanin e ndonjë tjetër. Sa për shkollim të femrave thuajse nuk mund të bëhej fjalë. Ato numuroheshin me gishtat e njërës dorë.

Besimi fliste me mirënjohje për mësuesit, që “ishin të rinj e të përkushtuar”. Ata ligjëronin dhe njëherazi mësonin edhe për vete, thellonin njohuritë që kishin marrë në shkollat që kishin kryer, jo më tej se të mesme. Ata përndiqeshin nga regjimi serbomadhi dhe “gëzojnë respekt nga gjenerata jonë sepse flijuan vetveten për të na dhuruar dije”. Besimi pat dëgjuar më vonë se disa nga mësimdhënësit kishin marrë urdhër që të ngelnin në klasë sa më shumë nxënës shqiptarë, gjoja për shkak të “kritereve”. Strategjia rankoviçiane synonte arsimimin e cunguar e të tkurrur të sa më pak shqiptarëve. Zbatimin e këtij plani djallëzor regjimit ia lehtësonte njohja tejet e dobët e gjuhës shqipe sidomos në zonat periferike, një nga të cilat ishte edhe Peja. Në këtë qytet gjysma e banorëve fliste vetëm turqisht. Shqipen letrare e njihnin fare pak vetë, çka ndikoi drejtpërdrejt edhe në shpërnguljet masive në Turqi të shqiptarëve etnikë, të shoqëruara me tragjeditë e përmasave të mëdha të ndarjes së dhunshme të familjeve.

I ndikuar nga teatri e sidomos nga muzika, Besimi mësoi të luante në disa vegla njëherazi. Dy mësues këmbëngulnin që ai të vazhdonte shkollën e muzikës në Prizren, por nuk pranoi të shkëputej e të largohej nga shokët dhe nga rrethi i miqve pejanë. Pra, mbeti gjimnazist në qytetin e lindjes.

Me kalimin e kohës, tek Besimi u shtuan etja dhe entuziazmi për ngritjen e mëtejshme kulturore, çka në kushtet e atëhershme ia

favorizante sadopak aktivizimi sa më i dendur në shoqërinë “Përparimi”. Por çdo e mirë, thotë populli, e ka edhe një të keqe. Duke harxhuar pjesën më të madhe të kohës në shoqërinë e lartpërmendur, Besimi i la pas dore mësimet e më pas krejt shkollën. Tingëllonte paradoksale që shkollën po e shpërfillte pò në emër të të njëjtit pikësypnim që kishte ajo, pra në emër të lartësimit të nivelit të vet kulturor, këtë herë jo përmes librave shkollore, por përmes interesimit të gjallë për teatrin, filmin, letërsinë... Kjo e fundit, në fakt, për shkak të censurës së rreptë, i ofronte vetëm disa autorë sllavë, - rusë dhe sërbe, - duke ia mbyllur dyert që e çonin tek Migjeni, Noli, Naimi, Fishta, Konica etj. Ata shokë të Besimit, që guxuan ta kapërcenin “pragun e hekurt”, u burgosën, sikurse ndodhi me Shefqet Deçanin, avokat i njohur në Pejë, apo me Xaje Nurën.

Besimi u bë “mik” me filmin qysh herët, kur nuk i kish mbushur ende të pesë vitet. Ishte një zhurnal, siç i thoshin asikohe, pra një film dokumentar, që shfaqej para atij artistik. Besimi ishte i mitur dhe e kishte marrë me vete në kinema vëllai i madh. Bëhej fjalë për alpinistët italianë. Në kokë iu ngulitën pamje krejt të çuditshme, fare të ndryshme nga ato që kish hasur në jetën e përditshme. Ekran i madh e bëri sakaq për vete, si me magji. Ky do të shndërrohej në pasion e në qëllim të jetës së Besimit. Studimet e letërsisë botërore në Beograd i bëri më fort ngaqë kjo ishte dëshira e profesorëve, se sa përzgjedhje e atij vetë. Për më tepër, asikohe letërsia këqyrej si diçka gati-gati e padobishme për jetën. Ky ishte shkaku që shumica e shokëve të Besimit prireshin të vazhdonin mjekësinë apo drejtësinë.

7. Kthimi

Pas dy vjetësh, Besimi i ndërpreu përkohësisht studimet për letërsi botërore, ngaqë e ndjeu përsëthelli se në shpirtin e tij tash e tutje kish vend vetëm për regjinë e filmit e të teatrit. Nga Beogradi u kthye në Kosovë më 1963 dhe pas një viti u punësua si përkthyes në “Rilindja”. U martua, u lind fëmija i parë, Besniku, dhe u vendos në Prishtinë. Aty erdhi për pesë muaj dhe qëndroi pesë vjet, kohë që e quajti tepër të vlefshme për grumbullim përvoja dhe ngritjeje profesionale. Shqipëroi një numër të madh krijimesh letrare: prozë, poezi, ese.

Nga ana tjetër këto ishin vitet kulmore të politikës shtypëse ndaj shqiptarëve. Atmosfera u rëndua edhe më tej për Besimin ngaqë vëllain, Xhavitin, ia arrestuan dhe ia dënuan me burgim të rëndë në Nish.

Gjendja u lehtësua disi pas Plenumit të Brioneve (1966), kur, edhe pse për shkaqe të një natyre krejtësisht tjetër, u larguan nga skena politike ushtruesit e drejtpërdrejtë të dhunës e të terrorit në Kosovë. Fill paskëtaj u çelën fakultete dhe gazeta “Rilindja” nisi të botohej përditë.

Në “Rilindja”, Besimi pati rastin të njihej me shkrimtarë dhe intelektualë, si Anton Pashku, Vehap Shita etj. Në rrethana të tilla të shtendosura disi, Besimi mendoi se kishte ardhur momenti i përshtatshëm për të realizuar ëndrrën e vet të zemrës. Më 1968 u nis për në Zagreb për t’u regjistruar në Akademinë kroate të Filmit, për regji. Natyrisht, nuk kish as idenë më të zbehtë se çfarë kërkesash duhej të përmbushte për një gjë të tillë. Ndërkaq mori vesh se do të luftonte për një nga pesë vendet vakante krahas treqind e ca kandidatëve!

Duhet thënë se në atë periudhë Besimit i ishte lëkundur besimi se mund të bëhej regjisor. Shkakun e kësaj mëdyshjeje e gjejmë në moshën relativisht të madhe, “tejistudentore” të tij, që numuronte tri dekada e gjysmë. Zemra i thoshte të mos ngurronte, por ta hidhte hapin me guxim. Them i zemra, sepse mjeshtëria që ëndërronte ta bënte të vetën, ashtu si letërsia, nuk ishte fitimprurëse, si, bie fjala, jurisprudenca apo mjekësia. Në vend të të ardhurave të majme materiale e monetare, regjisura i lypte mund e sakrifica të vazhdueshme, përsiatje të thella, punë hulumtuese e zhbiruese, harxhim nervash e net pa gjumë, ankthe që do të shoqëronin

Besimi me vëllezërit

çdo vënie në skenë apo ekranizim, sepse nuk i dihej si do t'i priste e si do t'i përcillte ato kritika e specializuar dhe artdashësit. Ishte qysh tani i vetëdijshëm se vepra që nuk arrinte të ngjitej me dinjitet në skenë apo të zinte vend si duhej në ekran, mund të quhej vetëm e vetëm thjesht letërsi, jo dramë apo skenar.

8

8. Sprova e madhe e suksesshme

Paraqitja në konkurs dhe sidomos dalja fitues ose jo, ishin sprova me rrezik e me pasoja të rënda, sepse një dështim i mundshëm, përveç pezmatimit e fyerjes në sedër, do të sillte vetvetiu edhe humbjen e vendit të punës.

Komisioni provues kishte në gjirin e vet personalitete të shquara të jetës teatrore kroate, si Ranko Marinković, Dushan Vukotiq, Ante Babaja. Dy të parët mbaheshin si profesorë të mëdhenj, ndërsa i treti si regjisor i shquar i Kroacisë. Ndërkaq, siç e vumë në dukje më lart, nga disa qindra kandidatë, do të dilnin „fatlumë” vetëm katër ose pesë syresh. Duke qenë tepër rigoroz, komisioni njihte vetëm vlerat e mirëfillta, jo mosvlerat apo antivlerat. Çështje e vërteta, Besimi vinte aty me një bagazh të rëndësishëm njohurish nga letërsia botërore, që e kish grumbulluar dhe “përtypur” imët gjatë dy viteve të studimit në Universitetin e kryeqytetit serb. Shekspirin, si dhe mjaft klasikë të shekullit XIX, sidomos ata rusë, i njihte me rrënjë. Për kaq i hynte në punë Beogradi, sepse, sidomos pas punimeve të Plenumit IV të Lidhjes së Komunistëve të Jugosllavisë, ashtu si të gjithë shqiptarët e vërtetë, as Besimi nuk donte të kthehej më atje. “Të paraqitej apo të mos paraqitej në konkurs? Kjo ishte çështja!” po ta perifrazonim Hamletin. Në ato çaste vendosi t’ia hapte zemrën profesorit Ranko Marinković.

“Përderisa Branko Gavella, regjisor i mirë i Zagrebit, i një moshe me ty, e kaloi sprovën me sukses, pse të mos ia dalësh mbanë edhe ti? Mos iu ndaj konkursit, pra!” - i dha guxim profesori, i cili, padyshim, ia njihte aftësitë dhe prirjen Besimit. Pejani i mençur ia dëgjoi fjalën dhe nuk u pendua!

Në ato vite, në ish-Jugosllavi mundësia për të vazhduar studimet për regji quhej fat i madh. Falë përgatitjes me themel, Besimi ia doli mbanë me sukses. “Kurrë nuk e harroj ditën e komunikimit të rezultateve, se si shtyhesim si sardete në sallën e madhe të fakultetit. Atëbotë kisha respekt të posaçëm ndaj veprës së Ranko Marinkovićit, letrar e dramaturg i njohur i Kroacisë dhe kur e pashë se si ai ishte edhe kryetar i komisionit për provimin pranues, pata tronditje të madhe... Megjithatë, vërtet ia dola një punë jo të lehtë: sigurimit të së drejtës për të vazhduar studimet për regji të filmit në Zagreb. Ishte viti i parë që atje u hap dega e filmit...” kujtonte me emocion Besimi.

Besimi me Dushan Vukotiq, Rugovë 1972

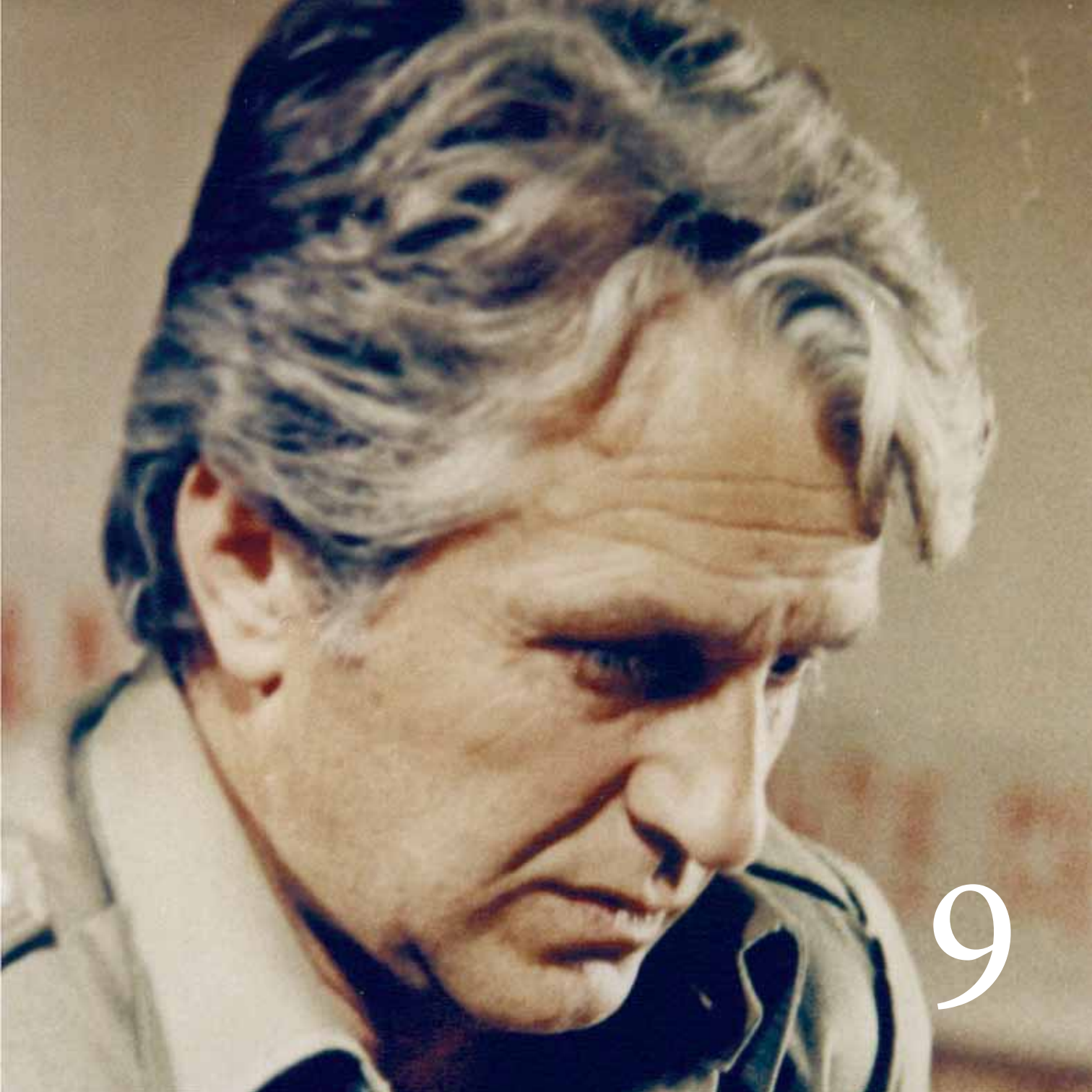
Nga “Dervishi dhe vdekja”, 1971

Studimet zgjatën katër vjet dhe Besimi mezi po priste të kthehej pranë familjes. Me të mbaruar fakultetin dhe me t’u diplomuar, drejtori i “Zagrebfilm”-it i propozoi të punonte si regjisor në atë shtëpi filmike nga më të suksesshmet. “Nuk e di në kam bërë mirë apo keq, por diçka s’më mbante më aty” shprehej Besimi.

Komisioni i caktuar nga Akademia e Filmit, Teatrit, Radios dhe Televizionit, i përbërë nga Georgi Parò, pedagog i kësaj Akademie, regjisor teatri, dhe Tomisllav Durbeshiq, përgjegjës i katedrës së regjisë teatrore në Zagreb, vlerësoi lart realizimin e komedisë “Revizori” të Nikolai Gogolit, të përgatitur e të shfaqur në skenën e Teatrit Popullor Krahinor në Prishtinë, më 16 mars 1972, nga Besim Sahatçiu, dhe e diplomoi këtë të fundit si regjisor. Kjo ishte, në fakt, puna e diplomës e Besimit.

Në njoftimin e nënshkruar nga poeti Eqrem Basha (“Rilindja”, mars 1972), theksohet se “ky regjisor i parë në krahinë me diplomë akademie për këtë degë, ka realizuar edhe një film të shkurtër artistik, të quajtur ‘Dervishi dhe vdekja’, sipas motiveve të veprës me të njëjtin titull të shkrimtarit Mesha Selimoviq. Anëtarët e komisionit që e panë këtë shfaqje në sallën e Teatrit Krahinor, mbetën shumë të kënaqur me punën e regjisorit Besim Sahatçiu. Sipas fjalëve të pedagogut dhe regjisorit Georgi Parò, “shfaqja e ‘Revizorit’ qe një realizim i suksesshëm dhe në një nivel të lartë profesional”.

9

9. Një mendim i Besimit si kritik arti

Me vlerë të veçantë vjen tek lexuesi artdashës zbërthimi, si gjithmonë, me fjalë të kursyera, i veprës së Gogolit, nga vetë Besimi: “... Nuk kanë të drejtë ata që thonë se e qeshura nuk ndikon tek njerëzit kundër të cilëve është drejtuar... Talljes i frigohet edhe ai, i cili nuk i frigohet asgjëje në botë... ‘Më dhembte shpirti kur shihja se aty, pikërisht në vllugun e jetës, ka aq shumë banorë të shurdhët, të vdekur, të tmerrshëm, përkrah acari i ashpër në shpirtin e tyre dhe shkretia shterpe në zemrën e tyre’ thoshte vetë Gogoli. Ndonëse krijues me ndjenjën tragjike të jetës, madje i denjë për tragjedianët e mëdhenj helenas, Gogoli shkroi komedi. I tërë opusi i tij i pasur letrar të bën ‘të qeshësh me lotë’ apo ‘të qeshësh duke i kërcëlluar dhëmbët’. Jo rastësisht, Dostojevski shprehej: ‘Të gjithë ne kemi dalë nga kapota e Gogolit... I inspiruar aq organikisht nga ‘lënda e parë’, nga jeta e mjerueshme e Rusisë së kalbur cariste, ku ‘forca e politikës ishte brutale, sikurse edhe në çdo vend tjetër me qytetërim të pazhvilluar’, Gogoli, i vetëdijshëm se drama origjinale është pjekuri, jo vetëm e letërsisë, por edhe e qenies kombëtare, para 137 vjetësh shkroi pjesën e parë ruse me famë botërore, komedinë shoqërore-politike ‘Revizori’. Që atëhere, Pushkini i matur foli i fashinuar: ‘Si është e mundur që me aq zotësi të deshifrohet njeriu dhe të paraqitet sakaq i tëri, vetëm me ca vija, si të ishte i gjallë? Ndërsa bashkëkohësi ynë, D’Amiko, historian i teatrit botëror, me gjuhën e tij të përmbajtur prej shkencëtari: ‘Suksesi i Revizorit qe tejet i madh në kohën e vet, por mbeti i këtitillë edhe pas një shekulli, sepse me cilësitë e veta të mrekullueshme piktoreske është një tablo e punuar me qartësi dhe harmoni klasike... Nën komiken e vet kjo komedi fsheh pikëllimin tronditës që ka prejardhje të theksuar ruse, por që merr vlera universale’. Këtej edhe jemi nisur në përpjekjet tona për të inskenuar ‘Revizorin’ për herë të parë në skenën tonë të re, 27-vjeçare, plot 137 vjet pas premierës së saj të parë. Zgjidhjen e gjuhës dhe të mendimit të sotëm teatral në inskenimin e saj, duke pasur parasysht ndjeshmërinë e publikut të sotëm, e bëmë me përkujdesje e respektin më të madh ndaj autorit. Prandaj shpresojmë se jemi në shërbim të tij dhe të publikut tonë”.

10

10. Në Televizionin e Prishtinës

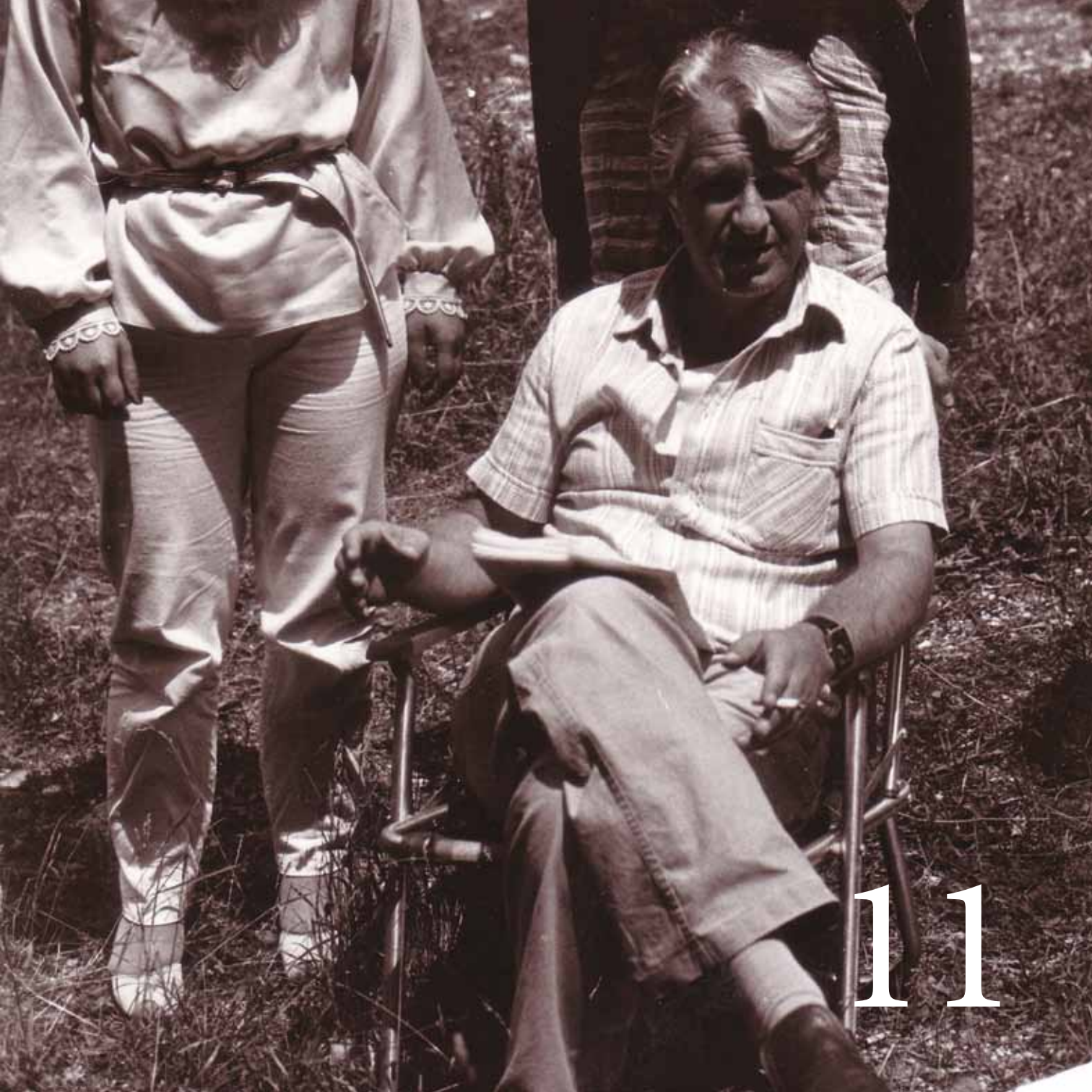
Ndërkohë në Prishtinë u themelua “Kosovafilm”-i, çka ia “përkëdheli” Besimit shpresën se mund të realizonte planet që pat bluajtur në kokë për filma të mundshëm. Me hapjen e Televizionit të Prishtinës, më 1975, u punësua në këtë institucion. Ndërkaq bëri regji edhe për teatër, por xhirimi dhe regjia e filmit ishin ato që e preokuponin me përparësi.

Në Televizionin e Prishtinës (RTV) punoi si regjisor i emisioneve nga më të ndryshmet. Këtë e shihte si detyrë, që, donte s'donte, nuk mund ta anashkalonte, për më tepër që të diplomuarit e tjerë për regji ishin të rinj, pa përvojën e duhur. Një prej tyre ishte Ekrem Kryeziu, që kish mbaruar për dramaturgji. Bashkë me të, Besimi përgatiti disa emisione, duke u munduar t'i paraqitnin si filma dokumentarë. Lidhur me këtë, Besimi vinte në dukje: “Patëm fat që atëhere për realizimet televizive në ‘Rilindje’ shkruante një penë shumë e mprehtë e gazetarisë së atëhershme, Gani Bobi, sepse vlerësimi i mirëfilltë i veprës ishte ndoshta problemi më i madh i kohës. Nuk është vështirë që në një rreth të pazhvilluar e të mbyllur, siç ishte Kosova e fillimit të viteve '70, të fitosh komplimente dhe urime për punë. Publiku mbetet kriter, por gjithsesi kriter shumë abstrakt dhe shpesh i paqëndrueshëm në vlerësimin e cilësisë artistike të veprës. Kështu, analizat e njohësve të rrallë si Gani Bobi, na ndihmonin ta kuptonim efektin e veprës dhe vendin tonë si realizues. Një punë e tillë natyrisht nuk është e lehtë”.

Duke u përfshirë në disa profesione, Besimi sikur i kundërvihet mekanizmit, sipas të cilit je i detyruar të jesh i lidhur pas një hallke të vetme, e cila nuk të mundëson, madje të ndalon të shijosh artin në më shumë se një trajtë të tij. Qëndrimi i Besim Sahatçiu të kujton atë të rilindësve, çka do ta çonte drejt realizimit të një vepre madhore, me vlera të shumanshme. Mençuria, ndershmëria dhe talenti i Besim Sahatçiu u shumëfishuan nga aftësitë e tij të rralla organizative. Burimi i suksesit të Besimit, krahas urtësisë, është përqafimi nga ana e tij i vlerave madhore: mirësisë, të vërtetës, të bukurës, të cilave jo rrallë u janë kundërvënë forcat e errëta, të mbartura nga ligësia, shpirtngushtësia dhe mungesa e talentit.

Besimi me Gani Bobin,
Portorozh, 1976

11. Idetë e Besimit për regjinë

Ideali i Besimit ishte një teatër e një film, që i përshkonte si fill i kuq arti i mirëfilltë, i shikuar nga një kënd modern, përparimtar. Me fjalë të tjera, një teatër e një film që nuk synojnë t'i japin shikuesit thjesht zbavitje dhe as utilitarizëm vulgar.

Koncepti modern i Besimit parakupton faktin që arti i spektaklit skenik apo të ekranizuar është një art kompleks, sinkretik. Në realizimin e tij japin ndihmesë, drejtpërdrejt ose tërthorazi, shumë elemente heterogjene: pjesa apo skenari, figura, dekor, interpretimi, muzika, koreografia. Nga ana tjetër, cilësia e spektaklit, e shfaqjes, nuk varet nga cilësia e një elementi të vetëm, por e të gjithëve, nga harmonizimi i tyre. Dhe, për të gjitha këto përgjegjësinë e mban regjisori. Besimi, me bonsensin që e shquante, ishte i bindur se tekstit, po qe se do të ishte vërtet dramatik, jo thjesht letërsi, sa për t'u lexuar, i përkiste vendi kryesor në spektakël, ngaqë nënkuptonte dhe përmbante në vetvete manifestimet dhe zhvillimet e mundshme të elementeve të tjerë.

Në këtë kuadër, Besimi, duke pranuar lirinë e regjisorit për të bërë ndërhyrjet “kirurgjike” të domosdoshme, pra shkurtime të një teksti të zgjatur e proliks, për ta bërë më shprehës, më lakonik e më elegant, ishte kundër çnatyrit të thelbit të tekstit. Duke bërë fjalë për stilin, Besimi këmbëngulte mbi domosdoshmërinë e një distancimi që duhet të adoptojë arti i spektaklit. Me këtë kishte parasysh mbërritjen në atë realizim, që, duke u nisur nga realiteti, do të dukej si diçka e re, me të gjithë elementet përkatës, të njohur, falë shtimit të atij ritmi të brendshëm, atij thelbëzimi dhe filtrimi të natyrës, nga ana e një artisti të vërtetë, e një regjisori me shpirt krijues.

Besimi orientohej shumë mirë edhe në dramaturgjinë botërore. Por admirimi për Shekspirin, Gogolin, Molierin, Goldonin, Shilerin etj, nuk e pengonte që të mos pranonte en bloc krejt krijimtarinë e tyre. Kështu, bie fjala, ai nuk ishte i një mendjeje me ata që synonin të vinin në skenë edhe ndonjë vepër pa vlera të epërme, paçka se ajo mbante firmën e një krijuesi me famë. Ca më lehtë e kishte në këtë aspekt me autorët vendës, kur krijimet e tyre për skenën apo ekranin nuk kishin konflikt të natyrshëm

e të besueshëm, kur rolet nuk ndaheshin si duhet, kur skenografia apo dekori nuk u shkonin për shtat materialeve të shkruara.

Besimi, në shkrimet e veta për teatrin dhe kinematografinë, iu drejtohej jo vetëm specialistëve, eruditëve, por edhe njerëzve të thjeshtë, dashamirësve dhe “konsumatorëve” të artit skenik e të ekranizuar, që mbushnin sallat e teatrove apo të kinemave.

Po t'i mblidhnim të gjitha materialet e Besimit me këtë temë, të botuara ose jo, do të përftonim një kompendium me vlerën e një udhërrëfyesi, të një manuali të nevojshëm për edukimin e shijeve artistike.

Besimi nuk shpërfilli, përkundrazi: i pati “libër jastëku” dokumentet e dorës së parë, sidomos vëllimet e panumurta të krijuesve dhe të kritikëve të artit, që i shohim edhe sot në bibliotekën e shtëpisë së tij në Prishtinë. Krahas kësaj bibliografie të pasur, të shkruar në gjuhë, që jemi mësuar t'i quajmë të mëdha e të vogla, - rusisht, frëngjisht, anglisht, gjermanisht, italisht, serbokroatisht, maqedonisht, shqip etj, - dobi pati edhe nga “arkivat e gjalla” të teatrit e të filmotekës, të cilat i ndenjën vazhdimisht të hapura. Për të paraqitur një pjesë të mirë të ecurisë së artit skenik e të ekranizuar shqiptar në Kosovë, Besimi nuk zbatoi mënyrën e shtjellimit të thatë, pseudoshkencor, por atë të rrëfimit në stil e në gjuhë të zgjedhur e të kuptueshme për të gjithë. Pa ua humbur profesionalizmin e thellësinë mendimeve, kjo i bën shkrimet e tij tepër tërheqës për lexuesit. Tezat e Besimit, me karakter të përgjithshëm e përgjithësues, “ndërpriten” nga ilustrime tërheqëse, nga portrete ekspresive aktorësh, nga vlerësime sintetike të skenave të dramave apo të filmave, çka mënjanon monotoninë. Bien në sy zbërthimi i mjaft skenave dhe episodeve të fuqishme, ku Besimi dëshmon për shkathtësi krejt të pazakontë në “përmbysjen” e situatave në kuptimin e trajtimit krejt ndryshe të konflikteve, të autenticitetit të personazheve, të kalimeve të protagonistëve nga një gjendje shpirtërore në një tjetër, duke përdorur jo rrallë, me sens mase, plasticitetin e të folmes arkaike. Këtu mund të përmendim mendimet kritike që Besimi ka dhënë për arketipat në krijime, si filmi “117” etj.

Besimi njihte përsëthelli të gjitha rrymat e prirjet që kishin dyndur ekranin e madh për tetë dhjetëvjetsha rresht, anembanë botës, duke ushtruar ndikim të madh shoqëror, ideologjik e politik më shumë se

çdo art tjetër. Ai i referohej thënies së Leninit se “filmi është arti më i nevojshëm i socializmit”. Fuqinë komunikuese e depërtuese të këtij arti masiv e pat vënë në dukje, jo nga këndvështrimi i interesave komuniste, por nga ai i interesave naziste, edhe Gëringu, i cili dha urdhër të bëhej një montim tendencioz i materialit të xhiruar për filmin “Koracata Potjomkin” të Ejzenshtejnit. Më tej, Besimi ndalej në kinematografinë e Hollivudit, e cila “amerikanëve u dha dorë të lansonin gati në gjithë botën mënyrën e jetesës amerikane”. Këtë kinematografi e konkurroi me sukses një media tjetër edhe më masive - televizioni. Në Evropë ishte shfaqur ndërkohë një valë e re e filmit, me në krye Zhak Lyk Godarin, Lui Malin, Shabrolin etj, që kish pika të shumta kontakti me mediat filmo-televizive dhe që “kanonizohej” në thënien e Godarit: “Filmat artistikë më të mirë janë ata që kalojnë në filma dokumentarë dhe anasjelltas”. Kësisoj bëhej i mundur gërshetimi i filmit - realitet me filmin - iluzion.

Në një bisedë me Rrahim Sadikun, që u botua në faqet e gazetës “Bota e re”, Besimi shfaq, si gjithmonë, mendime plot brumë dhe me interes të gjerë. “Të jesh regjisor filmi e teatri e të punosh në xhirimin e emisioneve televizive, është njësoj sikur të jesh shkrimtar dramash e romanesh a të shkruash artikuj gazetareskë për gazetën në të cilën punon... Regjisor, (gjegjësisht) shkrimtari ka lirinë krijuese dhe gjen mundësinë që edhe në emisione, artikuj, të futë idenë e tij. Mirëpo këto emisione (artikuj) qëndrojnë jashtë sferës ekskluzivisht artistike, që është puna e njëmendtë e regjisorit apo shkrimtarit. Së këndejmi lindin kërkesat, që në mjedise të zhvilluara televizive edhe realizohen, që regjisor i vokacionit artistik të merret vetëm me xhirimin e filmave dhe dramave televizive. Nuk do koment që një gjë e tillë shkon në të mirë të të gjithëve”.

Në vazhdim, Besimi theksonte se për regjisorin të gjithë përbërësit, - skenar, aktor, kamerë etj, - kanë peshën dhe autonominë e tyre për krijimin dhe realizimin në skenë e në ekran të veprës përkatëse. Duke qenë se regjisor është boshti kryesor, i cili, para së gjithash duhet t'i njohë përsëthelli, por edhe t'i harmonizojë të gjithë përbërësit, vepra në fjalë, në fund të fundit, është vepër regjisoriale.

Sipas mendimit të Besimit, koncepti estetik mund të evoluojë gjatë xhirimit apo regjistrimit, por jo me sajesa të improvizuara. Duke folur

për profesionin plot peripeci e “të mallkuar” (me humor) të regjisorit, Besimi vinte në dukje se, do s’do, ky është i detyruar të hyjë në lidhje me të gjitha profilet dhe t’i “zhbirojë”, jo vetëm nga ana profesionale, por edhe si njerëz, si karaktere, me të mirat e të metat e tyre. Në asnjë fushë tjetër, vërente Besimi, “njeriu nuk mund të provokohet aq sa kur merret me regji filmi apo teatri. Kudo has trauma, mëdyshje, thyerje morali, smirë, shantazhe, skandale, afëra...”

Duke u ndalur me përparësi tek filmi, Besimi vinte në dukje se ky “sjell famën e përjetshme dhe pothuajse çdokush e lakmon. E kjo shpesh mbetet vetëm një lloj aventure me njerëzit. Mirëpo të rrallë janë ata që, duke punuar, i janë kushtuar plotësisht, të thuash fanatiksht, një profesioni ‘të mallkuar’, i cili i ka shumë të mundimshme rrugët, përmes të cilave arrihet suksesi”.

Cilat janë këto rrugë? Dhe përgjigjja e Besimit vjen në çast: “Rruga e përvetësimit të të gjitha arteve të tjera e sidomos letërsisë. Gavella e quante veten përfaqësues të letërsisë dhe të arteve. Njëkohësisht, profesioni i regjisorit nënkupton përvetësimin e një kulture sa më të gjerë nga fusha të ndryshme. Vetëm me një pajisje të fortë mund të startohet. Adhuroj (kushtimisht e them), pos Gavellës e Stupicës, edhe Bergmanin, Felinin, Pavloviqin, Babajën etj. Tek e fundit, më bëhet se vetëm njeriu i mirë dhe i aftë mund të jetë artist i mirë dhe i aftë”.

Pyetjes se me çka dallohet jeta e regjisorit nga ajo e të tjerëve, Besimi i përgjigjet: “Nuk do të duhej të dallohej me asgjë. Mirëpo kjo varet nga vendi dhe koha në të cilën punon një regjisor. Tek ne regjia është profesion i ri dhe vetëkuptohet se kërkesat e saj edhe në jetën e regjisorëve përcillen me përjetime e pësime që shpeshherë janë të ashpra”.

Besimi shprehej shpesh se kurrë nuk i pëlqente më shumë se sa një film i mirë. Me „film të mirë” nuk kishte parasysh një radhitje të rëndomtë skenash pa nënshtresë psikologjike, vetëm si diçka zbavitëse, argëtuese. Në kontratën e lidhur ndërmjet autorit të skenarit dhe entit kinematografik përkatës, përfshihet një pikë që i lejon regjisorit të bëjë çdo ndryshim, të cilin ai e sheh të arsyeshëm. Por kjo, sipas mendimit të Besimit, nuk duhej ta shtynte regjisorin t’i jepte krahë fantazisë pa fre, „të fluturojë me preshe”, sepse, gjithnjë sipas tij, „asgjë nuk e nervozon më shumë autorin e skenarit se sa kur e sheh të shfytëruar, të gjymtuar” atë që ka hedhur në letër me mund e përkushtim.

Duke bërë fjalë për vështirësitë e ekranizimit të një filmi, Besimi vinte në dukje se kur krijuesi letrar shkruan një novelë, krijon karaktere, atëhere edhe ndodhitë rrjedhin prej tyre dhe janë në varësi të tyre. Ndërsa filmi është e anasjellta e kësaj ecurie, pra: „sajon një sërë ndodhish, ngjarjesh, të cilave personazhet duhet t’u përshtaten”.

Sa për skenaristin, Besimi shprehej me bindje se ky duhet të mbajë fort parasysh para së gjithash se kur shkruan për filmin, nuk duhet ta mërzhitë publikun. Aksioni lipset të jetë i ngjizur mirë, në mënyrë që të mos zbehet për asnjë çast. Në një novelë a roman mund të të lejohet të paraqitësh disa pasazhe mediokër, madje edhe pa kurrfarë vlere, ama “aksioni në ekran duhet të jetë parreshtur interesant, joshës, tërheqës”.

Besimi kishte një këndvështrim tejet origjinal në lidhje me happy-end-in. Për korrrjen e suksesit praninë e happy-end-it ai nuk e quante diçka „absolutisht të domosdoshme”. Si argument në këtë aspekt sillte filmimin e një numuri të madh rrëfimesh të famshme, „fundi tragjik i të cilave nuk ka ndikuar aspak për keq në vlerat e tyre”.

Në plan të parë Besimi nxirrte filmat e xhiruar sipas romanesh të mirënjohur ose tepër të shitshëm në librari, që, zakonisht, merren me jetëshkrimin e ndonjë personaliteti të shquar apo heroj popullor. Në kategorinë e dytë vendoste prodhime më pak „të bujshme”, por që kërkojnë angazhimin e të paktën dy-tre vedetave.

Sikurse kanë dëshmuar në raste të ndryshme mjaft kolegë, miq apo bashkëpunëtorë të afërt të Besimit, si: Rexhep Qosja, Ibrahim Rugova, Esat Mekuli, Gazmend Zajmi, Vehap Shita, Ismail Kadare, Rifat Kukaj, Rexho Mulliqi, Akil Koci, Avni Spahiu, Naum Prifti, Hazir Myftari, Eqrem Basha, Arbër Xhaferi, Istref Begolli, Faruk Begolli, Ragip Loxha, Nyredin Loxha, Fehmi Agani, Enver Petrovci, Smalj Smaka e shumë te tjerë, ai, tek vihej në kërkim të rezultateve sa më të kënaqshme, i jepte rëndësi vendimmarrjes së shpejtë e të drejtë, por edhe aftësisë për ta ndryshuar mendimin, në momentin e duhur, në pajtim me rrethanat përkatëse. Besimi theksonte se regjisori duhet të jetë i vëmendshëm ndaj ndryshimeve e luhatjeve të modës; mundësisht t’i mësojë këto para se publiku ta ketë nuhatur një gjë të tillë. Kjo binte menjëherë në sy kur, bie fjala, një tip i caktuar filmi, i prodhuar “me seri” nuk honepsej më nga spektatorët e moshave dhe

Besimi me Ismail Kadarenë,
Melihate Ajetin dhe Azem
Shkrelin, Prishtinë 1971

niveleve të ndryshme. Në këtë kuadër Besimi përmendte faktin se një film që do të ishte dashur të fillonte të xhirohej pas dy ditësh, të themi, mund të shtyhej për shkak të sëmundjes së një aktori kryesor apo të vetë regjisorit, sidhe nga konstatimi, qoftë edhe në momentet e fundit, që skenari çalon e, si i tillë, nuk është më i përshtatshëm. „Pra, regjitori asnjëherë nuk duhet të bjerë pre e rastësive” vinte në dukje Besimi. Dhe vërtet: regjitori i filmit është jo vetëm përgjegjësi, por edhe krijuesi kryesor i tij. Cilësia e regjisorit në rolin e udhëheqësit të krejt procesit krijues i mundëson atij të ngarkojë bashkëpunëtorët me detyra specifike: operatorët, skenografët, kompozitorët, aktorët, ekipin teknik etj. Regjitori bashkërendon veprimtarinë e të gjithë të mësipërmve për të përmbushur pikësynimin artistik qysh në fazën e konceptimit të veprës që do të ekranizohet apo inskenohet. Këto janë arsytet që regjitori është i pranishëm në të gjitha momentet e rëndësishme të përgatitjes së filmit, në hartimin e platformës regjisoriale, në përcaktimin e roleve, në miratimin e skicave të dekoreve e të kostumeve, në udhëzimin e aktorëve para e gjatë filmimit, në drejtimin e krejt procesit të filmimit, në kryerjen e montazhit të filmit, në përcaktimin e kolonës zanore dhe në përcaktimin e formës përfundimtare të filmit.

Në rastin e filmit, regjisori është personi që siguron unitetin konceptual të realizimit të veprës kinematografike. Theksojmë se, në fund të fundit, ky unitet konceptual artistik, do s'do, ndikohet nga pikëpamjet ideologjike të vetë regjisorit, por edhe të sistemit politik-shoqëror në të cilin jeton.

Besimi kishte një mendim të qartë e të diferencuar për specifikat e regjisë duke ua bërë ato të qarta bashkëpunëtorëve të vet. Ai ishte i vetëdijshëm se çdo regjisor administron veprimtarinë “prodhuese” të krijimit të filmit, të programeve, qofshin këto skenike apo radiofonike dhe televizive. Mbi këtë bazë, ai bënte dallimet e nevojshme dhe i klasifikonte regjisorët në regjisorë filmash, të televizionit, të radios e të teatrit. Më tej Besimi u referohej regjisorëve të specializuar për spektakle muzikore, për dublim zëri etj. Veprimtaria e regjisorit, i cilitdo kah qoftë, theksonte Besimi, mbështetet në skenarë të përgatitur qysh më parë sipas veprash letrare apo sipas subjektesh të tjerë, në të cilat merr pjesë aktive vetë dhe fill paskëta i përshtat për film, për pjesë teatrore apo për shfaqje e spektakle të natyrave të tjera.

Ai i vinte rëndësi të veçantë faktit që regjisori i filmit drejton filmimet. Regjisori i teatrit udhëheq provat dhe shfaqjet e pjesëve teatrore. Regjisori i televizionit apo i radios bashkërendon filmimet dhe transmetimin e programeve të një stacioni televiziv apo radiofonik në pajtim me specifikën përkatëse, bashkërendon përfshirjen në program të reklamave tregtare, që transmetohen në intervalet midis programeve të mirëfilltë dhe bën ndryshimet e nevojshme në to. Regjisori i dublimit bashkërendon dublimin e filmave të huaj, të serialeve televizivë, të programeve dokumentare dhe të programeve të tjerë, duke vënë në punë aktorë vendës; përzgjedh muzikën dhe efektet zanore, sidhe bashkërendon të gjithë përbërësit e dublimit. Disa nga veprimtaritë e xhirimit të filmit, të provave të teatrit apo të emisioneve radiotelevizive mund të kryhen edhe nga zëvendësi i regjisorit, mendonte Besimi.

Përderisa regjisori është numri 1 i realizimit të spektaklit në ekran apo në skenë, “është e natyrshme që kritikën për dobësinë e saj e për lojën e pakënaqshme të aktorëve, të bien mbi të” shprehej Besimi. Gjithnjë sipas tij, regjisori duhet të bëjë çmos që, në ndarjen e roleve të pleksë tek çdo aktor temperamentin me pamjen fizike, me inteligjencën skenike të tij, çka duhet të shkrihet sa më mirë me të tërën, duke krijuar një trupë homogjene.

12

12. Besimi dhe tradita

Besimi e shikonte traditën në përgjithësi si energji shpirtërore aktive në art, si burim jete dhe krijimtarië. Nga ky këndvështrim, tradita, gjithnjë sipas Besimit, është burim jete sepse, duke qenë “kujtesë e shoqërisë”, fikson dhe ruan domethëniet e drejtimet madhore të veprimtarisë njerëzore. Tradita është burim krijimtarië sepse rrezaton një mesazh human autentik dhe paraqet një përvojë të grumbulluar gjatë të gjitha periudhave historike.

Pa rënë në idealizime apo mohime tërësore, Besimi jepte, jo në trajtë recetash, modelin ideal të një shfaqjeje a spektakli, sidhe rrugët që duhen ndjekur për këtë qëllim. Opinionet e dhëna nga Besimi na bindin sot se ato janë të sakta e serioze në përvijimin e trajektores që ka përshkuar arti kosovar në atë periudhë. Idetë e tij duhen mbajtur mirë parasysh jo vetëm nga regjisorët, por edhe nga dramaturgët, skenaristët, skenografët, piktorët, operatorët e zërit e të figurës e, mbi të gjitha, nga aktorët, sepse përçojnë gërshetimin e tradicionales me novatoren në artin filmik dhe skenik.

Si personalitet i skenës dhe i ekranit, Besimi u përfshi thellësisht në jetën artistike të kohës. Objektiviteti i tij si kritik erudit arti dhe mospajtimi me mediokritetin, ndikuan konkretisht në përmirësimin e shëndoshjen e atmosferës artistike dhe shpirtërore të Kosovës. Më anë tjetër, mjaft dramaturgë i detyrohen jo pak Besimit, sepse ishte pikërisht ky që i inkurajoi dhe i ndihmoi të afirmohen.

Folëm më lart për domosdoshmërinë e përmbledhjes së të gjitha shkrimeve kritike, eseistike dhe publicistike të Besimit. Një veprim i tillë, përveç vlerës profesionale në ndihmë të specialistëve dhe të të gjithë atyre që, në një mënyrë apo në një tjetër, merren ose kanë lidhje me artin teatror e kinematografik, do të përbënte një hap të parë drejt kthimit në gjirin e kulturës sonë mbarëkombëtare të personalitetit artistik të Besim Sahatçiu; do të na shtynte drejt rivlerësimit të trashëgimisë që na ka lënë ky njeri i shquar i kulturës dhe i qytetërimit tonë.

I lidhur me mish e me shpirt me vlerat e traditës sonë shumëshekullore, Besimi thoshte se, në një kohë që historia i rreshton e i

Nga "Era dhe Lisi,
1978

tregon ngjarjet e personalitetet në përgjithësi, teatri depërton në thellësi të dukurive dhe ve shpirt në rrëfimin e tyre. Më tej ai shtonte se Akilët, Orestët, Brutët, Cezarët, Neronët, në librat e historisë nuk janë më shumë se sa disa emra, të cilët i përmendim me nderim ose me tmerr, ndërsa skena i mbart këta në krahët e shekujve për të na i paraqitur si modele të frymëzuara nga virtyte ose nga vese. Kësisoj teatri vlen si një shkollë që kultivon të mirën e të bukurën, duke ndëshkuar artistikisht të keqen e të shëmtuarën.

Besimi ishte thellësisht i shqetësuar për "suksesin", qoftë edhe të përkohshëm, të mediokritetit në Kosovë. Duke iu kthyer e rikthyer pa përtim artit të përfaqësimit dinjitoz në lëmin e dramaturgjisë, Besimi vinte në dukje me dhembje se talentet e reja premtuese nuk po gjenin mbështetjen që meritonin.

13

13. Besimi - i gjallë edhe pas vdekjes fizike të tij

Një përkim i hidhur bëri që plot shtatë dhjetëvjetsha pas lindjes së Besimit, shifra dy e tetorit (02) të përmysej duke marrë me vete jetën e çmuar të këtij burri të mençur dhe erudit. Dhembja ishte e madhe për familjen, për miqtë dhe për të gjithë lëvruesit e artit, qofshin profesionistë, apo amatorë. Zbrazëtia që la në kulturën mbarëshqiptare humbja e këtij biri të devotshëm, pati si ngushëllim faktin që vepra e tij e mbarti në krahët e amëshimit.

Gazeta “Lajm” e Prishtinës, e datës 22 tetor 2005, duke iu referuar mbledhjes përkujtimore, të organizuar me rastin e vdekjes së Besim Sahatçiu, theksonte se miqtë, shokët e kolegët e çmuan lart punën e tij, si regjisor profesionist dhe si njeri i qetë, gjithmonë i gatshëm për këshilla. Më tej, artikullshkruesi Shpend Çoçaj vinte në dukje: “Besim Sahatçiu do të mbahet mend si njeri i urtë e fjalë ëmbël dhe do të kujtohet gjatë nga gjeneratat e reja për filmat e tij, të cilëve ua kushtoi pjesën më të madhe të jetës”.

Në mbledhjen e mësipërme e morën fjalën mjaft personalitete të kulturës e të artit. “Ai dëshiroi gjithmonë të qëndrojë në Kosovë dhe vuajtjeve e brengave që kishte, ashtu si edhe personazhi i Lisit në filmin e tij ‘Era dhe lisi’, dëshiroi t’u bëjë ballë vetë këtu, përkundër ftesave që kishte gjithmonë për të punuar jashtë” u shpreh aktori Hazir Myftari, i cili ka luajtur pothuajse në të gjithë filmat e Sahatçiu. Bashkë me Besnikun, djalin e madh të Besimit, e takuam Hazirin në Prishtinë, në prill 2012, fill pasi doli nga skena e Teatrit Dodona, ku interpretoi me madhështi rolin kryesor, në monodramën “Shtatë maskat e bardha” të Justin Butcher. Sërish na foli me zë të dridhur nga emocioni për vlerat e mëdha të Besimit.

Aktori Dibran Tahiri tha se Sahatçiu ishte njëri prej intelektualëve më të shquar shqiptarë. “Eshtë mëkat i madh që ai kurrë nuk ligjëroi në asnjë akademi tonën, në asnjë fakultet të arteve dramatike, sepse ka pasur shumëçka të thotë. Ishte njeri jashtëzakonisht i qytetëruar, jashtëzakonisht i kulturuar, shok i mirë dhe bashkëpunëtor i mrekullueshëm” theksoi ai.

Miku dhe kolegu i Sahatçiu, Ekrem Kryeziu, vuri në dukje se vdekja e tij është humbje e madhe për artin e Kosovës. “Punimet e mia, - vazhdoi

Ekremi, - gjithmonë jam munduar t'i mas me punën e Besimit. E kam ndjerë veten të lumtur kur një vepër e imja i ka pëlqyer atij”. Gjithnjë sipas Kryeziut, me filmat “Era dhe lisi” dhe “117”, Sahatçiu e prezantoi kinematografinë kosovare me dinjitet para botës. Në kujtimet me shkrim që na dërgoi në fund të qershorit 2013, Ekremi shprehet: “Të flasësh për Besim Sahatçiu, - shprehet dramaturgu dhe regjisor i mirënjohur Ekrem Kryeziu, - është nder sepse duke shpalosur kujtimet e tua para lexuesit do të zbulohesh se paske qenë i nderuar e i vlerësuar si mik me një regjisor që kishte kulturë të gjerë poliedrike. Kërkesa e zotëri Kopi Kyçyikut, autorit të këtij libri, që të shkruaj ca kujtime për mikun tim, Besimi Sahatçiu, me propozimin e djemve të tij, më përmalloi pa masë. O Zot, thashë, sa e varfër është bota e krijuesve shqiptarë në Kosovë pa Besimin, këtë krijues sqimatar me të cilin njihesha që nga vitet '60 të shekullit të kaluar”.

Në vitin 1962 Ekremi, nga Zagrebi, ku ndodhej për studime për drejtësi, në pamundësi materiale për t'i përfunduar ato, u kthye në Kosovë. Në Prishtinë u punësua në Gazetën e përditshme “Rilindja”.

“Si dy pejanë që ishim, - shton Ekremi, - shoqëria jonë u thellua. Kjo njohje më ndihmoi t'i tejkaloja frustrimet që kisha për moslejimin të merrem me gazetari. Kur e shihja Besimin që, pavarësisht nga gjerësia dhe thellësia e tij e pafund në njohjen e vlerave të letërsisë botërore, punonte skaj meje në sektorin e përkthimeve, forcohesha dhe, falë distancës ironike të tij ndaj gazetarëve kokëgdhë, nisa edhe unë ta shikoja ndryshe botën që na rrethonte. Pas punës e shtova intensitetin e shkrimeve letrare dhe në këtë mënyrë e largoja veten nga të menduarit për takimet me shefat e gazetës, me të cilët përballesha gjatë orarit të punës. Si sot, në ninëzën e mendjes, e shoh buzëqeshjen mospërfillëse të Besimit ndaj të gjithë atyre që na qarkonin gjatë punës, në të përditshmen e asaj kohe, në “Rilindja”.

Ekremi ve në dukje se Besimi ishte kritiku i parë dhe i pakapërcyeshëm deri tani i tregimeve, të cilat botonte atëhere. Duke diskutuar kokë më kokë, qoftë për tregimet dhe dramat e Ekremit, qoftë për veprat nga letërsia botërore, shpesh i “çelte mëngjesi”.

Ekremi e njihnte mirë letërsinë amerikane dhe pjesërisht atë frënge, ndërsa Besimi ishte ekspert i pakontestueshëm i letërsisë ruse. Nga kjo letërsi, Ekremi kishte njohuri kryesisht për veprat e dramaturgëve Çehov,

Ostrovski dhe Gorki, të cilët i adhuronte krahas romancierit Dostojevski.

Atëherë nuk kishin televizor dhe netët verore i kalonin duke “shitur mend”: Ekremi për autorët amerikanë, Besimi për ata rusë. Nga Besmi, Ekremi mësoi për Lermontovin, për Turginievin dhe kanakarin e tij, Gogolin. Kjo hyrje në letërsinë ruse, përmes bisedave të pafundme me Besimin, i çeli Ekremit “një dritare, të cilën, - sikurse shprehet, - unë vetë nuk dëshiroja ta hapja”. Ekremi pranon se ishte i ngarkuar nga një animozitet i çuditshëm dhe i paarsyeshëm se “gjithçka që ishte ruse, e lidhja me komunizmin e urryer. Kjo ideologji vrastare sllave m’i kishte masakruar shumë anëtarë të familjes dhe të fisit tim. Tash turpërohem për këtë urrejtje të paarsyeshme ngase asnjëri nga këta shkrimtarë, për të cilët bisedonim me Besimin, nuk kishte lidhje me komunizmin. Tani e kuptoj se diskutimet për këta shkrimtarë më shërbyen si një terapi e suksesshme për lirim të shpirtit nga urrejtja”.

Ekremi sjell në kujtesë me nostalgji “ato net të pagjumë me shumë shkarkime intelektuale në banesën e Besimit, të marrë me qira, diku në qytetin e vjetër të Prishtinës. Ishte një shtëpi njëkatëshe. Në dhomën e saj të vogël, allaturka, me dritare të kohërave otomane, të dy muret anësore stoliseshin me dyer druri të gdhendur të dollapëve, ku ruheshin qoftë takëmet e çajit, qoftë dyshekë, të cilët as unë e as Besimi nuk i shtronim asnjëherë ngase nuk na linte koha e ngarkuar me bisedime. Nuk merrnim asnjë sy gjumë. Zinin vend në minderin rreth dritareve me jastëkë të mbuluar me çarçafë të bardhë dhe dantella të qëndisura. Në mëngjez e lanim fytyrën të kroi i bahçes dhe sërish ia shkelnim në punë.

Kur u largova nga “Rilindja” me bursën që ma siguroi Rexhep Zogaj, drejtori i “Rilindjes”, dhe pas provimit të pranimit u regjistrova në Fakultetin e Arteve në Beograd, dega Dramaturgji - Regji, takimet me Besimin u rralluan. Në vitin 1966 u punësova në Televizionin e Beogradit, së pari si folës, më vonë si regjisor. Më 1968 Besim Sahatçiu u regjistrua në degën e regjisorës në Akademinë e Teatrit e të Filmit në Zagreb.

Takimet më të frytshme me Besimin nisën nga viti 1971, një vit para diplomimit të tij. Gjatë xhirimit të filmit të parë artistik televiziv në gjuhen shqipe “Të ngjuarit”, që kishte për temë gjakmarrjen të shqiptarët, prodhim i Televizionit të Beogradit - Redaksia e programit në

gjuhën shqipe, takimet me Besimin u shtuan. Meqenëse xhirimet e filmit zhvilloheshin në fshatrat rreth Pejës dhe ekipi ishte vendosuri në Deçan, Besimi kishte mundësi të na vizitonte shpesh dhe diskutimet tona të ndërprera i vazhduam”.

Ekremi kujton suksesin e shfaqjes së diplomës së Besimit në vitin 1972 në Teatrin Popullor Krahinor të asaj kohe, tani Teatri Kombëtar i Kosovës, komedinë “Revizori” të Gogolit, shkrimatrit që Besimi e adhuronte.

Pas ardhjes së Besimit në Televizionin e Prishtinës, ku Ekremi ishte redaktor i redaksisë së filmit, Besimi i dha ndihmë të pakursyer. Sidomos në përplasjet me “shefat”.

Pas burgimit të Ekremit për shkaqe politike, në vitet 1981-1986, komunikimi i tij me boten e artit ishte gati - gati i vdekur.

Në vitin 1996 themeloi degën e Dramaturgjisë në Fakultetin e Arteve të Universitetit të Prishtinës dhe menjëherë kërkoi që kuadrit akademik t’i bashkëngjitej edhe Besimi. Meqë universiteti i mësipërm nuk e pranonte sistemin shkollor të Serbisë, u dëbua nga ndërtesat institucionale. Gjithashtu ishin dëbuar edhe nga Televizioni i Prishtinës të gjithë shqiptarët që nuk e pranonin sistemin e Serbisë. “Në mesin e të dëbuarve, - kujton Ekremi, - ishte edhe Besimi. Në atë kohë ai ndodhej te djemtë e tij, në Londër. Kur u kthye së andejmi na tregoi se të bijtë i kishin mundësuar të ketë video profesionale ku mund t’i analizonte filmat dhe ta thellonte përvojën e tij krijuese. Prapë i ofrova të na bashkëngjitet në universitet, por përsëri nuk pranoi. Si drejtues i degës së Dramaturgjisë, duke u mbështetur në vlerat e pamohueshme të Besimit, i ofrova titullin e profesorit titullar, por prapë nuk pranoi. Kurrë nuk arrita ta kuptoj ngurrimin e tij. Lufta na ndau... Unë në Amerikë, ai sigurisht te fëmijët e tij, në Londër. Çka të them më tepër pos që më mungon shumë. Ishte njeri që kishte diapazon të atillë kulture sa që takimi me të gjithmonë ishte një festë intelektuale” e mbyll rrëfimin e vet prekës dramaturgu dhe regjisor i mirënjohur kosovar, Ekrem Kryeziu.

Në letrën që i dërgonte familjes së Besim Sahatçiu, më 21 tetor 2005, Presidenti i Kosovës, Dr. Ibrahim Rugova, theksonte: “E nderuar Familje Sahatçiu, Me rastin e vdekjes së regjisorit dhe më të dashurit Tuaj Besim Sahatçiu, Ju shpreh ngushëllimet e mia të thella dhe të popullit të Kosovës.

Nga sheshi “Nënë Tereza”, Prishtinë

Besim Sahatçiu do të mbetet në historinë më të re të Kosovës si regjisor i madh i filmit dhe i teatrit, si dhe përkrahës i lirisë dhe pavarësisë së Kosovës. I falemi kujtimit të përjetshëm të Tij. I qoftë i lehtë dheu i Kosovës së lirë. Zoti e bekoftë Besim Sahatçiun. Zoti e bekoftë Familjen Sahatçiu. Zoti e bekoftë Kosovën”.

Në artikullin “Miq të mërguar nga valët e jetës”, botuar në gazetën “Bota sot”, të datës 9 mars 2008, Smajl Smakaj vinte në dukje se Besimi, shijehollë e hatërmadh, kishte stil, sjellje e qëndrim prej xhentëlmeni dhe se në temat e bisedës me të mbizotëronin kultura, artet, letërsia, teatri, filmi. Më tej shtonte se Besimi ishte tejet i çiltër, por gjithaq i ndjeshëm ndaj qëndrimeve e deklaratave të pasinqerta, ndaj provokimeve, shpifjeve. Në kësi rastesh reagonte ashpër, drejtpërdrejt, për ta mbrojtur të vërtetën. Parapëlqente bisedat në rreth të ngushtë, kokë më kokë. Kishte dijeni të gjithanshme për zhvillimet politike dhe shoqërore, jo vetëm në Kosovë, por edhe në Shqipëri, në Maqedoni, në krejt rajonin e më gjerë.

Në shkurt 2006, Shoqata e Shkrimtarëve Shqiptaro-Amerikanë, në bashkëpunim me prozatorin e mirënjohur, Naum Priftin, dhe dy vajzat e tij, Rafaelën e Julin, organizoi në Nju Jork një pasdite përkujtimore kushtuar Besim Sahatçiu. Aty e morën fjalën regjisorë, aktorë, artistë, gazetarë dhe personalitete të tjera shqiptaro-amerikane. Me këtë rast u shfaq një

Nga “Përroi vërshtues”,
1982

dokumentar për jetën dhe veprën e Besim Sahatçiu. U projektuan në ekran edhe fragmente të shkëputur nga filmi “Tre vetë kapërcejnë malin”, “Pasqyra”, “Pehlivanët”, “Trimë”, “Përroi vërshtues”, “117”, “Era dhe lisi”, të gjitha me regji të Besim Sahatçiu. Njëkohësisht u kujtuan momente nga vënia në skenë prej tij e dramave dhe komedive “Tartufi”, “Revizori”, “Lulet e dashurisë”, “Mizantropi”, “Ora”, “Dervishi dhe vdekja”.

Pas shkrimtarit Ramiz Gjini, që shtroi nevojën për një unifikim të kulturës mbarëshqiptare nga të gjitha trevat ku jetojnë bashkëkombësit tanë, foli gazetari Hys Shkreli, i cili theksoi se “Besim Sahatçiu është nga ato figura të ndritura të kulturës shqiptare që la pas gjurmë të pashlyeshme. Ai ka ngulitur në mendjen time shumë gjëra dhe shumë kujtime, sepse ka qenë mësuesi im. Në veprimtarinë e tij krijuese dallohen dy virtyte të veçanta. E para, ai ishte shumë i kulturuar dhe njeri që në kushte të vështira krijonte vepra profesionale. E dyta, ishte ikona e Kosovafilmit dhe e Teatrit Profesionist të Kosovës (TPK)... Në Televizionin e Prishtinës gjenden qindra emisione të realizuar prej tij. Në fillim si dokumentarist dhe më pas si regjisor filmi, Besimi, me punën e tij krijuese, sëbashku me një grup pionierësh të kinematografisë kosovare, i vunë asaj një bazë, të cilën e trashëgon edhe sot... Besimi do të sfidonte regjimin e Beogradit dhe këtë e arriti nëpërmjet krijimeve dhe realizimeve të veta”. Në një letër që i dërgonte

Besnik Sahatçiu nga Nju Jorku, në tetor 2012, Hysa e zgjeron rrëfimin e vet prekës me atmosferën mbyhtëse që mbizotëronte në atë kohë, kur censurohej jo vetëm fjala e shkruar apo skenari i një filmi, por edhe çdo sekuencë, çdo metaforë a shprehje e figurshme, që mund të kishte nëntekst apo kuptim të dyfishtë. Në këtë kontekst, ai thekson se sitës së imtë të kontrollit nuk do t'i shpëtonin as numri i qelesheve shqiptare, as dendësia e pranisë së ngjyrave kuq e zi dhe e përdorimit të fjalëve: shqiptar, republikë, bashkim, flamur etj. Mund të thuhet me plot gojën se ai brez mbajti gjallë kulturën e artin shqiptar në Kosovë, atëhere kur shqiptarët shtypeshin, izoloheshin e sundoheshin. Ishte brezi që ruajti identitetin kulturor kombëtar në Kosovë. “Mund të duket paradoks, - ve në dukje Hys Shkreli, - por ajo kohë e zymtë, ishte edhe më frytëdhënësja për kulturën shqiptare, po të kemi parasysh faktin që pikërisht në atë periudhë u themeluan Universiteti i Prishtinës, Televizioni, Kosovafilmi, Shtëpia Botuese Rilindja, Instituti Albanologjik, gazetat e para shqipe, Instituti i Historisë dhe po lindte kinematografia shqiptare.

Hys Shkreli e ve theksin në të vërtetën e madhe që, ndonëse filma në gjuhën shqipe ishin xhiruar në Kosovë edhe para afirmimit të Besim Sahatçiu, ata nuk ishin filma shqiptarë të mirëfilltë, ose nuk trajtonin tema tipike të mjedisit kosovar. Duhej të vinte Sahatçiu, njëri nga kampionët e atij brezi, pionieri i kinematografisë kosovare dhe, bashkë me të, Kryeziu, Gashi, Qosja, Sopi, Shkreli, Basha, Xhaferri, që temat shqiptare dhe problematika shqiptare të ligjëronin për të parën herë me gjuhë filmike profesionale. Me regjisorin Besim Sahatçiu, Hysa u takua për herë të parë në vitet '70 të shekullit të kaluar kur, i frymëzuar nga ëndrra rinore, mendonte të studionte për regji në Zagreb. Besimi sapo ishte kthyer nga ky qytet, ku ishte diplomuar dhe po përgatiste një shfaqje në Teatrin Kombëtar të Kosovës (atëkohë Krahinor). Në krahasim me Beogradin provincialist, Zagrebi shihej si metropol perëndimor. Me Perëndimin e mirëfilltë, ve në dukje Hysa, “as që kishim ndonje kontakt. Jugosllavia e Serbia kujdeseshin që shqiptarët të mbesin të izoluar në ‘kafazin’ e tyre ballkanik dhe oriental-otoman. Për t’u shkolluar në Perëndim, duhej t’u takojë familjeve e lidhjeve të veçanta, ose duhej kaluar nëpër filtrat partiake jugosllave”.

Kështu, në përgatitjen për profesionin e ëndërruar, Besim Sahatçiu u bë

mentori i Hysës. Për herë të parë, Hysa, gjimnazisti i Prishtinës, dëgjoi nga Besimi për Godarin, Bunjuelin, Antonionin, Bertoluçin... Ai e nxiti dhe e frymëzoi të shkruante edhe skenarin e parë për film dokumentar me një temë prekëse të asaj kohe - hakmarrjen.

Pas disa vitesh, Hysa do të gjendej sërish “nën udhëzimet e Besim Sahatçiut, tani në Televizionin e Prishtinës, unë si moderator e skenarist i spektakleve televizive, ai si regjisor i tyre. Do të punonim sëbashku në Festivalin ‘Akordet e Kosovës’ dhe në disa transmetime e spektakle të tjera televizive, të cilat shënuan vitet më të gjalla të Televizionit të Prishtinës në historinë e shkurtër të këtij intitucioni. Duke krijuar emisione, filma televizivë, drama, dokumentarë e spektakle, Besim Sahatçiut do të shërbente si shkollë e hapur e talentëve të rinj në këtë Televizion” vlerëson Hysa. Pas punës vazhdonin bisedat e shkëmbimi i mendimeve, madje edhe polemika në të mirë të punës, ku merrte pjesë edhe Arbër Xhaferri dhe që përfundonin me mirëkuptim.

“Kultura e tij evropiane, idetë novatore, sharmi komunikues e disiplina, e bënë Besimin të dashur e te respektuar nga komuniteti filmik e televiziv shqiptar. Ishte, padyshim, njëri ndër njerëzit më kreativë, më profesionistë dhe më të edukuar të atij institucioni” përfundon Hysa.

Me sfida shoviniste të asaj kohe Besimi do të ballafaqohej shpesh. Filmi i tij televiziv “Tre vetë kapërcejnë malin”, nuk arriti të kapërcejë censurën e “komisarëve partiakë” të sistemit, ndaj për disa vite mbeti vepër e ndaluar, kurse Besim Sahatçiut u rrezikua të ndëshkohej për punën e tij.

Në mbledhjen e shkrimtarëve shqiptaro-amerikanë të shkurtit 2006, që zumë në gojë më lart, regjisorin dhe aktorin i njohur Xhevat Limani solli episode nga takimet e para me Besim Sahatçiun, duke nxjerrë në pah se Besimi “ze një vend të rëndësishëm në artin kosovar, në filmin artistik dhe atë dokumentar”.

Aktori nga Tetova, Luan Bexheti, që ka luajtur me sukses në filmin “Maree” të regjisorit Xhejms Pellerito dhe është ndër të nominalizuarit për Çmimin “Oskar”, interpretoi një rol nga filmat e Besim Sahatçiut dhe ngjalli emocione të fuqishme në të pranishmit.

Më pas, shkrimtari Naum Prifti tha se ishte ndier tejet i befasuar nga takimi i parë me Besimin, në Prishtinë. Në këtë kontekst përmendim që

edhe një nga dy bijat e Naumit, Rafaela, ka shkruar: “Pata fatin ta takoj Besim Sahatçiu kur punoja në Radiotelevizionin e Kosovës, me rastin e vizitës së tim eti në Prishtinë. I sëmurë nga mushkëritë dhe duke dihurt për t’u mbushur me frymë, Besimi e mbajti bisedën të ndezur me kujtime e përjetime nga jeta e tij artistike. Besimi la pas krijimtari të larmishme artistike. Ai pasuroi traditat regjisoriale të teatrit e të filmit tonë, me dashurinë për klasiken dhe karakterin kombëtar të artit”.

Me interes të veçantë janë kujtimet e Afrim Spahiut, operatorit të filmave “117” dhe “Përroi vërshtues”. Ai e pat njohur Besimin qysh në fillimvitet ’70 të shekullit të kaluar, kur vazhdonte të njëjtën akademi, si Besimi, por degë tjetër. Afrimi përkujton me nostalgji momente të paharrueshme, që fillojnë me takimin krejt rastësisht në sallat e akademisë në kryeqytetin kroat e më pas bisedat e panumurta me të e me miqtë e përbashkët, ndër të cilët Arbër Xhaferin e Eqrem Bashën. Afrimi nuk i harron këshillat e vlefshme që Besimi i pat dhënë në raste të ndryshme, si me karakter profesional, ashtu edhe për çështje delikate për atë kohë, kur, për një fjalë goje, mund të përfundojë në qelitë e errëta për të mos dalë së andejmi mbase kurrë. Besimi tregonte kujdes të veçantë që në asnjë rast të mos lindnin incidente të panevojshme. Afrimi sjell në kujtesë se si, kur patën shkuar në kullën, ku do të xhirohej filmi “117”, Besimi u tha mikpritësve se në ekipin e xhirimit kishte edhe serbë, ndaj të cilëve duhej të tregoheshin të sjellshëm, siç e kërkon zakoni i shqiptarit kur dikush i vjen në vatrë.

Kur njohën nga afër zakonet e virtytet e malësorëve tanë, serbët, jo vetëm u befasuan për mirë, por edhe po i shihnin me respekt të çiltër.

Besimi, shton Afrimi, me t’u bindur për aftësitë e bashkëpunëtorëve, nuk u ndërhynte aspak dhe as i bezdiste kurrë.

Profesori Shyqri Nimani, një tjetër mik i Besimit, i fillon mbresat e veta me këto fjalë: “Thuhet, me të drejtë, se personalitetet e vërteta shfaqen në hapësira dhe në kohë të rëndësishme e vendimtare. Në kohën kur Kosova e shumëpërvuajtur, më në fund, po arrinte fazën e saj të vështirë zhvillimore, kur po piqeshin kushtet për themelimin e shtyllave themelore identifikuese, të krijimit të institucioneve politike, shoqërore dhe kulturore të Kosovës, ishte dhe Besim Sahatçiu njëri nga ato figura tashmë të shquara të intelektualëve elitare të varganit modest shqiptar.

Pllakati 117

Këtyre personaliteteve po u takonte roli që, secili në fushën e vet krijuese, të kontribuonte me devotshmëri në krijimin e institucioneve profesioniste shkencore dhe artistike, siç janë: Teatri Kombëtar, Ansambli i Këngëve e Valleve „Shota”, Kosovafilm, Universiteti i Prishtinës, Biblioteka Kombëtare dhe Universitare e Kosovës, Arkivi i Kosovës, Galeria Kombëtare e Arteve e Kosovës etj. Ndërkaq, regjisor i shquar kosovar, Besim Sahatçiu, për kontributin e tij të jashtëzakonshëm artistik, konsiderohet si një dekan i skenës teatrore, televizive e filmike kosovare dhe mbarëshqiptare”.

Me Besim Sahatçiun, shton Shyqriu, e lidhnin disa faktorë kuptimplotë. Besimi ishte lindur në qytetin piktoresk të Pejës, i cili është „kurorë mjedisore, qytetëruese dhe patriotike e Rrafshit të Dukagjinit”, ndërsa Shyqriu pat mësuar për pesë vjet në Shkollën e Mesme të Arteve, pikërisht në Pejë. Besimi do t’u përkushtohej arteve dramatike, ndërsa Shyqriu atyre figurative. Dhe, ajo që është më e rëndësishmja, për një periudhë relativisht të gjatë do të bëheshin bashkëpunëtorë dhe miq të afërt. Nga projektet e mëdha të Besim Sahatçiut, në të cilat kanë bashkëpunuar ngushtë, Shyqriu veçon filmin me metrazh të gjatë *Era dhe Lisi* dhe atë me metrazh të shkurtër, 117. Në të dy rastet, Shyqriu pat bërë formësimin artistik të të dy posterëve, të siglave dhe të fletëpalosjeve. Sipas porosisë së drejtorit të parë të Kosovafilm-it, Abdurrahman Shalës, Shyqriu vizatoi edhe emblemen e këtij institucioni artistik.

Ndërkohë, me themelimin e ndërmarrjes *Kosovafilm* (më 1969) dhe të *Televizionit të Prishtinës* (më 1975), u krijuan kushtet e domosdoshme për zhvillimin profesional dhe në vijimësi të prodhimit artistike kinematografike në Kosovë. “Në këto rrethana të volitshme, - ve në dukje Shyqriu, - do të përvijohesh dhe mishërohej veprimtaria nismëtare e disa krijuesve të profileve të ndryshme, siç janë: skenaristët, regjisorët, kameramanët, skenografët e kostumografët, muziktarët e aktorët më të talentuar e më të devotshëm. Në mesin e kësaj avangarde ambicioze kosovare gjendej dhe Besim Sahatçiu - regjisor prijatar i krijimit filmik në Kosovë. Por, personaliteti intelektual i Besim Sahatçiut pasqyronte portretin e një krijuesi të mirëfilltë shumëpërmasor, i cili rrezatonte virtyte të larta njerëzore dhe shpirt të mirëfilltë krijues. Ai ishte artist i pakompromis me rastin e përzgjedhjeve, zbërthimit dhe realizimit të

ideve, sidomos në angazhimet e tij në realizimin e projekteve kapitale. Për analogji, ashtu sikur kompozitori maestral italian, Xhuzepe Verdi, që i ishte drejtuar eprorit pushtues austriak me ironi, edhe Besim Sahatçiu do t'i përgjigjej eprorit pushtues serb: “Zotëri gjeneral, unë nuk bëj regji të marsheve ushtarake por, nëse dëshironi, mund t'ju bëj regji për tërheqje”.

Më tej, Shyqriu nënvizon se në qenien e Besim Sahatçiut qëndronin të gërshetuara harmonishëm ndjenja e fuqishme e patriotizmit dhe e krijimtarisë së mirëfilltë artistike.

Vehap Shita, personalitet i njohur në lëmin e gazetarisë e të përkthimeve, pasi ve në dukje se Besimi të bënte e të konsideronte mik pa e parë të nevojshme të ta pohonte një gjë të tillë në sy e me zë të lartë, - kjo dëshmohej me qëndrimin e tij dashamirës e në mbrojtjen, qoftë edhe me sakrificë, të mikut, - thekson se Besimi ishte tejet i talentuar e rigoroz në shqipërimet që bënte nga gjuhë të huaja. Gjithçka niste nga përzgjedhja e kujdesshme dhe e pjekur e autorit dhe e veprës përkatëse, për të vazhduar me shqetësimin e vetvetishëm që të nxirrte nga dora një punë të cilësisë së lartë, çka parakuptonte jo vetëm moscënimin e përmbajtjes e të stilit të shkrimtarit të huaj, por edhe qëmtimin e përdorimin e një fjalori sa më të pasur, me fraza të krehura e të larmishme, plot figura artistike dhe stilistike. Kësisoj Besimi tregonte konkretisht se sa e begatë ishte gjuha amtare. Mjaft të përmendim “Shënime nga shtëpia e vdekur” e F.M. Dostojevskit, apo “Platnomeri - tregim për një kalë” të Leon Tolstoit, të dy botuar në “Rilindja”, më 1983. Pranë këtij organi, Besimi punoi në periudhën 1964 - 1968. Botuesi Abdullah Zeneli, përmes faktesh “të regjistruara” në kohë, tregoi se, në karrierën e Besimit nuk munguan as ata që, të shtyrë nga smira ose nga shkaqe të tjera, u përpoqën t'i nxirrnin pengesa pas pengesash.

Vlerësime të ngrohta për Besimin bëjnë edhe dy kolegë të tjerë të tij, intelektualët Skënder Blakaj dhe Abdullah Karjagdiu. Por drita mbi figurën e Besim Sahatçiut do të kish qenë edhe më e fuqishme në rast se do të fliste për të edhe zoti Arbër Xhaferri. U takuam me të në të dalë të Prishtinës. Sëmundja e rëndë nuk i mundësonte të fliste rrjedhshëm. Premtoi se do të më vinte në dispozicion kujtime me shkrim, por vdekja nuk e la ta bënte një gjë të tillë. Megjithatë më mbeti në kujtesë fraza lakonike e Arbrit: “Besimi ka qenë një intelektual mendjendritur dhe regjisor i madh”.

14

14. Drama me regji të Besimit

Në Festivalin XII të Televizionit Jugosllav “Portorozh 77”, më 24 maj 1977, u shfaqën edhe dy drama nga TV i Prishtinës. Në kategorinë e dramave dhe të serialeve televizive u shfaq në premierë drama e Ramiz Kelmendit “Pasqyra”, me regji të Besim Sahatçiu. Ajo “është realizuar me sukses e mund të themi se nuk ishte aspak lehtë të realizohej një dramë e tillë. Aktorët Shani Pallaska dhe Hazir Myftari ishin në nivel” (S. Haliti, kronikë, e mërkurë, 25 maj 1977). Lidhur me vështirësitë e ngjitjes në skenë të dramës “Pasqyra” vlen të theksohet se kemi të bëjmë me një dramë psikologjike, dramë e ndërgjegjes dhe e ndërdijes së një individi, i cili bie në konflikt me egon, me un-in e vet. Vjen momenti që atë e bren ndërgjegjja për mëkatet që ka bërë, si prind dhe si drejtues ndërmarrjeje. E ndjen se ka përbrenda qenies edhe një ego tjetër, me të cilën ndeshet, lufton dhe e fajëson para psikiatrit, i cili tashmë ka marrë rolin e “hetuesit gjyqësor”. Para se të rrëfëhet tek psikiatri, ai e “vret” për herë të dytë “keqbërësin” e vet në pasqyrë. Pra, kjo vepër disi e veçantë për nga konceptimi, trajton çështjen e alter egos të një personaliteti të dizintegruar.

Më 20 prill 1984 Teatri Popullor i Gjakovës ngjiti në skenën e vet komedinë “Tartufi” të Molierit, me regji të Besim Sahatçiu. Siç vinte në dukje shtypi, shfaqja e “Tartufit” në Gjakovë ishte një “lëçitje” e mirëfilltë dhe njëherazi bashkëkohore, me zgjidhje që, në vështrim të parë duken klasike, por, në të vërtetë, mbartin një ndjeshmëri të përditësuar dhe të aktualizuar në frymën e kohës.

Ja ç’thotë për Molierin vetë Besimi, duke marrë shkas nga premiera e “Mizantropit”, më 22 mars 1981, jo vetëm si regjisor i saj, por edhe si kritik dhe eseist: “Sofokliu shprehu gjeniun e helenasve, Danteja të italianëve, Servantesi të spanjollëve, Shekspiri të anglezëve, Gëteja të gjermanëve, kurse Molieri të francezëve. Të gjithë sëbashku shprehën më së miri gjeniun e njeriut të të gjitha kohëve dhe hapësirave. Dy dramaturgët e përmendur, tragjediografi më i madh, Shekspiri, dhe komediografi më i madh, Molieri, dallohen prej të tjerëve edhe për nga numuri i shekspirologëve dhe molieristëve që ndër shekuj shkruan dhe

Nga shfaqja “Revizori”, 1972

Nga drama televizive
“Pasqyra”, 1976

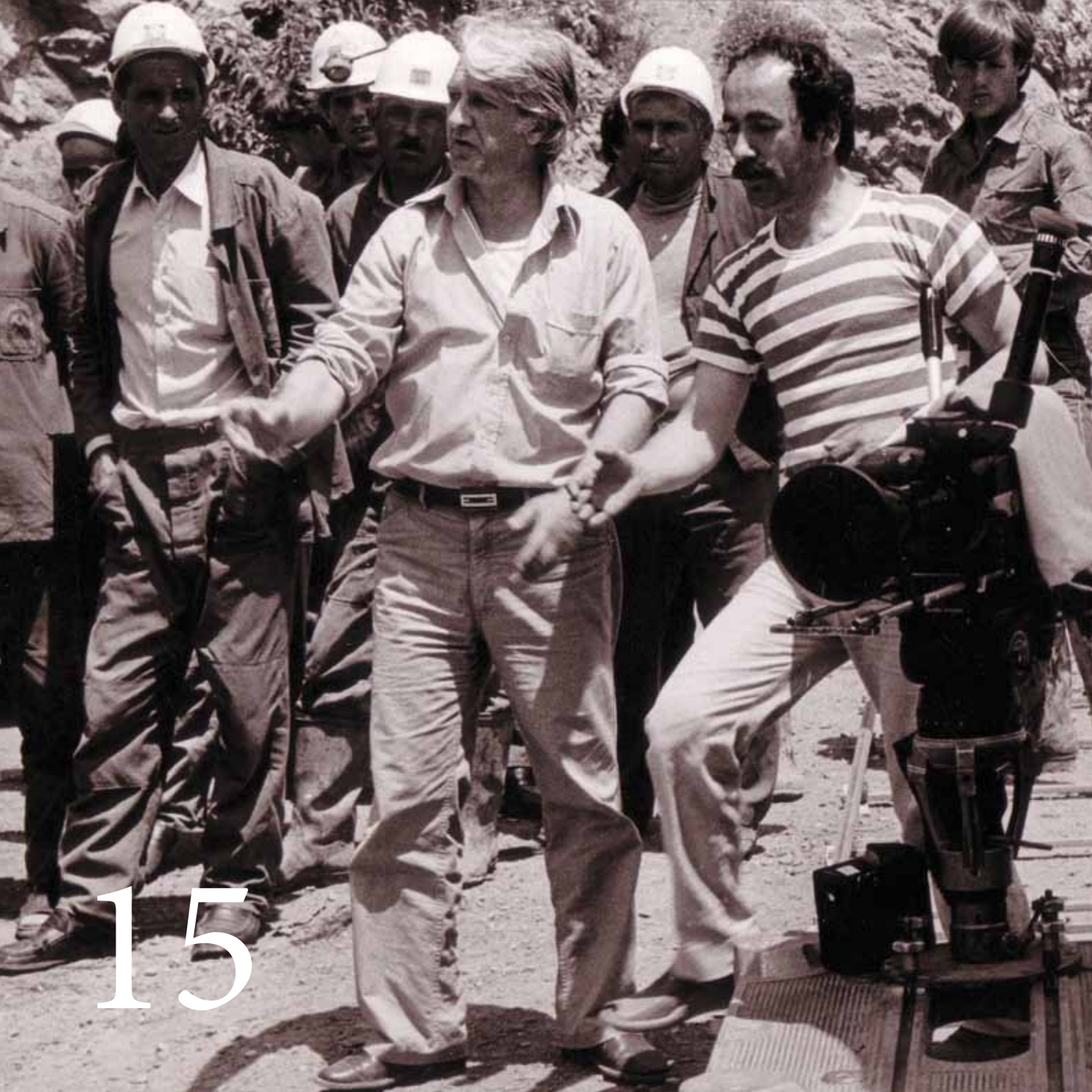

po shkruajnë biblioteka mbi veprat e tyre. Teatrot u kthehen të dyve sa herë që duan të sprovohen seriozisht apo sa herë që humbin rrugën e teatrit esencial, organik, pas shëtive kërkimore mediumale ndër ‘izmat’ më të ndryshme, që nga klasicizmi e deri te avangardizmi... Shekspiri tragjediograf shkroi edhe komedi gjeniale; Molieri komediograf shkroi gjithashtu edhe tragjedi gjeniale. Madje, pikërisht e këtillë është kryevepra e tij ‘Mizantropi’, e quajtur, megjithkëtë, komedi. Në të vërtetë nuk duhet të na mashtrojë forma. Sepse: Sikur Molieri të mos ishte orvatur të qeshte në ‘Mizantropin’ e tij, është e sigurtë se do të plaste... Shekspiri formulohet shpesh si ‘fantazi totale’, kurse Molieri si ‘vërtetësi totale’. Pra, Molieri është pasqyrë e shoqërisë dhe e karaktereve. Për këtë shkak e ‘qirasi’ vetveten me urrejtjen e të gjithëve, edhe të mbretit, që tha: ‘Shteti jam unë!’ Tani ky mbret njihet për shkak të Molierit, të ‘Mizantropit’, jo e kundërta e kësaj.... Molieri shkroi me dëshirë që çdo fjalë e tij në skenë

të depërtojë te çdo shikues i ulur në sallë. Skenografia dhe kostumografia ishin të ditëve në të cilat ndodhet ngjarja në skenë, të ditëve të Molierit. Meqë ‘Mizantropi’ ynë luhet sot, s’ka arsye që skenografia dhe kostumografia të jenë të para tre shekujve; ato janë të sotme, meqë edhe fuqia, gjallëria, aktualiteti dhe amëshueshmëria e fjalës së thellë moleriane vetëm sa janë mprehur edhe më shumë... Vargun molerian e flasim në prozë meqë këtë do ta bënte sot edhe Molieri dramaturg, regjisor, aktor... Konceptioni ynë? Lusim ta shikoni shfaqjen. Ju falenderojmë!”

Lidhur me dramën “Genci”, të autorit Ymer Shkreli, Besim Sahatçiu që ia bëri regjinë, do të nënvizonte, si një ekspert i vërtetë në kritikën e artit, me lakonizëm e sidomos me fuqi zhbiruese: “Për nga petku, ‘Genci’ është tragjedi historike: Ilirinë e përmyt forca e armës së pushtuesit romak. Për nga përmbajtja, ‘Genci’ është dramë njerëzore: mbreti i fundit ilir, Genci, është ‘mbreti më i pafat ndër njerëzit, njeriu më i gjerë ndër mbretërit’. Në të vërtetë, Genci lucid e ingjenioz gati s’ka nga t’ia mbajë tjetër pos të alkoolizohet e traumatizohet; në një kohë e cila i humb shpresat, idealet çkuptimësohen, bëhen të çuditshme ose qesharake dhe zhduken, sikurse edhe Iliria e lashtë. Megjithkëtë, diçka gjithmonë mbetet. Në Iliri mbetet kufoma e idealistit dhe vetëvrasësit plak, Pleuratit, babait të Gencit, dhe i mituri i gjerë, djali i Gencit, duke dënesur... Ymer Shkreli e shkroi ‘Gencin’ në mënyrë të lirë dhe pa e ngarkuar me faktografi historiografike. Ne, gjithashtu, e lexuam tekstin e tij në mënyrën tonë të lirë, për nevojat tona të shfaqjes, e cila me qëllim i shmanget ‘klasikes’ dhe ‘avangardes’, duke synuar autenticitetin që nuk merr për model askënd”.

E njëjta mund të thuhet edhe për “informimin” që Besimi i bën artdashësit për dramën tjetër të Ymer Shkrelit, “Nëna shkon në parajsë”, të vënë në skenë më 1987 nga Teatri Krahinor i Prishtinës, me regji të Besim Sahatçiu: “... është dramë e kërkimit të identitetit me çdo kusht. Ngjarja zhvillohet sot e ‘gabimi tragjik’ është bërë dikur, në një kohë të quajtur Ib-e. Katër të rinj, një motër e tre vëllezër, kërkojnë nga njëri-tjetri, nga vetvetja dhe nga nëna e tyre të vërtetën mbi ta. Hasin në të vërtetën e një kohe të ligë dhe të gjithë e pësojnë keq. Sidomos nëna... Ajo shkon në ‘parajsën’ e çmendisë, si shpëtim dhe zgjidhje e vetme! E vërteta njëmend qëllon të jetë e idhët - sidomos kur e mbjellin kohët e liga”.

15. Vepra e skenës, e ekranit, dhe jehona e saj

Jehonat e fuqishme të skenës e të ekranit do të përcjellin jetemot me mjete të zgjedhura artistike mesazhin human të veprës së Besim Sahatçiu. Nuk është fjala kurrsesi për bujë apo vetëlavdërime. Këto për Besimin ishin krejt të huaja. Madje shpirti i tij zhbirues, përherë në gjurmët e në kërkim të së përkryerës, fillonte nga vetvetja. Vetëm kur bindej se kishte bërë gjithçka, duke shkuar deri në cak të mundit e të shfrytëzimit të aftësive dhe të mjeteve shprehëse, Besimi merrte guximin që, me ndërgjegje të kulluar e, para së gjithash, me kompetencë, të pretendonte nga cilido me të cilin e lidhte puna e sidomos nga bashkëpunëtorët e afërt, ta shfaqnin veten me dinjitet.

Kjo shpjegohet me faktin që për Besimin Vox populi vox Dei, zëri i popullit ishte zëri i Zotit. Besimi ishte i gatshëm të hynte në debate me homologë e me kolegë, të dëgjonte me vëmendje çdo mendim a sugjerim të tyre, qofshin edhe kritika, por nuk harronte asnjëherë që të respektonte edhe fjalën e njerëzve që mbushnin sallat e teatrove apo të kinemave, ku luheshin drama apo filma, regjinë e të cilave e kishte firmosur e “vulosur” vetë. Arsyeja ishte se opinioni i artdashësve të të gjitha moshave, niveleve dhe shijeve, ishte i paanshëm. Pavarësisht se nuk ishte i mirëfilltë profesional, ky opinion ishte krejt i zhveshur nga subjektivizmi dhe nga ca “sëmundje” profesionale, si: keqdashja, lakmia, zilia, ambicja, xhelozia, smira... Nga ana tjetër, zërin e kumbueshëm e pa “disonanca” të njerëzve të thjeshtë, sugjerimet, vërejtjet, dëshirat e tyre, Besimi i vlerësonte si ndihmë konkrete dhe të pazëvendësueshme për ta përsosur më tej punën e vet e për të qënë në një hap me kërkesat në rritje të kohës.

Rëndësi të posaçme u kushtonte mendimeve që shfaqnin intelektualë të fushave nga më të ndryshmet, të cilët duke qënë në radhë të parë specialistë të dalluar në profesionin përkatës, ishin edhe dashamirës të artit të skenës dhe të ekranit. Këtu mund të përmendim një numër të madh personalitetesh, si Azem Shkreli, Abdurrahman Shala, Shefqet Deçani, Istref Begolli, Muharrem Qena, Ramiz Kelmendi, Ali Podrimja, Rexhep Qosja, Ibrahim Rugova, Bekim Fehmiu, Naum Prifti e të tjerë. Me ta jo rrallë e bashkonte një miqësi e çiltër e dobiprurëse, që ndikonte në krijimin e një klime të pastër e të shëndetshme në komunikimin ndërnjerëzor e që kishte rrjedhojë të drejtpërdrejtë shpërthimin e shëndoshjen e frymëzimit krijues.

16

16. Si vendosa të shkruaj për Besim Sahatçium

Duke qenë se Besim Sahatçium, - emri i të cilit më kish jehuar në vesh prej shumë vitesh, - nuk pata fatin ta njoh personalisht, në përpjekjet për portretizimin e tij, krahas “dokumenteve” artistike: drama e filma të ngjitura në skenë apo të ekranizuara nga Besim Sahatçiu, jehonat në shtyp të tyre, - të cilat së bashku përbëjnë dëshmi të sakta dhe me vlerë krejt të veçantë, - e quajta të natyrshme dhe bindëse të thërres në ndihmë dhe t’ua zgjoj kujtesën të afërmeve të tij, sidhe personave të tjerë, që e kanë njohur nga afër, në punë e në jetë.

Dëshirën për t’u marrë me figurën e Besim Sahatçiut ma ngjalli një ese e ngrohtë e kolegut dhe mikut të tij, kompozitorit, muzikologut, studiuesit, eseistit dhe publicistit, profesor Akil Kocit, me të cilën hapet libri “Vibracione të shpirtit shqiptar”. Këtë material me vlera pata nderin ta redaktoj e ta shoqëroj me një pasthënie. E urova Akilin për librin dhe veçmas për esenë kushtuar Besim Sahatçiut. Akili më falenderoi dhe në çast më sugjeroi që të shkruaja një libër të plotë për Besimin. Pasi e blujta në kokë këtë propozim, vendosa ta pranoja.

Në esenë e sapopërmendur, Akil Koci ndalet në disa momente thelbësore që e veçorizojnë më së miri e me qartësi personalitetin e Besim Sahatçiut, si krijues e si njeri.

Akil Koci e cilëson Besim Sahatçium “... prijësin e themelvënësin e kinematografisë në Kosovë, eruditin dhe, - çka është më qenësorja, - njeriun me virtyte të larta njerëzore, i pakompromis në profesion kur ishte fjala për saktësinë e ideve dhe koncepteve të veta gjatë realizimeve të projekteve madhore të kinematografisë sonë” (Akil Mark Koci, Vibracione të shpirtit shqiptar, vëllimi I, Shtëpia Botuese Librarium Haemus, Bukuresht, 2008, f. 17).

Në vijim të këtij karakterizimi të plotë, gjithëpërfshirës, hulumtuesi Koci hyn në hollësi të domosdoshme për të ilustruar thëniet që ka formuluar për mikun e kolegun e vet. Para së gjithash, ai e ve theksin në faktin se, duke pasur si bazënisje artin, Sahatçiu “ka zhvilluar mendimin teorik dhe estetik, duke e shprehur e duke e shoqëruar në veprat e veta artistike në një zhanër aktual, modern dhe pa dyshim më të vështirin nga

Nga "Trimi", 1976

të gjitha artet ekzistuese" (po aty). Në këtë kontekst, Koci nxjerr në pah të vërtetën e madhe, sipas së cilës idetë dhe mesazhin e vet estetik, regjisori Sahatçiu i kumton e i përcjell "jo vetëm nga këndvështrimi i sotëm, por edhe i nesërm". Kësisoj marrim vesh se Besim Sahatçiu është njeriu i arritjeve madhore jo vetëm në procesin e krijimtarisë së përditshme. Ai është gjithaq artist e filozof, estet e mendimtar me përfytyrime largpamëse e të guximshme, shtigjeçelës në sferën e skenës e të ekranit.

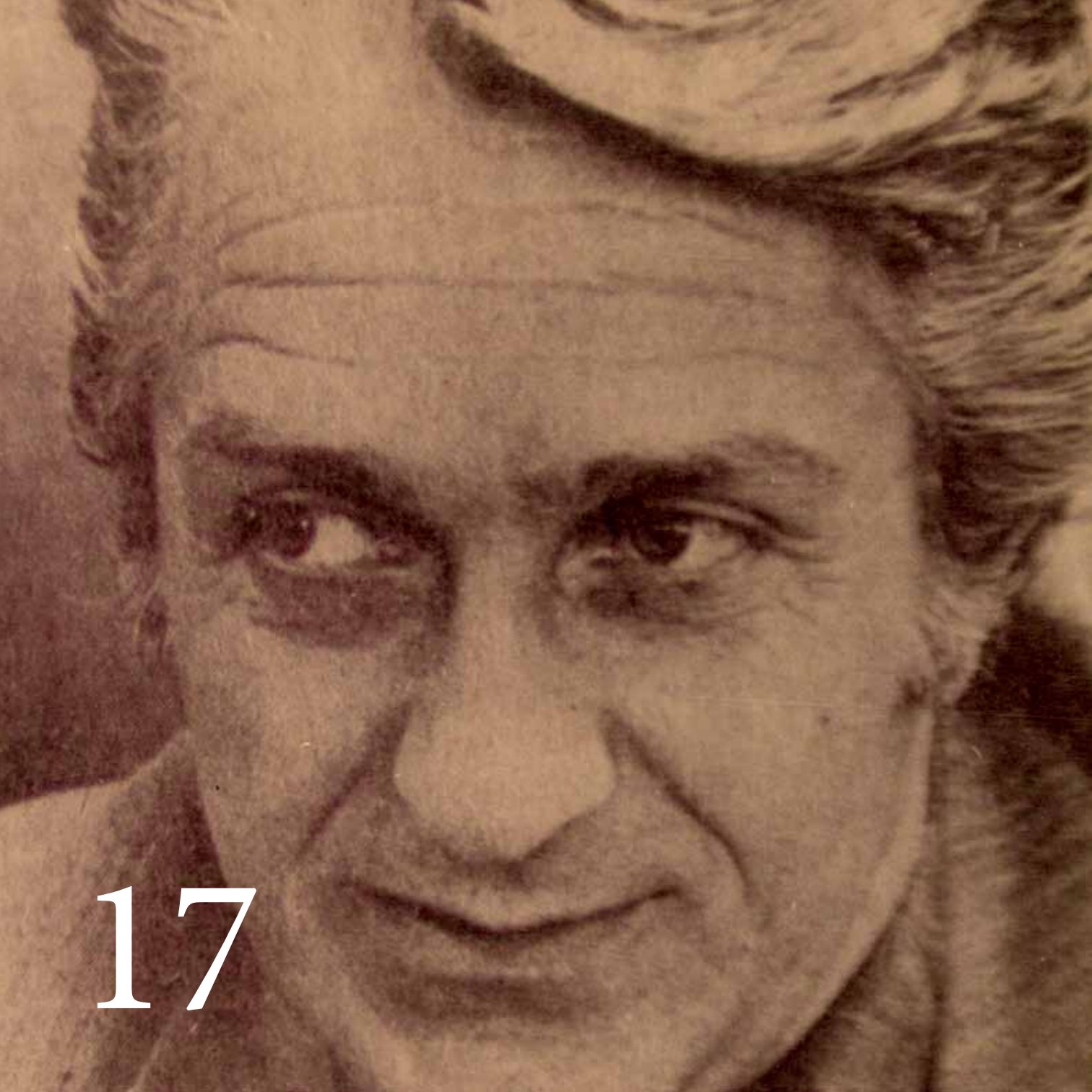
Për t'i bërë sa më të besueshme vlerësimet e larta, Akil Koci dëshmon se, me cilësinë e kolegut të afërt të Besim Sahatçiut, ka bashkëpunuar ngushtë me të në disa filma, duke kompozuar muzikë për ta. Jo vetëm kaq. Gjatë periudhës që punonin në Radiotelevizionin e Prishtinës, binomi Sahatçiu-Koci ka krijuar një unitet mendimi e veprimi të mirëfilltë përmes gërshetimit të dy arteve - teatrit e muzikës, të mjeteve shprehës specifike përkatës, duke i pasuruar ndërsjelltas, pa cënuar individualitetin e secilit. Duke bashkëvepruar në këtë mënyrë, në një frymë të shëndoshë

kolegjiale, Akil Koci pat kompozuar e pat përshtatur muzikë, jo vetëm për filma, sikurse nënvizuam më lart, por edhe për disa drama, të shfaqura në skenën e Teatrit Krahinor të Kosovës, gjithnjë me regji të Besim Sahatçiu.

Në përpjekje për të nxjerrë në pah plot dritë karakterin burror dhe ndjenjën e lartë të përgjegjësisë profesionale e qytetare të Besim Sahatçiu, Akil Koci i referohet një dukurie krejt të veçantë, e cila është e papërfytyrueshme dhe e papranueshme për çdo regjisor të botës së qytetëruar. Fjala është për ndërhyrjet e shumta të një numri individësh, të cilët, meqënëse ishin autorë skenarësh, apo kishin ndihmuar në sigurimin e bazës materiale modeste për realizimin e veprave skenike dhe kinematografike të Besim Sahatçiu, i rezervonin të drejtën vetes t'i propozonin, madje edhe ta detyronin mjeshttrin Sahatçiu që t'u jepte të afërmeve të tyre role në filma apo në drama. Kuptohet shqetësimi që përjetonte në kesi rastesh regjisori Sahatçiu, i cili ishte një “gjahtar” i palodhur i cilësive gjithnjë e më të larta artistike, i majave, pra.

Nga ana tjetër, dhembjen e çiltër e “të pashërueshme” për mungesat, mangësitë e zbrazësitë, që vëreheshin në botën artistike kosovare, Besimi e ndante me kolegët e vet të besës. Nga kuvendimi i dendur me Akil Kocin për këtë problem, ky i fundit pat konstatuar: “Gjithmonë ishte i pakënaqur nga niveli i arritur, gjithmonë gjente mungesa dhe vihej në kërkim të diçkaje më të mirë, me synim kapjen e së përkryerës” (po aty). Dhe kjo nuk përbënte ndonjë qëllim në vetvete. Qëndrimi i tij kritik i bënte jehonë pikësynimit fisnik për të përshpejtuar, jo vetëm nga pikëpamja sasiore, por sidomos cilësore, procesin e lartësimit shpirtëror të Kosovës përmes artit. Këtë e bënte “i shtyrë jo thjesht nga kureshtja, por nga thellësia spontane e mendimit të tij artistik, nga aftësia për të krijuar vizione të qarta” (po aty, f.19).

Që monografia ime modeste që po e lexoni, të jetë sa më e besueshme, mendova se mënyra më e mirë është pasqyrimi i mendimeve dhe opinioneve të sa më shumë njerëzve që e kanë njohur nga afër, që kanë punuar apo bashkëpunuar me Besimin. Pa dyshim edhe me pjesëtarët e familjes e të afërmit. Kësisoj secili nga të lartpërmendurit do t'ia “vizatojë” përkatësisht “sytë”, “gojën” dhe tiparet e tjera e sidomos do të depërtojë në mendjen e në shpirtin e heroit të këtij libri.

17

17. Besimi dhe dramaturgjia

Dramaturgjia, ashtu si romani dhe poezia, jep një dëshmi thelbësore, - si fakt i kulturës shpirtërore, - për kohën që kalon. Autori dramatik, si rregull, është i interesuar ta shohë pjesën e vet në skenë dhe, përmes kësaj, marrëdhënia e tij me institucionin teatror është aq e ngushtë saqë krijon përshtypjen që e largon nga bota letrare. Ndryshe nga prozatori, bie fjala, dramaturgu duhet të harmonizojë dy strategji: njëra është e letrarizimit të tekstit, tjetra ka të bëjë me teatralitetin e tij.

Më e rëndësishmja për fatin e dramaturgjisë kombëtare është sinteza e të dyja strategjive të sapopërmendura. Dramaturgu i talentuar shihej nga Besimi si një element përparësor, si fuqi ndikuese mbi shijet e publikut. Ky është shkaku që gjithnjë misioni i dramaturgut ka qenë ai edukues në kontekstin e kultivimit të moralit pozitiv. Përvoja e dramaturgut është e dyfishtë: në rrafsh letrar dhe skenik.

Ecuria e shijeve të publikut, theksonte Besimi, në kohën tonë lidhet me dinamikën e dukurisë teatrorë. Kategoria e publikut është shumë më e larme nga sa na sugjeron thjesht termi “publik”. Do të tingëllonte qesharake të thoshim që publiku “dëshiron” aksh tip dramaturgjie apo spektakli. Vlerësimi i çka përmbahet në një vepër dramatike, në këndvështrimin e publikut, ka mbetur si diçka e lidhur me parapëlqimin subjektiv. Por nxitja, stimulimi, inkurajimi i tij, është një element që meriton të diskutohet, mendonte Besimi. Këtu e ka burimin edhe fakti që shumë teatro bëjnë çmos në drejtim të formimit të një publiku “të tyrin”, të ngulitjes tek ai të parapëlqimit të një lloji të caktuar spektakli apo dramaturgjie në përgjithësi. Njëherazi me pranimin e regjisorit të teatrit si faktor thelbësor të artit të spektaklit, publiku vetvetiu të bind se duhet bërë dallimi specifik i dy llojesh arti: letërsisë dhe teatrit.

Besimi e shikonte dramaturgjinë si një shkencë të konstruktit letrar. Kodi i saj i artë, i kumtuar përmes “Poetikës” së Aristotelit, përfaqëson një nga “marrëveshjet” më të fuqishme të strategjisë letrare. E, pra, sipas Besimit, fakti që një dramaturg duhet të dijë si ta ndërtojë një pjesë skenike, nuk bie ndesh me invencionin poetik. Kjo mund të krahasohet

me punën e arkitektit ngaqë ashtu si plani i këtij të fundit nuk përbën realizimin final të pikësnyimit të vet, ashtu edhe vepra e shkruar nga dramaturgu nuk mund të quhet e përfunduar po qe se nuk e sheh veten të ngjitur me sukses në skenë.

Dramaturgu bashkëkohor vret mendjen gjithnjë e më shumë, jo vetëm që të pëlqehet nga lexuesi, por edhe për regjisorin e ardhshëm, madje edhe për aktorët që do të interpretojnë personazhet e tij në skenë.

Konstruksioni dramatik ballafaqohet me disa vështirësi midis monologut dhe dialogut. Dialogu dramatik synon të pasqyrojë tërësinë, gjithanshmërinë e qenies, e gjendjes së personazhit. Shprehja koncize ka të bëjë me faktin që koha dramatike, për vetë natyrën e saj, është e koncentruar. Besimi theksonte se ishin të pakët dramaturgët që mjaftoheshin me hedhjen në letër të veprës, pa menduar për finalizimin e saj në skenë. Situatat dramatike, konfliktin, personazhet dhe të folmen skenike Besimi i zbërthente deri në imtësi, duke pasur si pikësynim kryesor mbartjen e letrares tek teatrorja, përfshi riorganizimin e krejt sistemit të marrëdhënieve skenike, duke mos përjashtuar as ndryshimin, shkurtimin apo edhe heqjen e ndonjë batute të tekstit për t'i shërbyer sa më mirë shprehshmërisë skenike. Ai mbante parasysh njëkohëshmërinë e aktit skenik, pra faktin që, në një kohë që një personazh flet me vete (monolog) apo me të tjerët (dialog), në skenë ndodh edhe diçka tjetër. Kjo është një e vërtetë e njohur për teatrin, por të cilën, mjerisht, jo çdo regjisor e mban parasysh, megjithëse është përcaktuese në zhvillimin e artit regjisorial të ditëve tona. Vetëm atëhere kur talentit dhe origjinalitetit letrar i bashkangjitet aftësia përfytyruese, - që bie më fort në sy në rastin e regjisorit të filmit gjatë përpunimit të skenarit përkatës, - për të sugjeruar njëkohëshmërinë e teatralitetit, mund të thuhet se përthithen vlerat e vërteta të tekstit.

Në dallim nga teksti letrar - dramatik, ku shprehshmëria letrare është e qartë, në rastin e tekstit dramatik - teatror ndërtimi i veprës dramatike shoqërohet nga një ndjesi e veçantë specifike për skenën, për shprehshmërinë teatrore të materialit letrar.

Teksti dramatik bashkëkohor, ndryshe nga romani, bie fjala, mundëson një strukturë elastike, arkitektura letrare e tij paraqet konstante dhe

ndryshore, - jo në kuptimin që kushdo mund të bëjë çfarë të dojë me të, - të pasura në domethënie skenike. Integraliteti i tekstit dramatik nuk nënkupton domosdoshmërisht “kanonizimin” e tij, siç ndodh në roman apo në poezi, - kur i nënshtrohet jo rrallë një procesi që gjen pasqyrim në variante të ndryshme botimesh, - atëhere kur autori parasheh spektaklin si akt final të destinacionit të tekstit. Kjo nuk do të thotë që vlera e tekstit varet nga vlera e spektaklit. Materiali i shkruar përmban mundësi të shumëfishta vlerësimesh, të cilat nuk mund t’i japë e as t’i mishërojë një spektakël i vetëm. Që këtu edhe larmia e përfytyrimeve regjisoriale për të njëjtin tekst. Forma e njohur e paraqitjes së një teksti dramatik është ajo e një tërësie dialogjesh të copëzuara. Ndarja në akte, skena dhe tablo kërkon nga ana e regjisorit një vëmendje të madhe e të vazhdueshme. Një nga kushtet thelbësore që parakupton realizimi i formës së tekstit dramatik është komunikimi, mënyra e komunikimit, specifike për çdo autor dramatik. Nga mënyra se si dramaturgu e mendon marrëdhënien e vet me publikun, varet edhe forma e tekstit dhe, pse jo, vetë suksesi i tij. Një dramaturg që mendon kryesisht në mënyrë epike, do të tregojë kujdes që informacioni që do të transmetojë teksti, të jetë i plotë nga këndvështrimi dramatik. Vepra e këtij tipi do të ketë një trajtë paraqitjeje skenike që shpesh e quajmë “tradicionale”: ndarja në akte, skena (më rrallë tablo, në dramaturgjinë bashkëkohore), skeda karakterizuese për secilin personazh, ndërtim solid të konfliktit, një mbyllje, që zakonisht nuk çon në drejtime të tjera.

Dramaturgjia bashkëkohore duket si më e hapur dhe më e zhdërvjelltë. Mbartja, bie fjala, e temave nga një zhanër në tjetrin, ka përcaktuar shfaqjen e disa teksteve dramatike “hibride” të llojit: tragjikomedi, farsë tragjike, komedi e zezë etj. Trajta karakteristike e paraqitjes së tyre përjashton ndërtimin e përpunuar dhe ngjizjen e intrigës, paraqitjen e personazheve, ndarjen në akte dhe skena, si domosdoshmëri konfliktesh. Gjithsa rreshtuam më sipër ishin pjesë e shqetësimeve të përditshme të Besimit.

18

18. Ekzigjencat e Besimit

Dihet se imagjinata, përfytyrimi, janë të pamata. Ato të çojnë ndonjëherë drejt honesh duke adoptuar shpejtësinë përshkuese të mendimit në zona të pakapshme nga reperet e gjërave dhe të ndodhive të përditshme. E, pra, Besimi ishte „i ankthuar” nga përsosmëria, nga ky koncept - ide pa fillim, pa fund dhe pa ndonjë kontur të përcaktuar në vetvete. Ata që janë orvatur ta konkretizojnë këtë koncept-ide, në shumicën e rasteve janë bërë qesharakë. Besim Sahatçiu, si ndër të rrallët që „u përball” me këtë koncept-ide, ishte, pa dyshim, njeri i pazakontë. Në bisedat me kolegët, ai shprehej se parapëlqente sferën, e cila, sipas tij, mishëronte një koncept ideal, një mishërim të përsosmërisë, një cilësi me të cilën nënkuptohet simetria absolute. Në të njëjtën kohë, për çudinë e të gjithëve, Besimi „kundërshtonte” vetveten duke pohuar se bukuria lidhet me një shkallë të caktuar asimetrie të moderuar. Nganjëherë, shtonte ai, falë mosperfeksionit të fytyrës, një femër tërheq vëmendjen e shumëkujt. Përsosmërinë Besimi e lidhte shpesh me përpikmërinë, deri në manë, në kryerjen e detyrave.

Preokupimi i çiltër prej atdhetari të madh, që dëshiron ta shohë kombin e vendin e vet sa më të zhvilluar, në një hap me shtetet më të përparuar, jo vetëm ekonomikisht, por edhe kulturalisht, bëhej edhe më i thellë, kalonte në zhgënjim të hidhur kur shikonte se “shumë nga planet” që kish në kokë, nuk kishin “shanse të zbatoheshin në praktikë, pasi në krye të institucioneve kulturore” gjendeshin “njerëz pa njohuritë e aftësitë e nevojshme...”.

Të drejtën morale për të qenë i pakënaqur e i pezmatuar nga çapitjet prej breshke të shumë segmenteve të jetës kulturore e artistike në Kosovë, Besim Sahatçiu e përligjte me arritjet e tij të panumurta, që pasqyronin e shpalosnin talent të rrallë, shije të hollë, guxim krijues, shpirt novator.

Besimi njihej si njeri i urtë e i duruar dhe dinte të falte kur ndokush i binte në qafë, apo orvatej t’ia zbehte e t’ia mohonte vlerat. Por nuk bënte kurrfarë lëshimi kur ishte fjala për fatin e të ardhmen e artit mbarëkombëtar. Kësisoj, kur në rrugën drejt gjetjes së mjeteve shprehëse sa më të arrira, i dilyn pengesa të qëllimshme, që synonin t’ia prishnin

projektet e planet krijuese, - fryte të natyrshme të imagjinatës së tij përherë pjellore dhe të mjeshtërisë profesionale, - ndeshej me guxim me mbartësit e mediokritetit e të regresit. Por, mjerisht, nuk ia dilte dot mbanë t'ua frenonte hovin keqdashësve, sepse këta ishin gjithnjë e më të shumtë, shtoheshin si kërpudhat pas shiut dhe e mbështetnin shoshogjin. E atëhere shpërthente, e nxirrte dufin me zë të lartë. Thëniet e tij në raste të tilla tingëllonin si mallkim për ata që shpërfillnin dhe nëpërkëmbnin shpirtin e kombit.

Të njëjtin qëndrim mbante edhe ndaj pseudokrijuesve që nuk punonin me ndërgjegje, pra nuk i honepste ata që punonin „sa për të kaluar radhën” e që, bie fjala, ua servirnin artdashësve sapunin për djathë. Këtu përfshinte sidomos ca palo seriale pa kurrfarë domethënie dhe të zhveshura nga vlerat artistike të mbarëpranuara.

19

19. Copëza nga jeta e Besim Sahatçiu

Në një bisedë me Agim Malën, Besimi pohonte se ai, ashtu si bashkëmoshatarët e të njëjtit brez, lexonin, shkruanin dhe diskutonin për letërsinë me orë të tëra. Secili më vete ndrynte përbrenda ëndrrën e dëshirën për t'u bërë shkrimtar i njohur. Shokët i thoshin se kishte talent të madh për letërsi. Në shkollat që ndoqi, në vendlindje e në Beograd, ku, siç e kemi përmendur, u regjistrua për të ndjekur leksione për letërsinë botërore, u njoh me autorë të shquar, përmes shfletimit të veprave të tyre. Ndërkaq zuri të tregonte interes për filmin. Kësisoj, më 1968 hapat i drejtoi në konkursin për regji, organizuar nga Akademia e Zagrebit. E fitoi dhe u diplomua brenda afatit të caktuar. Pesë a gjashtë vite vuri në skenë mjaft pjesë dramatike, ekranizoi edhe një numur filmash dokumentarë për ekranin e madh e të vogël. Nuk vonoi edhe marrja me meritë e “Grand Prix” në Festivalin e filmit dokumentar në Beograd për filmin “117”. Besimi deklaronte se në teatër dhe në kinematografi “i nënshtrohem konkurrencës jugosllave. Përherë me veprat tona, qofshin filma a drama televizive, drama për teatër, filma dokumentarë apo artistikë - ne i prezantohemi edhe opinionit të gjerë në mbarë vendin. Andaj kjo gjë intrigon kërkesën që të angazhohemi maksimalisht për të mos iu turpëruar asaj që na prezanton. Në skenë, domosdo, duhet të barazohemi me të tjerët, nëse duam të mbahemi në konkurrencë”. Besimi theksonte se, duam s'duam, për vlerat e veprës së ngjitur në skenë apo të ekranizuar, askush nuk do t'ia dijë për vështirësitë që i është dashur të përballojë ekipi realizues, me regjisorin në krye. Me këtë rast, Besimi thoshte se gjatë xhirimit të filmit “Trimi”, ka pasur raste që ka bërë edhe punën e kameramanit, e operatorit të zërit etj.

Në intervistën që i pat dhënë për RTV 21, në janar 2003, profesorit të Fakultetit të Gazetarisë të Universitetit të Prishtinës, Florin Kelmendit, - edhe ky pejan, - në muzgun e jetës së vet, Besimi foli nga një pikë, e ndodhur diku në afërsi të shtëpisë, tashmë të rrënuar, ku pat parë dritën e diellit dhe shpreh dëshirën që ajo të mos kapet nga kamera. “Jemi ngopur tashmë me pamje të tilla” tingëllon si rënkim zëri i tij. Fill paskëtaj, Besimi përmendi prindërit e vet: të atin, Ademin, dhe nënën, Esmanë,

gjakovare. Besimi ishte fëmija i nëntë, më i vogli. Vëllezërit më të rritur iu përveshën punës për ta mësuar e për ta përvehtësuar me themel zejen tradicionale të orëndreqësit, e cila ishte përherë e kohës, nuk i humbte vlera, përderisa jeta e kujtdo që mbante në dorë një orë apo në xhep një sahat, lypte saktësi e precizion, në çdo hap e në çdo veprim a punë. Por, Besimi mendoi se edhe aq sa kishin ecur në këtë fushë paraardhësit e vet, mjaftonte. Të gjithë shquheshin si profesionistë të vërtetë dhe, si të tillë, gëzonin respektin e të gjithë bashkëqytetarëve dhe të bashkëkrahinasve.

Fisi i Sahatçinjve nderimin e gëzonte edhe për një meritë më të madhe. Duke qenë atdhetarë brez pas brezi, dera e tyre pat qëndruar përherë e hapur e sofra përherë e shtruar për luftëtarët e lirisë. Fisi Sahatçiu kishte shërbyer jetemot si strehë e sigurtë edhe për “kokat” drejtuese të kryengritësve. Njëri nga këta, i famshmi Haxhi Zeka, ka të ngjarë ta ketë lënë amanet me gojë që të prehet në oborrin e një xhamie, bash përballë dyqanit, aq të dashur për të, të Sahatçinjve.

Ndërkaq, prindërit i patën thënë shprehimisht Besimit të mitur: “Shko, bir, të mësosh në shkollë, të bëhesh sa më i dijsëm!” Kështu “shpëtoi” nga lupa e nga veglat e imta me të cilat çdo zejtar zbërthente e mbërthente “të përbrendshmet” e kohëmatësve të të gjitha përmasave e markave. Fjalën “shpëtoi” Besimi e fuste në thonjza, jo vetëm figurativisht, por edhe realisht, sepse, sikurse pat theksuar edhe në intervistën e “orëve” të mbrame, muzgore, “çdo zeje ka vlerat e veta dhe nuk duhet përbuzur kurrsesi”. Qetësinë e vërtetë ia jepte hedhja në letër e mbresave nga leximi i gjithçkaje që lidhej me skenën: libra, artikuj, fletë-palosje, afishe etj. Thuhet se, ende fëmijë, kur nuk i pat mbushur të dhjetë vjetët, shkroi një farë tregimi a hartimi me temë: “Ata që luajnë jetën në skenë”. Deri sa e përfundoi, Besimi nuk u duk pothuajse fare në sheshet ku e kalonin kohën bashkëmoshatarët e tij. Rrinte i tërhequr dhe i heshtur, duke bluajtur parreshtur frazat që i hidhte më pas në letër.

Në intervistën për RTV 21, së cilës po vazhdojmë t’i referohemi, Besimi kujtoi me nostalgji ato vite kur pejanët këqyrnin me admirim cilindo aktor që ngjitej në skenë dhe e drejtonin me respekt gishtin tregues kur e hasnin në rrugë, para apo pas çdo shfaqjeje teatrale. Atëhere nuk kish televizion, ndaj skena dhe ekrani i madh ishin vërtet “të privilegjuar”. Duke e vënë

theksin në këtë aspekt, Besimi shfaqte keqardhjen që, pas kaq vitesh, sallat e teatrove apo të kinemave në shumicën dërrmuese të rasteve mbeteshin të zbrazëta. Njerëzit kishin nisur të parapëlqenin “gozhdimin” me orë të tëra para televizorit, i cili as për nga larg nuk është në gjendje të krijojë atmosferën e ngrohtë që ngjiz komunikimi i drejtpërdrejtë i skenës me sallën. E, pra, ekrani televiziv, shumë-shumë mund të kumtojë e të përcjellë ca jehona të vagëta e të vakëta, sepse “fotografia”, në fund të fundit, mbetet një “kopje” e zbehtë e origjinalit, vinte në dukje Besimi.

Përveç kësaj, shumëkujt i pëlqente të shkonte në eskursione, të vizitonte vende të huaja. „Edhe gjëra të tilla mund të cilësohen kulturë - thoshte Besimi, - por jo kulturë e mirëfilltë, sepse kjo e fundit është shumë më e thellë për nga përmbajtja, për nga niveli e për nga përmasat”.

E, pra, Besimi e ndau mendjen që të çelte një “dritare” tjetër në fushën e traditave stërgjyshore: t’i shërbente çështjes kombëtare përmes artit.

Qysh në mituri, nga goja e më të moshuarve të fisit pat dëgjuar me vëmendje, me etje të pashuar e me kërshtëri për bëmat trimërore e për dramet e tragjeditë nëpër të cilat pat qenë e detyruar të kalonte Kosova martire. Tani besonte se kish ardhur çasti që, së paku një pjesë nga therrorja e vetëflijimi i heronjve të kombit të vet në altarin e lirisë e të pavarësisë, u duhej bërë e njohur brezave të rinj përmes skenës dhe ekranit. Kjo do të ndikonte që ta ndjenin veten krenarë për luftërat e të parëve të lavdishëm dhe të përgatiteshin, jo vetëm fizikisht, por edhe shpirtërisht, për t’u dalë zot fateve të atdheut. Aq më shumë kur dihej që sërboomëdhenjtë, duke angazhuar mendjet e sëmura të Çubrilloviqëve e kompani, përhapnin teori pas teorish sikur kombi ynë gjoja nuk ishte në gjendje të ecte përpara në shkencë e në art. Na quanin “qytetarë të dorës së dytë”, që duhej të mjaftoheshim, madje t’ua dinim për nder ca të vetëquajturve regjisorë, që vinin në Kosovë nga Beogradi për t’ua “ngritur” nivelin kulturor shqiptarëve, pa e pasur aspak haberin për pasurinë shpirtërore, për traditat tona stërgjyshore dhe për mendësinë e shqiptarit. Edhe ndonjë biçim filmi që stisnin pseudokineastët e Beogradit, ishte i mbushur me konotacione e nëntekste antishqiptare. Besimi shprehej me indinjatë të thellë: “Jo vetëm ne, shqiptarët, por edhe filmat tanë kanë qenë të pushtuar nga sërboomëdhenjtë”.

Besimi pat pohuar se në Akademinë e Teatrit në Zagreb shkoi për të mësuar profesionin përkatës, për të cilin kish nevojë kultura shqiptare, pikërisht në një kohë kur shpërfillja e përbuzja ndaj vlerave tona nga ana e sërëbomëdhenjve, ishin të pranishme gjithkund e kurdoherë. Duke e quajtur veten me modesti të pashoqe thjesht “punëtor të skenës e të ekranit”, Besimi theksonte se përpiquej të jepte ndihmesën e vet, aq sa kish mundësi.

Nëse puna e kryer nga ai gjatë katër dhjetëvjetëshave, mund të cilësohet vërtet artistike, kjo varet nga “konsumatorët” e artit të tij, pra nga shikuesit e dramave e të filmave që mbajnë vulën e firmën e tij, thoshte Besimi.

Gjithsesi, viti 1972 shënonte një moment të rëndësishëm, jo vetëm në rrafsh vetjak për Besim Sahatçiu, por edhe për kulturën kombëtare, sepse kjo e fundit mori si “dhuratë” regjisorin e parë të shkollluar. Besimi erdhi në Kosovë me energji dhe plot frymëzim, duke mbartur një botëkuptim të përparuar e njohuritë më të thella të artit modern teatror e kinematografik. Ai solli freski në tematikë e në mjete shprehëse. Me po aq rëndësi ishte fakti që regjisorin e ri vuri në themel të krijimtarisë së vet afirmimin e të resë progresive, të cilën e veshi me petkun shqiptar. Temat me taban kombëtar filluan të merrnin përparësi. Në këtë kontekst, Besimi tregoi kujdes të veçantë që dramat e repertorit të huaj të kumtonin mesazhe domethënëse, me vlera universale, që e pasuronin kulturën, ua zgjeronin horizontin dhe ua begatonin shijet spektatorëve vendës. Të tilla ishin, bie fjala, komeditë e Molierit “Tartufi” dhe “Mizantropi”.

Njëherazi, Besim Sahatçiu nxiti e u dha zemër krijuesve të rinj duke i ngjitur me guxim dramat e tyre në skenën e Teatrit Popullor të Prishtinës. Duke vepruar në këtë mënyrë, Besim Sahatçiu jo vetëm jepte ndihmesë të vyer për afirmimin e dramaturgëve me perspektivë, por edhe shënonte progres në dramaturgji, në lartësimin e modernizimin e mjeshtërisë artistike në këtë fushë sa të ndjeshme, aq edhe delikate. Për të ilustruar sa thamë pak më sipër, po përmendim vënien me sukses në skenë prej tij të pjesëve dramatike “Genci” dhe “Nëna shkon në parajsë” të Ymer Shkrelit e “Ora” të Shqipërisë.

Të gjithë ata që e kanë njohur nga afër Besimin, dëshmojnë njëzëri se zelli dhe etja e tij për punë i tejkalonin jo pak mundësitë e kufizuara që ofronin kushtet e atëhershme.

20

20. Besimi për artin e vërtetë

Besimi ishte përkrahës i zjarhtë i të rinjve që kishin zgjedhur “shok jete” artin skenik e kinematografik. Jo rrallë përmendte një personazh të Shekspirit, Pollonin, i cili nxirrte në pah energjitë e pashtershme dhe risitë që sillnin brezat “e njomë”, në krahasim me të moshuarit. I mbështeste edhe planet e projektet “e mëdha” të të rinjve, por nuk harronte t’i porosiste që të tregoheshin realistë, “t’i shtrinin këmbët sa e kishin jorganin”. Gjithashtu Besimi ndikonte përmes shëmbullit vetjak që të mos u bënë bisht të ashtuquajturave “gjini të vogla”, ku përfshihen emisionet televizive apo radiofonike, skeçet, filmat dokumentarë, koncertet folklorike e recitalet e ndryshëm. Në konkretizim të kësaj këshille, Besimi vinte në dukje se arti i vërtetë nuk i njeh recetat e as megalomaninë. Ka filma madhorë nga pikëpamja e nivelit cilësor dhe e mesazhit që kumtojnë, realizimi i të cilëve kërkon angazhimin e qindra vetëve, siç është rasti i “Titanikut”, por ka edhe filma, po kaq madhorë, që janë ekranizuar me jo më shumë se dy aktorë. Si shëmbull në këtë rast sillte krijimet e regjisorit të madh Ingvar Bergman.

Që ta meritonte cilësimin “arkitekt” i skenës apo ekranit, sipas Besimit, regjisor i duhej të pajisej me njohuri të gjithanshme, jo vetëm artistike, por edhe kulturore-shkencore. Ai nënvizonte se nuk është aspak e rastit që shumë regjisorë janë bërë të tillë, madje kanë shkëlqyer, pasi kanë kryer dy a më shumë fakultete në fusha ku nuk ia kanë dalë dot mbanë të afirmohen.

Tek i grishte kuadrot e reja të punonin me sa më shumë zell, - sepse diploma nuk e bën artistin dhe as prirja apo talenti nuk mjaftojnë po që se nuk “ushqehen” pandërprerje me punë, me djersë e me mund, - Besimi u rekomandonte të gjithë atyre që i ishin futur rrugës sa fisnike, gjithaq edhe të mundimshme të artit teatror e kinematografik, të mbanin në tavolinë “Leksikonin” e shkrimtarëve botërorë të të gjitha kohërave. Aty, theksonte ai, do të merrnin vesh se duke filluar nga Homeri i lashtë e duke vazhduar me Shekspirin, Markezin, Borhesin e të tjerë, të gjithë, pa përjashtim, kanë qenë të pajisur me njohuri të gjera nga të gjitha fushat. Pra, për t’u bërë mjeshtër i vërtetë në çdo profesion, *conditio sine qua non*

Besimi gjatë punës

është zgjerimi pandërprerje i horizontit kulturor e shkencor, ndjekja hap pas hapi e zhvillimeve të sotme, udhëzonte Besimi. E njëjta gjë, madje ca më shumë, kur shtrohej problemi i degës së regjisorës. I dhënë me mish e me shpirt pas saj, Besimi e quante këtë profesion një “alkimi”, sepse parakupton si të domosdoshëm zotërimin e një bagazhi sa më të gjerë e të larmishëm nga muzika, psikologjia, filozofia, letërsia, historia etj. Sepse, shtonte Besimi, diksioni, lëvizjet dhe ecja në skenë, grimasat, mizanskena, mund të mësohen shpejt e të shndërrohen në shprehje, njëlloj si reflekset e kushtëzuar të Pavlovit, por regjisor mund të bëhesh vetëm pas përpjekjesh të mëdha e sistematike që vazhdojnë me vite e dekada, sa në rrafsh teorik, aq edhe në rrafsh praktik. Ai u rekomandonte të gjithëve ta studionin me laps në dorë veprën e Zhan Mitrisë “Estetika dhe psikologjia e filmit” e cila, qysh në titull parashtrohte dy përmasa të qenësishme të këtij zhanri tejet popullor, edukativ dhe shijeformues.

21

21. Arti i të folurit

Besimi e këqyrte teatrin, para së gjithash, si një art të të folurit. Pjesa teatrore, nënvizonte ai, është si partitura e një krijimi muzikor: edhe njëra, edhe tjetra jetësohen vetëm atëhere kur marrin zë. Që pjesa muzikore të kuptohet dhe të shijohet, duhet të interpretohet në mënyrë sa më të përkryer. Njëlloj edhe për pjesën e teatrit. Që kjo e fundit t’ia kumtojë auditorit idetë, ndjenjat dhe veprimet e personazheve, lipset që aktori të komunikojë mesazhin e rolit të vet përmes fjalëve të shqiptuara qartë, thjesht, rrjedhshëm e në mënyrë ekspresive. Për t’ia arritur këtij qëllimi, në rrafsh teknik dhe estetik, ashtu si në muzikë, edhe në teatër kërkohet një përgatitje intensive dhe e vazhdueshme. Kjo është arsyeja që artisti dramatik lipset të jetë zotërues i artit të folurit skenik, pa të cilën, sado i talentuar qoftë, mesazhi i tekstit të interpretuar në skenë nuk do të kuptohet nga publiku. Si rrjedhojë, qëllimi kryesor i këtij arti, pra transmetimi i tekstit në imazhe artistike, nuk ka për t’u përmbushur plotësisht. Në teatër, porosiste Besimi, sa më korrekt do të shqiptohet fjala nga pikëpamja fonetike dhe ortoepike, nëpërmjet një zëri sa më të harmonishëm e të plotë, aq më i fuqishëm ka për të qenë edhe mesazhi. Në këtë pikë, Besimi theksonte se aktori do të përvehtësojë përsëthelli “teknikën e jashtme të të folurit skenik” vetëm atëhere kur të vendoset një baraspeshim i përsosur midis “instrumentit” dhe “ekzekutuesit”, domethënë ndërmjet zërit, interpretimit, frymëmarrjes dhe aktorit. Çdo e folur, por ca më shumë ajo e skenës, parakupton qartësi, kuptim, thjeshtësi dhe natyrshmëri dhe të gjitha këto së bashku nënkuptojnë bukurinë, hijeshinë. Nuk kemi parasysh bukurinë apo hijeshinë në vetvete, por bukurinë e ridhënies së saj. Fjala, si mjeti kryesor i komunikimit ndërmjet njerëzve, e përmbush këtë funksion qoftë përmes shprehjes me shkrim, qoftë përmes zërit. Fjala, “si mjet i realizimit skenik është përfaqësuesi më konkret i mendimit” (K. Stanislavski). Duke qenë mbartësi i ideve, forca e veprimit të fjalës qëndron pikërisht në shprehjen me qartësi, natyrshëm dhe me ekspresivitet. Ashtu sikurse çdo art ka historinë, traditën dhe burimet e veta, edhe fjala artistike ka përshkuar një rrugë të gjatë dhe të vështirë derisa ka marrë trajtën e sotme të artit të të folurit skenik.

Nga "Përoi vërshtues",
1982

Kolegët kujtojnë se Besimi mendonte që teatri sjell në skenë copëza jete; në të gjejnë pasqyrim idetë që kanë preokupuar njerëzimin, që nga kohët e lashta e deri në ditët tona. Aktori, i armatosur me kuptimin e jetës dhe të artit teatror, falë zotërimit të vetëdijshëm të teknikës së jashtme të të folurit, do të aftësohet të rijapë gjithnjë e më mirë gjithçka thelbësore, tipiken, veçorizuesen e epokës në të cilën zhvillohet aksioni i veprës skenike. Teatri ka edhe një rol edukues krejt të veçantë: kumton idetë më të përparuara duke qenë mjet i përhapjes së kulturës dhe i lartësimit të nivelit të kuptimit të problemeve kulturore, shoqërore dhe morale. Kjo e vërtetë rreth ndikimit edukativ të teatrit, e detyron atë që i shërben, pra aktorin, të vetëdijësohet për rolin gjithëpërfshirës që ka fjala në artin skenik, vlerën dhe misionin e saj të posaçëm. Aktori, pra, ka për detyrë të njohë dhe të zotërojë në mënyrë të përkryer të gjitha përbërëset e artit të të folurit. Teatri ka edhe misionin e ruajtjes të paprekur të bukurisë e sidomos të pastërtisë së gjuhës; të luftës kundër vulgarizimit, banalizimit e degradimit të saj në çfarëdo formë. Ai duhet t'i kundërvihet çdo difekti në të folur nga këndvështrimi i diksionit dhe i shqiptimit; mungesës së muzikalitetit në nxjerrjen e zërit dhe cënimit të gjuhës letrare. Ashtu sikurse për të kuptuar drejt një tekst të shkruar, duhen respektuar rregullat e drejtshkrimit, edhe në të folurin skenik, për t'ia arritur qëllimit, duhen njohur e respektuar rregullat e drejtshqiptimit.

Besimi gjatë punës

Përveç sa u tha më sipër, aktori lipset të njohë edhe artin e frymëmarrjes, si parakusht për një rrjedhshmëri e kumbim të zërit.

Në kohën tonë arti i të folurit skenik ka dalë jashtë kornizave të hulumtimeve empirike dhe ka hyrë në lëmin e sigurtë të shkencës. Njeriu mendon me fjalë dhe nga saktësia e formulimit të mendimit varet qartësia e idesë së shprehur. Por vetëm të folurit korrekt kumton dhe tërëson qartësinë e idesë së formuluar drejt.

Por, për të arritur deri këtu, nuk mjafton vetëm dëshira për të dalë në skenë, apo thjesht “dashuria për teatrin”; ajo duhet “dyfishuar” me studimin e thelluar e sistematik të teknikës së artit të të folurit. Rezultatet në fushën e artit të të folurit duken vetëm pas një përvoje të grumbulluar, pas një studimi kohëgjatë dhe përmes një pune këmbëngulëse.

Duke u folur bashkëpunëtorëve të vet për të gjitha këto, Besimi vinte në dukje se edhe aktorit më të mirë mund t’i ndodhë në jetën e përditshme të nxjerrë nga goja një fjalë të gabuar apo të paqartë, dhe për t’u bërë më i kuptueshëm, apo për të mënjeluar çdo keqkuptim detyrohet ta përsërisë të ndrequr. Por në skenë gabimi zor se ndreqet me përsëritje. Njëkohësisht, të folurit e paqartë kërkon nga auditori një vëmendje të sforcuar, çka e largon nga ndjekja e aksionit dhe e idesë.

Në të folurin skenik, idetë më të vlefshme, imazhet më të bukura, përmbajtja më pasionante e rolit, po nuk patën formën e qartë dhe të rrjedhshme, do të na shfaqin një tekst mjaft të dobishëm, por si të shtypur me ngatërresa e plot me gabime. Në këtë aspekt, theksonte Besimi, aktori duhet ta zotërojë aq thellë teknikën dhe artin e të folurit, saqë të mundë të dalë, në mënyrë të ndërgjegjshme, nga caqet e të folurit të vet dhe të flasë pikëpërpikë si personazhi të cilin e interpreton. Vështirësia për ta përmbushur këtë detyrë bën që disa aktorë, veçanërisht të rinjtë, ta këqyrin si “deklamim” apo “teatralizëm” çdo interpretim të bukur skenik, korrekt, në të cilin dëgjohet qartë çdo tingull dhe i mëshohet zëri fundit të fjalëve. Kishin nisur të nxirrnin krye edhe disa të ashtuquajtur “teoricienë”, që orvateshin të vërtetonin dobinë e përdorimit të të folurit të ashtuquajtur “natyror”. Fatmirësisht numuri i të tillëve ishte dhe mbeti i papërfillshëm në krahasim me ata që e quajnë të domosdoshëm të folurin e qartë dhe të kumbueshëm. Të tjera janë arsytet e vërteta të “deklamimit të zbrazët” dhe të “teatralizmit”: mosthëllimi në rol, e folura pa përmbajtje, interpretimi i sipërfaqshëm, i cekët, të cilat bëjnë që aktori përkatës të shfaqet i njëjtë në çdo rol dhe jo personazhi i pjesës dramatike. Këtyre u shtohen edhe të folurit pa ngjyrë, i panuancuar.

Besimi theksonte sërish se, kur një aktor nuk e ka bërë të vetin të folurën e qartë e të pastër, spektatori detyrohet të sforcohet vazhdimisht për ta ndjekur. Duke u lodhur nga kjo përpjekje, komunikimi aktor - spektator ndërpritet, ndërkohë që aktori nuk ka më mundësi të përqendrohet tek roli. Kësisoj, mungesa e ushtrimit të përditshëm do të ndikojë negativisht në realizimin e rolit. Edhe në rast se aktori do të jetë i pajisur me të gjitha të dhënat për skenë, përfshi edhe faktin që është i talentuar, të folurit me të meta, mosshqiptimi i plotë i fjalës, shkaktojnë një ndjesi të pakëndshme tek publiku. Që këtu regjisori i shquar Besim Sahatçiu dilte në përfundimin se puna për arritjen e rezultateve të kënaqshme në studimin e artit të të folurit nuk duhet të jetë me hope dhe sporadike, por e përhershme, me stërvitje të vetëdijshme gjatë gjithë veprimtarisë artistike të aktorëve.

Dihet se njerëzit, në përgjithësi, janë të një mendjeje se për të zotëruar një teknikë të mirë, për të formuar refleksitet e kushtëzuar, në çdo fushë të veprimtarisë lipset një studim serioz e i paprerë, por për të folur nuk

nevojitet kurrfarë studimi, ngaqë njeriu flet dhe e njeh një teknikë të tillë qysh në fëmijëri. Në të vërtetë, një pjesë e difekteve apo mangësive në të folur e kanë burimin pikërisht në faktin që, shpesh herë, fëmijët flasin me përkëdhelje e me naze, i cungojnë fjalët meqënëse të rriturit i josh një gjë e tillë, pra një e folur me gabime. Me kalimin e kohës, këto gabime bëhen të zakonshme dhe i riu apo e reja nuk i ve më re e, për rrjedhojë, nuk i korrigjon.

Teknika e të folurit skenik merret edhe me ndreqjen e difekteve funksionale, të cilat mund të mënjanohej, të shmangen, nëpërmjet ushtrimeve që janë të posaçme për secilin difekt. Për aktorin ndreqja e difekteve në të folur është më se e domosdoshme dhe teknika e të folurit merret pikërisht me funksionimin e drejtë të aparatit zanor - frymëmarrës. Me ndihmën e ushtrimeve përkatëse, Besimi u kish ardhur në ndihmë disa aktorëve të aftësoheshin dora-dorës për të zotëruar plotësisht teknikën e të folurit korrekt, duke vlerësuar në shkallën e duhur rëndësinë e këtij mjeti shprehjeje, për të fituar siguri dhe besim në mundësitë e tyre artistike, në arritjen e suksesit në interpretim e në komunikimin me auditorin.

Në fund, - por jo për nga rëndësia!, - Besimi vinte në dukje se përvoja e jetës apo thjesht studimi i saj, nuk janë të mjaftueshme për të krijuar heronj me tipare të ndryshme, me karaktere të veçantë, që vijnë nga mjedise shoqërore të ndryshme apo nga kohëra jo të njëjta. Ndryshe do të flasë një personazh i një drame apo komedie shekspiriane dhe ndryshe një nga dramat e Çehovit apo Garsia Lorkës; dhe krejt ndryshe një personazh dramash bashkëkohore. Jo vetëm kaq: i njëjti personazh ka për të folur me tjetër ton, me të tjera larmi të zërit, me të tjera registra zanore në një skenë dramatike nga ato që do të përdorte në një skenë dashurie apo në një dialog të zakonshëm. Për t'iu përgjigjur këtyre kërkesave aktori duhet t'i njohë me themel mjetet shprehëse të skenës.

Në ditët e sotme aktori ka në dispozicion jo vetëm skenën, por edhe mikrofoni, radion, filmin, televizionin. Të gjitha këto mjete të komunikimit masiv nxjerrin në pah një mori difektesh, të cilat në teatër nuk shfaqen kaq qartë. Planet e para të filmit dhe të televizionit fuqizojnë çdo difekt në diksion, duke e nxjerrë më fort në dukje se sa në skenë.

22. Arti nuk është vetëm talent, por sidomos punë

Besim Sahatçiu hidhte poshtë si të paqenë çdo “argument” që sajnin individë të ndryshëm për të përligjur përtacinë, pra edhe dështimet e tyre, të cilat e kishin zanafillën pikërisht te kjo e fundit. Duke e nuhatur qysh nga larg se tipa të tillë nuk kishin kurrgjë të përbashkët me artin e vërtetë dhe ishin futur si pyka në “kurmin” e ndjeshëm e delikat të skenës e të ekranit për qëllime përfitimi material, - sikur arti të qenkej jo tempull i shenjtë shpirtëror, por ndërmarrje tregtare dhe allishverishesh, - u drejtohej qortueshëm duke ua bërë të qartë se ai që ka pasion për artin e letërsinë, për kulturën e progresin, kapërcen çdo lloj pengese në rrugën ku e çon puna e ndershme dhe me përkushtim. Në vijim sillte shembuj konkretë nga jeta e krijuesve të mëdhenj, si Servantesi, i cili, për të siguruar minimumin e mjeteve financiare që do t’ia mundësonin marrjen me krijimtari artistike, nuk e kish për turp t’ua mbante kuajt pasanikëve në teatër; Dostojevski nuk e ndante lapsin nga dora për asnjë çast, pa përfillur “ankesat” e vazhdueshme e të drejta të barkut të panginjur; apo të tjerë njerëz të artit e të letrave, që kanë krijuar vepra madhore në qelitë e errëta të burgjeve dhe në skutat e akullta të internimeve.

Individët e lartpërmendur që, siç e thamë, ishin futur si mish i huaj në trupin e artit, vërtet ishin të rinj fizikisht, por “të plakur” shpirtërisht e, mbi të gjitha, pa shkëndija talenti. Ca më keq akoma, ata nuk ishin aspak të vetëdijshëm se përfshirja e sforcuar e tyre në radhët e shërbyesve të pasionuar të artit, kishte rrjedhoja negative të dyfishta: së pari, i sillnin dëm e pengesa ecurisë normale të punës së kolegëve krijues dhe, së dyti, duke qenë të paaftë e të pandjeshëm ndaj mesazheve artistike, dashur pa dashur do ta ndjenin veten keq, si dhija në mes të dhenve, siç thotë fjala e urtë e popullit.

Për të mos e përgjithësuar një dukuri të tillë të papranueshme, Besimi ndalej në rastin krejt të veçantë të së bijës së Ivan Cupekut, kryetarit të Akademisë së Shkencave dhe Arteve të Kroacisë. Kjo 26-vjeçare shkëlqente në të gjitha lëndët teorike të degës së regjiturës, të cilën i kish vënë detyrë vetes ta kryente pasi kish mbaruar me sukses të madh dy fakultete të tjerë, nga të cilët njërin për matematikë. Në vitin e dytë të

regjisurës, programi parashikonte etyde psikologjike dhe prova skenike. Aty e apasionuara pas teorisë e pa veten ngushtë dhe nuk po dinte si t'i realizonte. Njëri nga profesorët, tek vuri re se ajo vajzë aq e zgjuar po vuante si të ishte kapur në çarg, i foli me çiltërsi: “Ti, moj bijë, mund të bëhesh gjithçka tjetër, po regjisore kurrësi jo!”. Vajza, jo vetëm nuk ia mori për keq, por edhe e falenderoi për çka i tha profesori. Më pas, ajo u shqua si kritike e mprehtë e artit kinematografik.

Në vijim të kësaj ideje, Besimi nuk ngurronte të qortonte me guxim e me qëllim të mirë, përpjekjet e dëshpëruara të disa kolegëve të vet, në fusha të ndryshme të artit, që t'ua linin si trashëgim stafetën pinjollëve të tyre, duke i nxitur dhe “pompuar” të bëheshin medoemos, me hir a me pahir, kompozitorë, aktorë, piktorë, skulptorë e kështu me radhë. Kjo, në shumicën e rasteve, ishte krejt e pamundur dhe jogjike. Ndërkaq, secili syresh mund të bëhej mjek, inxhinier, historian, mësues i talentuar gjuhe apo gjeografie.

Besimi kërkonte me ngulm nga aktorët që, përpjekjet e tyre të synonin përshtatjen ndaj larmisë së gjerë stilistike. Thënë ndryshe, të bëheshin njëlloj të aftë për të interpretuar role lirikë, role epikë, role karakteri apo edhe role me ngjyresa satirike, role kryesorë dhe episodikë. Edhe zëri, përmes vokalizave dhe ushtrimeve të posaçme e të vazhdueshme, duhej “të thyhej”, të përpunohej, të modelohej, për t'iu përshtatur sa më mirë personazhit përkatës. Në këtë kontekst, tingulli zanor dhe lëvizjet skenike lipsej të “saldoheshin” në një të tërë artistike „të pacopëtueshme”. Vetëm duke u kushtuar rëndësinë e duhur të gjithë elementëve të mësipërm, por edhe të tjerëve të kësaj natyre, pra “zhvillimit të shumanshëm të të gjitha burimeve”, mund t'u ofroheshin spektatorëve vepra skenike apo të ekranizuara, që ecnin në një hap me kërkesat e kohës.

Kur të dilnin nga salla, të pranishmit duhej të kishin tashmë të ngulitur në kujtesë dhe në vetëdijë thelbin e veprës, por edhe individualitetin e çdo personazhi. „Mbresat nuk kanë të bëjnë medoemos me përmasat e rolit, ngaqë bëhet fjalë që cilido aktor të jetë në gjendje, në vetëm disa çaste, të krijojë një imazh aq mprehtësisht të ngjizur, aq thelbësisht të përcaktuar për mendjen dhe shpirtin, saqë më tej të mos na ndahet për vite me radhë nga mendja” saktësonte Besimi.

Ndonjëherë, për shkak të paaftësisë për ta „zhbiruar” botën e brendshme të tjetrit, nuk kuptojmë kurrë nga drama e një qenieje, e cila, sidoqë mund të na jetë mjaft e afërt, nuk dimë të shtrijmë një „urë” komunikuese drejt saj. „Kalojmë pranë një njeriu dhe nuk nuhatim që shpirti i tij është një shtëpi e djegur” ka shkruar Aleksi Tolstoi. Do të ish dashur ta bëjmë këdo të na i hapë zemrën si lulja nën diell.

Frojdi u përpoq të zhbironte thellësitë e shpirtave përmes pyetjesh, në dukje të parëndësishme, të pakuptimta, duke kapërcyer, me durim, „rezistencën” e brendshme të njeriut. Për t’ia dalë mbanë deridiku, - sepse njohja mbetet empirike, pa mundur ta reflektojmë mendimin e tjetrit si në një pasqyrë, - nevojitet talent.

Sipas Besimit, regjisori duhet “të rropatet” sikur të jetë një Sizif, por një Sizif, i cili, në rraskapitje e sipër, ndërgjegjësohet se vdekja është e pashmangshme. Në rrethana të tilla edhe vetëmundimi i tij është i kufizuar. Gjithsesi, duhet ta shpërfillë vdekjen, në emër të krijimit të veprave për kohët në të cilat nuk ka për të jetuar më, për brezat që vijnë; duhet që të ketë forcën të qeshë, edhe atëhere kur do të duhej të qante. Nuk ka rrugë tjetër! Sepse njeriu është e vetmja qenie, ndër trajtat e forcat e gjithësisë, - qofshin pjesëza tejet të imta, qofshin galaktika të stërmëdha apo energji të pamata e të pashtershme, qofshin atome, bimë, kafshë, - e cila e di që ka për të vdekur, e vetmja që zotëron dhuntinë e së qeshurës, e vetmja që, duke perceptuar kohën e hapësirën, krijon iluzione dhe shpresa. Natyrisht, njeriu është edhe i dobët - i vetmi frymor që ka nevojë për veshmbathje, por edhe i paarritshëm përderisa është i vetmi që ka arritur në Hënë. “Por, sidoqë synon ta përsosë trurin, nuk dimë ç’synime ka shpirti i tij. E themi këtë se jo rrallë vepron si kriminel, robëron të tjerët. Mbase ka për të ardhur dita kur do t’i vijë turp nga vetja që, për t’u ushqyer, ka asgjësuar qenie të tjera të gjalla, në vend që të ‘shpikte’ të tjera burime jetese. Urojmë që atëhere do të mirësohet shpirtërisht dhe do të aftësohet për ta kuptuar më thellë botën” përsiatte Besimi.

Sidoqoftë, dihet se, ashtu si Odiseu, që përshkruan Kazanxaqis, vjen çasti që “u lemë shëndenë” të pesë shqisave: pamjes, dëgjimit, shijës, nuhatjes e prekjes, duke i falenderuar për shërbimin që na kanë bërë gjatë jetës. Odiseu hap krahët, lëshon një klithmë, i grish gjithë të dashurit, -

të afërm, miq e shokë, të gjallë apo të vdekur, - i hip në anijen e vet dhe, me zë prej ngadhnjyesi, jep sinjalin e nisjes për udhë: “Ngrini velat, të shkojmë para se të na kapë era e vdekjes!” Përmes Odiseut, edhe Sizifi orvatet t’i bëjë bisht erës së vdekjes.

Punësimi në Televizionin e Prishtinës qysh me themelimin e këtij institucioni, në fillimvitin 1974, i çeli Besim Sahatçiu hapësira të reja për veprimtari më të gjerë e më të frytshme në lëmin e filmit, ku, sikurse e kemi zënë në gojë më lart, kineastët serbë nga Beogradi ishin futur si mikrob vdekjeprurës në mjediset kulturore shqiptare me ndonjë ekranizim që do të kujtohet më shumë për keq, se sa për mirë.

Duke e përjetuar përsëthelli rëndësinë që ka puna e regjisorit në kinematografi, Besim Sahatçiu vazhdon të mbante fort parasysh se: “Në film regjisor i është në sprovë më të madhe, ka fort më shumë konsumues e vlerësues dhe ballafaqimi me ta është ngacmim dhe përgjegjësi e madhe” (Revista “Ekskluzive”, nr. 24, Prishtinë, maj 2002, f.115).

Edhe gjatë periudhës që punoi në Televizion, Besimi nuk i shkëputi lidhjet me teatrot. Gjithsesi, krijimtaria në fushën e kinematografisë përbën shtyllën kurrizore ku shpaloset më fort e plotësisht pasioni dhe talenti i Besim Sahatçiu. Kjo është arsyeja që vetë Besimi e ka quajtur filmin “krijimtarinë e vet më të mirëfilltë e normalisht edhe më jetëgjatë” (Revista “Ekskluzive”, nr.24, Prishtinë, maj 2002, f.115). Lidhur me këtë, deri në çastet e mbrame të jetës, Besimi pati një merak të madh: nuk ndjehej i sigurtë nëse, në rrethanat e luftës e të pasluftës, janë ruajtur apo jo filmat e tij. I vetëdijshëm për situatat e ndërlikuara nëpër të cilat kalonte jeta në përgjithësi dhe ajo artistike në veçanti, në Kosovë, ai e vinte theksin në ruajtjen e veprave me bindjen që ato, sikurse e përsëriste shpesh, - “shpresoj se ... do të na mbrojnë” (po aty).

23

23. Veprat e Besim Sahatçiu për ekranin dhe skenën

Besim Sahatçiu ka realizuar filmat artistikë për ekranin e madh “Era dhe lisi” (1978), “Përroi vërshues” (1983), me muzikë të Akil Kocit, filmat për ekranin e vogël “Trimi” (1976), pò me muzikë të Akil Kocit, “Pasqyra” (1977) dhe “Tre vetë kapërcejnë malin” (1980).

“Era dhe lisi” duhet veçuar nga të gjitha ekranizimet e tjera si vepra me vlera më të spikatura, si për nga tema që shtjellon, ashtu edhe për nga niveli artistik e profesional. Ajo mban vulën e metodës dhe të stilit të tij krijues, modern e të zhdërvjelltë. Filmi “Era dhe lisi”, me regji të Besim Sahatçiu, me muzikë të kompozitorit të mirënjohur Rexho Mulliqi, pati jehonë në Festivalin e Pulës. Me atë rast, Besimi i dha një intervistë gazetares Burbuqe Rushiti, ku, ndër të tjera, edhe me cilësinë e anëtarit të jurisë së këtij festivali, nxori në pah faktin që kinematografia në ish-Jugosllavi dhe filmi shqiptar në veçanti, po çapiteshin drejt vlerave evropiane. Në këtë kontekst Besimi theksoi se, “më në fund, pas një periudhe kaq të gjatë, edhe filmi kosovar u prezantua në arenën e ashtuquajtur ‘gladiatoreske’, me autorësi tërësisht kosovare. Ne sivjet nuk u shpërblyem, jo vetëm sipas mendimit kosovar, i cili ishte i pranishëm, por edhe sipas të tjerëve nuk u shpërblyem në mënyrë adekuate për rezultate që i sollëm në Pulën - 79. Deri në ditën e fundit, sipas prognozave të kritikës serioze, estetëve dhe sociologëve që merren me artin kinematografik në mënyrë shkencore dhe artistike, që të dy filmat (këtu ka parasysh edhe filmin tjetër kosovar “Kur pranvera vonohet”, me regjisor Ekrem Kryeziun, sh.y.) ishin mbi mesataren, ndërsa ‘Era dhe lisi’ ishte kandidat për shpërblimin e parë, jo vetëm për nga tema, por edhe për nga shtjellimi artistik”. Këtë pretendim të drejtë Besimi e shfaqte pasi skenari i filmit ‘Era dhe lisi’ kishte fituar Arenën e Artë, ndërsa kryeprotagonisti i filmit në fjalë, aktori Abdurrahman Shala, Arenën e Argjendte për rolin e mashkullit.

Fajin për mosvlerësimin e merituar të filmit kosovar, Besimi ia vinte faktit që juria nuk sillte zërin e atyre që janë ekspertë në fushën e filmit, “me këtë medium artesh, që sot konsiderohet si art i kohës sonë, art i cili i flet shumicës”.

Në përgjigje të një pyetjeje të gazetares së lartpërmendur, Besimi shfaqte mendimin se tema është e rëndësishme dhe vetë pësia e saj specifike e kushtëzon angazhimin artistik të realizuesve të filmit. Në këtë kuadër, Besimi nuanconte idenë se nuk është e njëjtë si të merresh me një temë dashurie apo me një temë ku flitet për situatat qenësore të ekzistencës së njeriut. Këtu Besimi dilte në përfundimin se “realizimi është dominant. Arti filmik mund të çmohet, si çdo art tjetër, vetëm sipas realizimeve e jo sipas temës... Nuk ka tema të mëdha dhe të vogla, por ka realizime të mëdha dhe të vogla”. Sa për shtyllat e ngrehinës së filmit “Era dhe lisi”, Besimi e vuri theksin në vështirësitë që pat përballuar për të trajtuar me vërtetësi, me guxim dhe me art “heqjen e flamurit të pakicave kombëtare në Jugosllavi dhe deformimet e njohura të organeve të Sigurimit... Kësaj pune ia kemi dalë me nder. Këtë mund ta them haptaz. Duartrokitjet e mijëra shikuesve në fund të projekcionit të ‘Era dhe lisi’, urimet nga ana e kritikës, bisedat e përditshme gjatë nëntë ditëve të festivalit me njerëz, më kanë bindur se ia kemi dalë në krye qëllimit dhe e kemi gjetur atë që është më e rëndësishme në art: masën e duhur për t’i thënë gjërat aq të rënda, aq të paprekura në kinematografinë jugosllave. Më mirë është që jetën e filmit ta le pas festivalit, t’ua le përsëri publikut dhe kritikës. Mund të shpresoj se ky film nuk do të vdesë, ky film do të mbetet në historinë e kinematografisë jugosllave. Këto, ndoshta, janë fjalë të mëdha, mirëpo ndoshta kam sadopak arsye që ta them në këtë mënyrë këtë të vërtetë” pat nënvizuar Besimi.

Atij i pat lënë mbresa të pashlyeshme qetësia absolute, me të cilën publiku e pat ndjekur krejt filmin “Era dhe lisi”. Pastaj duartrokitjet e gjata, të ngrohta e të çiltra. Ai vinte në dukje se “Era dhe lisi” ishte film pa “barcaleta”, pa skena “të lakuriqësuar” erotike, pa truke ngashnjyese, pa tamtame, me të cilat ishte mësuar të ballafaqohej shikuesi. Besimi shfaqte keqardhjen që filmi i tij ishte gati i pareklamuar në krahasim me të tjerët. Por këto nuk e penguan publikun ta priste me entuziazëm, jo vetëm në Pula e Beograd, por edhe në festivalet e qyteteve sllovene Lubljanë e Maribor, në festivalin “Filmi jugosllav ‘79” në Sarajevë, ku u përzgjodh ndër shtatë filmat më të mirë të prodhuar në vitin 1979. Ndërsa publiku kosovar e priti filmin “Era dhe lisi” më me ngrohtësi dhe entuziazëm

se çdo krijim tjetër të deriatëhershëm. Për të shkruan kryeartikuj të favorshëm dhe analitikë disa kritikë të dalluar për kompetencën dhe objektivitetin, ndër të cilët: Milutin Çoliq, Mira Bogliq, Severin Franiq, Ranko Munitiq etj.

Sikurse pohonte, Besimi e pat gjetur veten në këtë film, ngaqë ishte përpjekur dhe ia kish dalë mbanë të shprehej me “gjuhën e vërtetë të mendimit në shiritin e celuloidit”. Faktura dokumentaristike që pat ndjekur në serialin dhe në filmin artistik “Era dhe lisi”, ngërthente sintezën e shumë rrymave, duke qenë njëherazi në “thjerrzën e vetë mediumit”. Kjo, në një kohë kur në kinematografinë jugosllave, krahas kthimit të fytyrës drejt neorealizmit italian, krijuesit synonin me çdo kusht të bënin filma sa më të pëlqyer nga publiku, ku, mundësisht, të ishin të pranishme edhe vlerat artistike. “Unë mendoj ndryshe - theksonte Besimi. - Duhet të bëhen filma të mirë, të cilët pastaj do t'i pëlqejnë vetvetiu publikut dhe kritikës. Për dallim nga artet e tjera filmi duhet patjetër t'i pëlqejë publikut, e tillë është natyra e mediumit. Mirëpo publiku nuk përvetësohet me lajka dhe me lëshimet që bëjmë ndaj tij, ndaj shijes së tij”.

“Era dhe lisi” ndërtohet mbi një subjekt kompleks e të ndërlikuar, që mbart një fabul që nuk ishte trajtuar më parë në ekran në mënyrë aq origjinale. Boshtin e filmit e përbëjnë jeta dhe fati i shqiptarëve në vitet e rënda e plot privacione 1946-1966. Në sfondin e ngjarjeve të zymta të atyre dy dhjetëvjetëshave, nxin si pus i errët aparati policor i Aleksandër Rankoviqit, i cili u përmbys nga Plenumi i Brioneve, i mbajtur në qershor 1966.

Duke iu përgjigjur një pyetjeje të gazetarëve Skënder Blakaj e Jusuf Buxhovi (Revista “Ekskluzive”, cit.), lidhur me lindjen e projektit të filmit “Era dhe lisi”, Besim Sahatçiu, me guxim të rrallë, me vizion të qartë, me atdhedashuri të flaktë, me përkushtim të thellë ndaj kombit e me nuhatje prej takticieni të hollë, vinte në dukje: *“Eshtë aq e njohur që dhuna serbomadhe mbi shqiptarët, edhe përmes politikës e institucioneve shtetërore jugosllave, me zbutje të vogla në periudha të caktuara, vijonte e ushtrohej pa ndalë. Në Plenumin e Brioneve, më 1966, edhe për arsye të luftës së brendshme, u fajësua dhe u shkarkua kryepolici i Jugosllavisë Rankoviq dhe, aty-këtu, ndonjë fajtor jo aq i madh. Një strategji e tërë antishqiptare*

u përpoq të mjegullohej e të shpëlahej me shpunësimin e kryepolicit. Për serinë e për filmin që realizuam, kishte rëndësi që autori i romanit, Sinan Hasani, ishte zyrtar i lartë shtetëror dhe ne e përdorëm këtë që t'i trajtojmë pak më ashpër egërsitë e aparatit policor jugosllav ndaj shqiptarëve, që asokohe u cilësuan butë si 'deformime'. Filmi e seria u pranuan fort mirë. Edhe pasqyrohej artistikisht një realitet, edhe, në një farë mënyre, krijues e shikues të 'Era dhe lisi', e shfrynin mllefin e brendshëm dhe e derdhnin helmin disi kundër atyre 'deformimeve', siç i quanin. Më duhet të them që është sodisfaksion i madh për krijuesin kur qëllon damarin e preokupimeve, të ndjenjave e të vlimeve shpirtërore të kolektivitetit të vet".

"Era dhe lisi" ishte një vepër e ekranizuar që testoi guximin intelektual të Sahatçiu - lis dhe regjisor ngadhnjyes. Megjithatë, për hir të së vërtetës, vetë Besim Sahatçiu ka pohuar se "Era dhe lisi" u mirëprit, sidomos nga opinioni i jashtëm. Duhet thënë se, vetëm pasi mori mirënjohje të larta në vise të tjera, filmi në Kosovë nisi të vlerësohej si duhet" (Revista "Ekskluzive", cit., po aty).

Sikurse edhe pritej, zëdhënësit e ngjirur të politikës shoviniste serbe në truallin e kulturës, nuk mund të rrinin gojëkrycur ndaj një realizimi artistik kaq të suksesshëm. Tellalli i Beogradit Miodrag Bullatoviq, - autori i librit antishqiptar "Njerëzit me katër gishta", - i njohur për sajim skandalesh, iu kundërvu në Zagreb, në prani të rreth katërqind gazetarëve vendës e të huaj, me ashpërsi të papërmbajtshme jo vetëm filmit, por edhe regjisorit të tij, Besim Sahatçiu, duke përdorur pa kursim krejt arsenalin e fjalëve fyese kundër shqiptarëve dhe kulturës së tyre. Meqënëse "Era dhe lisi" u nderua me çmimin më të lartë, Bullatoviqi u xhindos ngaqë arti kinematografik shqiptar i la në baltë sajemat e ekranizuara të beogradasve. Polemika vazhdoi për një kohë të gjatë dhe, gjithçka që u tha gjatë zhvillimit të saj, u botua në trajtë libri. Ndërkohë, shkrimtari i mirënjohur hungarez nga Vojvodina, Danilo Kish, në veprën e vet "Libri i anatomisë" ia nxori edhe një herë të palarat politikës kulturore fashisto-shoviniste sërboomadhe, përmes demaskimit të zëdhënësit të saj Miodrag Bullatoviq.

Kompleksiteti i thurjes së subjektit të filmit "Era dhe lisi" kërkonte edhe një lojë aktorese të nivelit më të lartë. Një interpretues i kalibrit të tillë, në rolin kryesor, ishte Abdurrahman Shala, i cili, më 1979, në

Festivalin e Pulës, në Kroaci, siç e kemi vënë në dukje tashmë, meritoi “Arenën e argjendtë”, ndërsa Petrit Imami “Arenën e artë” për skenarin e këtij filmi. Në role të tjerë u shquan jo më pak aktorët e talentuar Istref Begolli, Melihate Ajeti, Shani Pallaska, Hazir Myftari, Xhevat Qena dhe Xhevat Qorraj.

“Era dhe lisi” e “Përroi vërshues” u shfaqën edhe si filma televizivë serialë. “Era dhe lisi” u ndërtua me gjashtë episode njëorëshe dhe korri sukses të jashtëzakonshëm. Si rrjedhojë, regjisori Besim Sahatçiu u nderua me “Shpërblimin e Dhjetorit”, pra me çmimin më të lartë të Kosovës. Për lojën elegante në filmin tjetër të Besim Sahatçiut, “Pasqyra”, aktori Shani Pallaska fitoi Çmimin e Parë në Festivalin e Portorozhit. I njëjti nderim iu rezervua edhe filmit “Tre vetë kapërcejnë malin”, sipas tregimit me të njëjtin titull të shkrimtarit të mirënjohur Naum Prifti dhe skenar të Skënder Blakajt. Ky ishte i pari film artistik që e merrte temën nga një autor i Shqipërisë.

Më 23 prill 1983, “Rilindja” botoi një bisedë që Gani Mehmetaj zhvilloi me regjisorin e filmit “Përroi vërshues”, premiera e të cilit u dha ato ditë në Prishtinë. Me modestinë që e shquante, Besimi theksoi qysh në krye se, përsa u përket shikuesve dhe kritikës, ende nuk mund të thoshte gjë, meqë filmi nuk kishte filluar të shfaqej sipas një programi të rregullt. Për ta bërë sa më të kapshme këtë ide, sidhe rëndësinë e opinionit të “mediumit masiv”, Besimi solli si shembull Festivalin e Filmit në Pula, ku brenda një nate filmi shikohet nga afro 12 mijë vetë dhe vlerësohet nga 300-400 gazetarë, kritikë, estetë etj. Pasojnë më tej festivalet e tjera dhe shfaqja e filmit në kinematë e vendit. Vetëm atëhere mund të formulohej një përfundim se si ishte prituri filmi sidomos nga ata që kanë më shumë se të tjerët të drejtën e gjykimit e të vlerësimit.

Në filmin “Përroi vërshues” mbizotëron dramaturgjia dhe diskontinuiteti; ai shpesh kthehet në linjën jetë shoqërore - jetë private të protagonistit kryesor.

Me kthjelltësinë e largpamësinë që e mirëdallonin, përmes ekranizimit të tregimit të një krijuesi që vinte nga dheu mëmë, Besimi po i sillte shërbim të vyer fuqizimit të lidhjeve shpirtërore midis dy pjesëve të mëmëdheut - të Përtej e të Përkëtej Drinit. E kemi fjalën për filmin

“Tre vetë kapërcejnë malin”, ku luajtën aktorët më të njohur kosovarë: Abdurrahman Shala, Hazir Myftari dhe Shani Pallaska, të tre protagonistë që kapërcejnë malin. Filmi shtjellon një subjekt interesant me temë nga lufta, “por jo si spektakël luftarak, pra jo në mënyrën si jemi mësuar t’i shohim filmat luftarakë të deritashëm”, siç do të shprehej Besimi. Më tej, ai e shpaloste përmbajtjen e skenarit me lakonizëm: “Rrëfen për njerëzit në luftë, por me një metaforë shumë të këndshme flet për popullin... për marrëdhëniet e tyre, besën dhe burrërinë, atdhedashurinë dhe trimërinë. Të gjitha këto janë dhënë pa pompë, pa zhurmë, pa bujë, por në mënyrë shumë njerëzore dhe të afërt”. Këto Besimi i pat shprehur në një intervistë për gazetarin A. Bunjaku. Po aty, Besimi pat shfaqur shqetësimin për mungesën e personazheve femra në filmin e sapopërmendur, por edhe në të tjerë. Përgjegjësia për këtë binte, sipas tij, mbi mospasjen e skenareve “që bëjnë fjalë për femrën tonë, për nënën tonë kreshnike dhe trimëreshën e truallit tonë. Në këtë drejtim më duket se kanë faj vetë shkrimtarët se, sa më kujtohet, as në letërsi përgjithësisht nuk është përfaqësuar sa duhet femra”. Se sa interes do të ngjallte prania sa më e gjerë e femrave në filma, e tregon personazhi i Xhemiles, në “Era dhe lisi”, me bëmat e fatin e saj.

Duhet theksuar se, me gjithë vlerat e mëdha që kishte, si në përmbajtje, ashtu edhe në formë, mjerisht filmi “Tre vetë kapërcejnë malin” mbeti dy vjet rresht në sirtaret e kyçur të Arkivit të Televizionit të Prishtinës, ngaqë realizimi i tij përkoji me demonstratat e vitit 1981, që u përgjakën nga regjimi shovinist serbomadh. Duke iu referuar bllokimit të filmit në fjalë, Besim Sahatçiu do të shkonte edhe më tej, kur shprehej me dhembje të thellë: “Më vjen keq që ky i fundit lere që nuk mori pjesë në asnjë festival, por as që u shfaq si duhet, sepse u embargua plot 20 vjet nga ata që vërtet i dëmtuan kinematografinë dhe televizionin kosovar” (po aty, p.116).

Lidhur me nivelin e shënuar nga filmi kosovar, në përgjithësi, Besimi shprehej se “sukseset që kemi arritur në këtë fushë të krijimtarisë na lejojnë të jemi krenarë dhe me plot besim të fillojmë punë të reja. Megjithatë, si shumë të tjerë, edhe unë mendoj se në këtë drejtim nuk i shfrytëzojmë sa duhet dhe si duhet mundësitë që kemi, mundësitë kadrovike dhe ato materiale. Kur është fjala për kuadro, disi nuk u ofrojmë besimin e duhur e për mjete shpesh i zgjatim këmbët përtej

jorganit dhe këtë e bëjmë përherë të udhëhequr nga një megalomani e dëshirë të krijojmë vepra të mëdha, të xhirojmë spektakle që do t'i pëlqenin të tjerët. Për këtë shkak edhe janë bërë investime të mëdha duke angazhuar regjisorë të mëdhenj vetëm e vetëm që ata, me emrin e tyre, të na sigurojnë ndonjë diplomë a lëvdatë, me të cilën në radhë të parë stoliset drejtori i teatrit apo ndonjë aktor... Regjisorët e mëdhenj mund të jenë të mëdhenj dhe çdo respekt ndaj punës së tyre, por një teatër nuk mund të jetë teatër kombëtar pa vepra, pa autorë, pa regjisorë të vetët. Ne kemi nevojë për një Hamlet tonin, që mendon dhe vepron si njeriu i kësaj treve. E kemi parë Hamletin e Kurosavës, por atë e kemi përjetuar si Hamletin e Japonisë e jo atë që e kemi parë në Evropë”.

Në atë periudhë, kur vinte fjala për regjisorët kosovarë, jepeshin vlerësime negative, duke i cilësuar të paaftë për të arritur nivelet e dëshiruara. Këtë Besimi e shpjegonte me një praktikë tejet dëmprurëse në veprimtarinë e Teatrit të Kosovës: mosbesimi fyes, nënvlerësimi i përhershëm i regjisorëve nga drejtuesit administrativë të teatrit dhe nga aktorët “zulmëmëdhenj”. Këta të fundit, por edhe aktorë të tjerë, tregoheshin të padisiplinuar kur punonin me regjisorë kosovarë dhe krejt ndryshe me regjisorët e huaj. Një qëndrim i tillë i dyzuar kish çuar në humbjen e publikut, në radhë të parë të studentëve dhe intelektualëve. Kur ndokush orvatej që këtë shpërfillje ndaj teatrit ta shpjegonte me ndikimin e televizionit e të filmit, Besimi i kundërvihej, duke ritheksuar edhe nevojën e hapjes së një teatri për fëmijë.

Jashtë sferës së interesit të Besim Sahatçiu nuk mbetën as filmat dokumentarë. Ndër këta vlejnë të përmenden: “Bukë e kripë e zemër” (1975), “Pehlivanët” e “117”. Theksojmë se ky i fundit, në Festivalin e Beogradit, më 1978, u nderua me çmimin kryesor (Grand Prix). Duke bërë fjalë për karakterin specifik të filmit dokumentar, Besim Sahatçiu ka theksuar: “Trajtimi i dokumentit në mënyrë artistike paraqet një provokim dhe kjo më ka joshur ngaherë” (Revista “Ekskluzive”, cit., f.116).

Le të hapim një parantezë për historikun e “117”-ës, kësaj veprë të ekranit të madh.

Pas një pune të gjatë e të kujdesshme hulumtuese në trevat shqiptare në fundvitet '70 të shekullit të kaluar, Besim Sahatçiu u ndal në komunën e

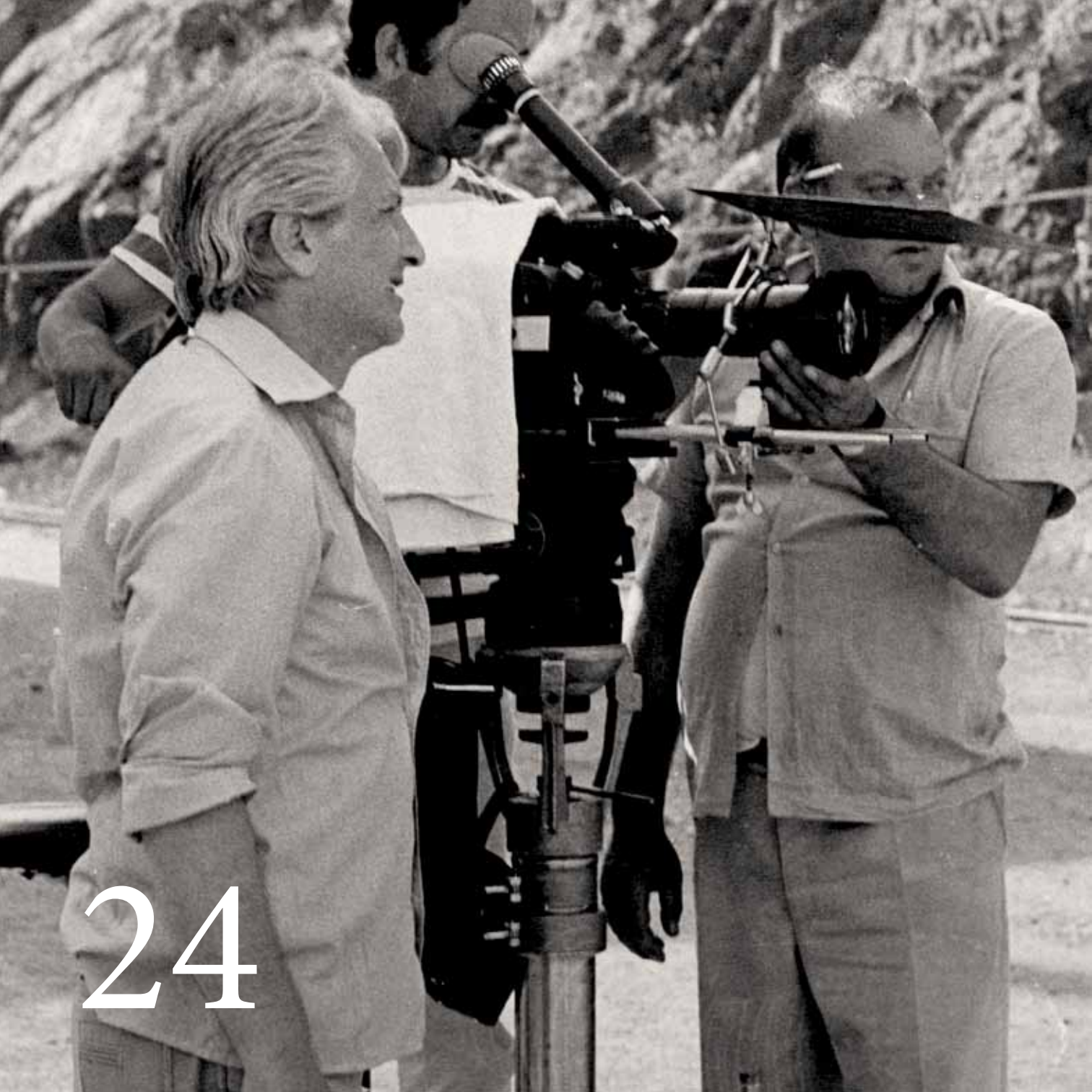

Gjakovës. Aty, “sonda” e tij depërtoi në brendësi të kullës së Nivokazit, jo vetëm në ngrëhinën e gurtë, por sidomos në shpirtin e saj, që e përbënin dhe e përfaqësonin 117 vetë. Harmonia shëmbullore, respektimi i çiltër i të parit të familjes, - kjo e fundit përfaqësonte, si të thuash, një fis, një bashkësi, një shoqëri tradicionale në miniaturë, - gjenin mishërim e konkretizim në zbatimin me seriozitet e me përpikmëri të të gjitha porosive dhe urdhërave të tij. Por edhe “personi numur një” nuk e shpërdoronte besimin që i ishte dhënë, jo vetëm me “akt trashëgimie” nga të parët e vet, por edhe nga pinjollët e të gjitha moshave, që ndanin të njëjtën hapësirë e të njëjtin kulm me të. Ai dëgjonte me vëmendje zërin e çdo pjesëtari të familjes, - i mitur apo i rritur, mashkull apo femër, - siç i ka hije çdo prijësi në një Odë Burrash.

Filmin “117”, Besim Sahatçiu e ka cilësuar “portret shpirtëror i popullit tonë”. Kritika e specializuar nuk ka heshtur, madje, ashtu si filmave të tjerë të Besim Sahatçiu, edhe këtij filmi i ka kushtuar vëmendje të merituar. Ja disa ilustrime: “Për artin e filmit në Kosovë, filmi ‘117’ është një moment kthese, sepse me anë të tij, më në fund, vendosen kriteret artistike serioze dhe u jepet grusht diletantizmit e joprofesionalizmit” (Petrit Imami, “Fjala”, 15.IV.1978); “Me fuqinë e dokumentit filmik, kjo vepër kritike dhe e angazhuar e Besim Sahatçiu ka gjuhë të pastër, të thjeshtë dhe sugjестive të filmit... Harmonia e të gjitha komponenteve krijuese, këtë film e radhit ndër krijimet më të spikatura të prodhimtarisë së sivjetme jugosllave në lëmin e filmit dokumentar” (Dushan Vukotiq, regjisor kroat, i shpërblyer me Çmimin “Oskar” në vitet ’70 të shekullit të kaluar); “Besim Sahatçiu e ka punuar serinë e vet ‘Era dhe lisi’ me dinjitetin e intelektualit dhe me ndershmërinë e artistit autentik” (Ranko Marinković, akademik kroat, riprodhuar sipas revistës “Ekskluzive”, cit., f.117); “Besim Sahatçiu, i ngërthyer me këtë projekt të madh (‘Era dhe lisi’, sh.y.), duke pasur para vetes edhe rrezikun, sepse përgjegjësia e madhe që i është dhënë, ta vizualizojë një projekt të tillë, nuk ishte punë e vogël dhe e papërgjegjësi, arriti ta realizonte atë që kemi synuar të gjithë” (Beqir Musliu, “Rilindja”, 20.III.1981); “Edhe pse romani kishte mjaft mungesa artistike (është fjala për romanin që shërbeu si “lëndë e parë” për skenarin, sh.y.), falë punës së përkushtuar të regjisorit, episodet e serialit u pritën mirë nga publiku

që donte botë shqiptare, personazhe që flisnin po atë gjuhë dhe kishin të njëjtat përjetime. Edhe sot shfaqen mendime se ky serial filmik, që hodhi bazat e serialit televiziv, ende nuk është tejkaluar” (Rafaela Prifti, Besim Sahatçiu - i prirur drejt klasikes dhe kombëtares, “Illyria”, Nju Jork, 2005).

Të gjithë elementet e filmit “117” ndihmojnë në përkufizimin e etnisë duke shërbyer si një pasqyrë e karakteristikave të një populli të tërë. Tërësia e imazheve të filmit përbën përpjekjen e parë për të zbuluar dhe hedhur themelet e një kujtese kolektive, me thelb socio-etnik, dinamik, - sepse imazhet përkatëse ende nuk ishin shtresëzuar, - por, në të njëjtën kohë, plot vitalitet, që gjen jehonë edhe në kohët e mëvonshme. Besimi duket se e ka identifikuar veten me këtë symbol, të cilin ia ofron si paradigmë edhe filmshikuesit. Ai sikur proteston ndaj shoqërisë së sotme, e cila i shpërfill trajtat zanafillore. Pra, “117” është shëmbëlltyra e tipareve arketipale të pacënuara, gati - gati të shënjta dhe ezoterike. Këtë Besimi ia del mbanë ta realizojë jo përmes një imazhistike “barbare”, që mund të cilësohej komprometuese në rrafsh etnik. “117” është një rrezatim njëherazi kulturor dhe natyror. Gjithçka mbart autenticitet, se nuk është i stisur, i sajuar, por real, i besueshëm. Kemi të bëjmë me nostalgjinë për virtytet e patjetërsueshme të kombit, të dhënë përmes reagimesh individuale: një përkëmbim i vazhdueshëm ndërmjet individit dhe shoqërisë, kolektivitetit, në një mjedis tepër karakteristik e të veçantë. “117” është edhe mishërimi i një intimiteti me themel etnik, shpërthimi i entuziazmit të krenarisë së brezpasbrezshme, që mundësohet me anën e kthimit në një familjaritet pothuajse bukolik. Situatat janë sa pastorale, aq edhe civile, qytetëruese, përderisa paralelisht me ruajtjen me fanatizëm të vlerave etno-kulturore, përqafohen edhe vlerat progresiste, që përmbajnë shkollimi dhe integrimi i personazheve në jetën moderne, jo thjesht si numra, por si personalitete të vlerësuara nga shoqëria. “117” hyn kësisoj në një sferë interesash më të gjerë, si përfaqësues e zëdhënës i mirëfilltë, autentik, i trashëgimisë stërgjyshore, krijues i një stili kombëtar që synon të ruajë të paprekur thelbin e vlerave etnike duke i bërë të pranueshme edhe në kohën e sotme, pra jo si dukuri të vjetëruara apo arkaike.

24

24. Të ndryshme, por gjithnjë brenda artit

Duke hyrë në shpirtin e një vepre kinematografike, Besimi vinte në dukje se koha e “vret” dhe e “ringjall” aksionin e filmit. Aty, shtonte më pas, gjithçka zhvillohet në kohë dhe në hapësirë dhe, gjithçka duhet ndjekur hap pas hapi, që nga etapat e rrëfimit e deri në lojën e aktorëve. “Lënda e parë” e tyre janë gjestet, theksat logjike e artistike në ligjërim, përjetimi i rolit deri në “ndërprerje” frymëmarrjeje, përmes pezullish... Jeta e njeriut mund të rrëfëhet edhe me katër rreshta, në pesë a gjashtë sekonda: jam lindur në qytetin a fshatin x, në vitin y, u martova në moshën z, kam dy fëmijë... Ama filmin nuk mund ta tregosh kaq shpejt. Jo vetëm që, zakonisht, zgjat rreth dy orë, por ngërthen gjithato probleme e personazhe, situata e të papritura...

Kur i kërkuar një herë t’u jepte “falas” një leksion se si përgatitet një skenar filmi, u përgjigj me humor: “Janë gjithsej nja tri rregulla. Por nuk jua them ngaqë m’i kërkuat falas. Megjithatë njëren po jua dhuroj: kur dy personazhe dialogojnë, nuk mjafton që vetëm njëri prej tyre të shprehet qartë dhe bukur”.

Kur, në një rast tjetër, dikush donte të dinte se çfarë kish në ato çaste në kokë, Besimi ia ktheu: “Po përpiqesh të më zbulosh të fshehtat? Përse nuk më pyet çfarë mbaj në xhepa apo në kasafortë?”.

Të gjitha këto Besimi ua thosh edhe bashkëpunëtorëve me një ton miqësor duke i këqyrur e trajtuar si kolegë e partnerë. Këtë e bënte jo vetëm ngaqë shquhej për modesti të rrallë, por edhe për t’i aftësuar që t’u dilnin për zot të gjitha hallkave të punës, madje, po qe se do të ndodhte ndonjëherë, të vepronin me kompetencë edhe në mungesë të atij vetë.

Shpeshherë, pas pune, Besimi i tërhiqte kolegët e bashkëpunëtorët e vet edhe në biseda të lira, “jashtë teme”. Ndër të tjera, mendonte se dëshirat e njerëzve jo rrallë katandiseshin në diçka të pasaktë dhe konfuze, ashtu sikurse edhe vetë shoqëria.

Sidomos kur vërente me keqardhje se rrallëkujt i shkonte në mendje të bëhej më bujar, më i dashur, më i afrueshëm. “Sidoqoftë, ajo çka më shqetëson dhe që ia kam vënë detyrë vetes, është të jem përherë i kthjelltë mendërisht, të mos bëj marrëzira” shtonte pastaj.

Biblioteka në banesën
e Besimit

Kur vinte fjala për librat, nuk bënte dallime mes tyre, nuk i ndante në “të mirë” e “të këqinj”. “Nganjëherë, - thoshte, - leximi që u bëj librave më duket më i rëndësishëm se sa mënyra në të cilën janë shkruar ato. Ndihem krenar për të gjitha veprat që kam shfletuar apo nënvizuar. Rrallë lexoj për kënaqësi, por për dobi, sidoqë nuk njoh kënaqësi më të madhe se sa leximi”.

Pranonte t’ia lexonin fatin në pëllëmbë të dorës ose në kafe, jo thjesht për kureshtje, apo sa për të kaluar kohën, por me qëllim që të njihnte botën e kësaj kategorie njerëzish, - zakonisht jevga, - dhe të krijonte një ide se deri ku mund të arrinte fantazia e tyre e çartur, e pleksur fort me gënjeshtëtrën, gjithnjë në emër të fitimit të ca të hollave.

Kur e pyetën se si mund ta kishte të ardhmen ai vetë, por edhe bota, u përgjigj me modesti: ”Më vjen keq, por nuk kam haber fare për parashikime, megjithëse regjisori duhet të jetë profet e gjeneral, diplomat

e arbitër. Ai duhet të shohë larg, të ketë durimin e një shënjtori dhe grushtin e një kampioni boksi”.

Shpërthimet spontane të Besimit kanë qenë rrjedhojë e një zelli drobitës në punë, e një rraskapitjeje fizike dhe shpirtërore, gjë që e shtynte ta këqyrte me shqetësim të ardhmen në të cilën, ndoshta, “nuk do të kem më vullnetin e tanishëm, pa mundur të çoj deri në fund gjithçka që kam filluar”.

Besimi lidhej me njerëzit më lehtë se sa mund të ndahej prej tyre. I pranonte pa ngurrim e pa kryeneçësi mendimet e të tjerëve, por hiqte dorë me vështirësi nga mendimet e veta. Ishte i pajisur me një kujtesë thuajse kryekëput afektive. Nga ana tjetër nuk mund të mësonte përveçse ato që i pëlqenin, ndërkohë që harronte me zor gjithçka që nuk e kish për zemër. Dëshmi për këtë ishin moria e vargjeve artistikisht të dobët, të shumë poetëve, që vazhdonte t’i dinte përmendësh!

Besimi kish bindjen se krejt “arti” i krijimit të një filmi konsiston në përzgjedhjen e subjektit të tij. Burimet e skenarit janë të ndryshme e gjithaq të shumtë. Puna e parë që duhet kryer është përshtatja e skenarit “brut” për t’u shndërruar në një skenar “filmik”, të dialoguar, që batutat të mishërohen në imazhe të kapshme nga të gjithë dhe të kumtojnë tonet dhe shpirtin e filmit. Thoshte dëndur se në fazën fillestare skenari i dialoguar zakonisht është tepër i gjatë, pra duhet “krehur” ose “qethur”, ama gjithnjë me kujdes. Ndarja e roleve ka rëndësi të veçantë. Pasi të ketë studiuar e zbërthyer deri në imtësi skenarin, regjisori bëhet i vetmi specialist, që njeh secilin personazh, nga kryesorët deri te figurantët. Në mendjen e tij këta personazhe janë tashmë “të gjallë” dhe, si të tillë, e ndihmojnë të zgjedhë aktorët përkatës. Ca më shumë: sipas Besimit, aktori duhej të njëssohej edhe “trupërisht” me heroin që interpretonte, të cilit duhej t’i “huazonte” sa më shumë gjëra nga jeta e vet, duke përndjerë luhatjet e çdo replike, e çdo batute, bërthamën e çdo situatë - me rrjedhojat përkatëse në rrafshin e shprehshmërisë skenike, falë një nuhatjeje të veçantë, të pangatërrueshme. “Kësisoj, - tërhiqte vëmendjen Besimi, - batutat e lëshuara nga aktorët do të kenë autenticitet dhe, përmes udhës së artit, do të na e pasurojnë përvojën e jetës; ato janë të ndërtuara me atë që mund ta emërtonim “sharm” vetjak i artistit që

kumton doza të caktuara ndjeshmërie me frytshmëri që mund të provohet pa më të voglin dyshim nga çdo ndjekës i spektaklit përkatës”.

Besimi porosiste se, para se të ngjitet në skenë, aktori duhet të jetë bërë njësh me “shpirtin” e tekstit. Që të mbërrihet deri këtu, duhet zgjeruar horizonti kulturor dhe duhen përkryer mjetet profesionale. Natyrisht, në radhë të parë dhe para së gjithash duhet ta njohë me themel, deri në nuanca, veprën e inskenuar apo të ekranizuar; të ketë menduar dhe eksperimentuar variante të ndryshme, krejt gamën e intonacioneve, domethënien e “linjave të forcës” të çdo fjalie, ngjyrën e çdo rrokjeje; të ketë dozuar intensitetin e thekseve ekspresivë dhe logjikë. Emocioni i freskët dhe vibrimi i mishërimit të çdo personazhi të ri janë veçorizuese për një artist që e përjeton rolin gjithnjë si herën e parë që ka dalë në skenë, pa u prekur nga “sëmundja” e rutinës dhe e mërziisë. Zëri kumbues e i fuqishëm, timbri veçorizues, i pangatërrueshëm me atë të tjerëve e me rezonanca të shumëfishta, loja me forcë emocionale, dramatizmi i aktorit, që duhet të ta “ndërpresë” frymëmarrjen, pleksja e natyrshme e talentit me mjeshtërinë profesionale, janë të domosdoshme që aktori të gëzojë nderimin e dashamirësve të artit, qofshin thjesht amatorë, apo njohës të thellë të tij. „Falë lojës me nivel të lartë të aktorëve, vlerat e veprave të autorëve shqiptarë do të shkojnë larg e më larg, duke kapërcyer kufijtë kombëtarë” nënvizonte Besimi. Nga ana tjetër, ai vinte në dukje se „jeta, karriera, arti i një aktori, në tërësinë e tyre, pasqyrohen në vetëdijën e publikut. Brezat e spektatorëve të dramës e të filmit rriten në mënyrë të vazhdueshme dhe kompaktësohen”. Në vijim, theksonte: „Por ndodh edhe diçka tjetër, që nuk mund të cilësohet paradoksale. Forca tërheqëse e skenës dhe e ekranit, natyrisht falë talentit të aktorëve, nuk është veçse një ‘mjegull artificiale’. Vetëm në qoftë se ‘shërbimi meteorologjik’ i studios së provave pranon ta davaritë për një çast, mund të jemi në gjendje të tregojmë se cilat do të ishin kushtet që do të duhej t’i përmbushte një aktor, në përpjekje për të krijuar bindje për dy gjëra: në radhë të parë që, në studio aktorët nuk janë veçse disa punonjës të thjeshtë dhe, së dyti që ata bëjnë çmos që të kryejnë diçka që do t’u pëlqente artdashësve”.

Zgjedhjen e subjektit Besimi e cilësonte si diçka tejet të rëndësishme: „Pa një skenar të mirë, janë fare të pakët aktorët që mund të ngjiten në

majat e suksesit. Rrallëherë ndonjë kritik arti merr mundimin të gjejë një interpretues të mirë në një film apo dramë të dobët. Pjesa dërrmuese e publikut nuk kërkon gjë tjetër përveçse të argëtohet dhe fuqia zbavitëse e një skenari nuk mbështetet asnjëherë në një aktor të vetëm”.

Ja disa momente nga shqetësimet e Besimit, të shprehura në raste të ndryshëm: “Janë të shumtë rastet kur regjisori ka përpara një skenar gati për ta xhiruar, por për rolin kryesor që përmbahet në të nuk gjendet aktori i përshtatshëm. Nuk është fjala për mungesë aktorësh të talentuar, por thjesht për faktin që nuk janë ‘të prerë’ për rolin që u kërkohet të luajnë. Ç’ndodh atëhere? I detyron aktorët të interpretojnë në filma që nuk janë për ta, që nuk u shkojnë për shtat. Duan s’duan, jashtë vullnetit, aktorë të mirënjohur ‘i binden’ urdhërit, paçka se do të humbin pikë në sy të publikut. Njëlloj i rëndësishëm sa zgjedhja e rolit është edhe numri i filmave që i duhet një yll të luajë çdo vit. Spektatorët mërzhiten shpejt me të njëjtin aktor kur e shohin tepër shpesh. Edhe paraqitja e personazhit nuk duhet lënë pas dore. Kur kemi të bëjmë me një personazh historik, një hero romani apo një person që nuk ka theks jo dhe aq ‘familjar’, detyra vështirësohet së tepërmi. Makjazhi duhet bërë me kujdes të veçantë, që t’i përshtatet së folurit të tij, ndërsa kostumet e kohës në të cilën ka jetuar duhet të studiohen me vëmendje për të shmangur çdo anakronizëm apo gabim sado të vogël. Për një personazh fiktiv edhe te folurit duhet kërkuar ndryshe, në sferën e hamendësimeve. Numri i artistëve që paraqiten para objektivit me fytyrën “që ua ka bërë nëna” është tepër i kufizuar. Më të shumtët janë të detyruar të bëjnë “modifikime” më fort a më pak të rëndësishme në paraqitje: flokët, sytë, veshja etj lipset të jepen ndryshe nga ç’janë në natyrë, që të bëjnë efekt sa më të ndjeshëm. Makjazhi apo ‘tualeti’ marrin rëndësi të posaçme sidomos kur luhet një rol komik. Për të dhënë imazhin e një mësueseje pedante dhe të ligë, bie fjala, mjafton që aktorja të sajojë një ‘kukull’ majë kokës dhe të varë syze mbi hundë. Por, duhet thënë se janë të rralla femrat që, për hir të rolit, të ‘vetëshëmtohen’. Për më tepër kur dihet që ca nga këto ‘operacione’ shëmtimi, jo zbukurimi, vazhdojnë ‘të mbijetojnë’ edhe pas dramës apo filmit”. Si shëmbull (‘mashkullor’) në këtë drejtim Besimi jepte atë të aktorit Peter Lorre, i cili, gjatë xhirimit të filmit “M” u detyrua ta rruante kokën.

25

25. Gjuha dramaturgjike

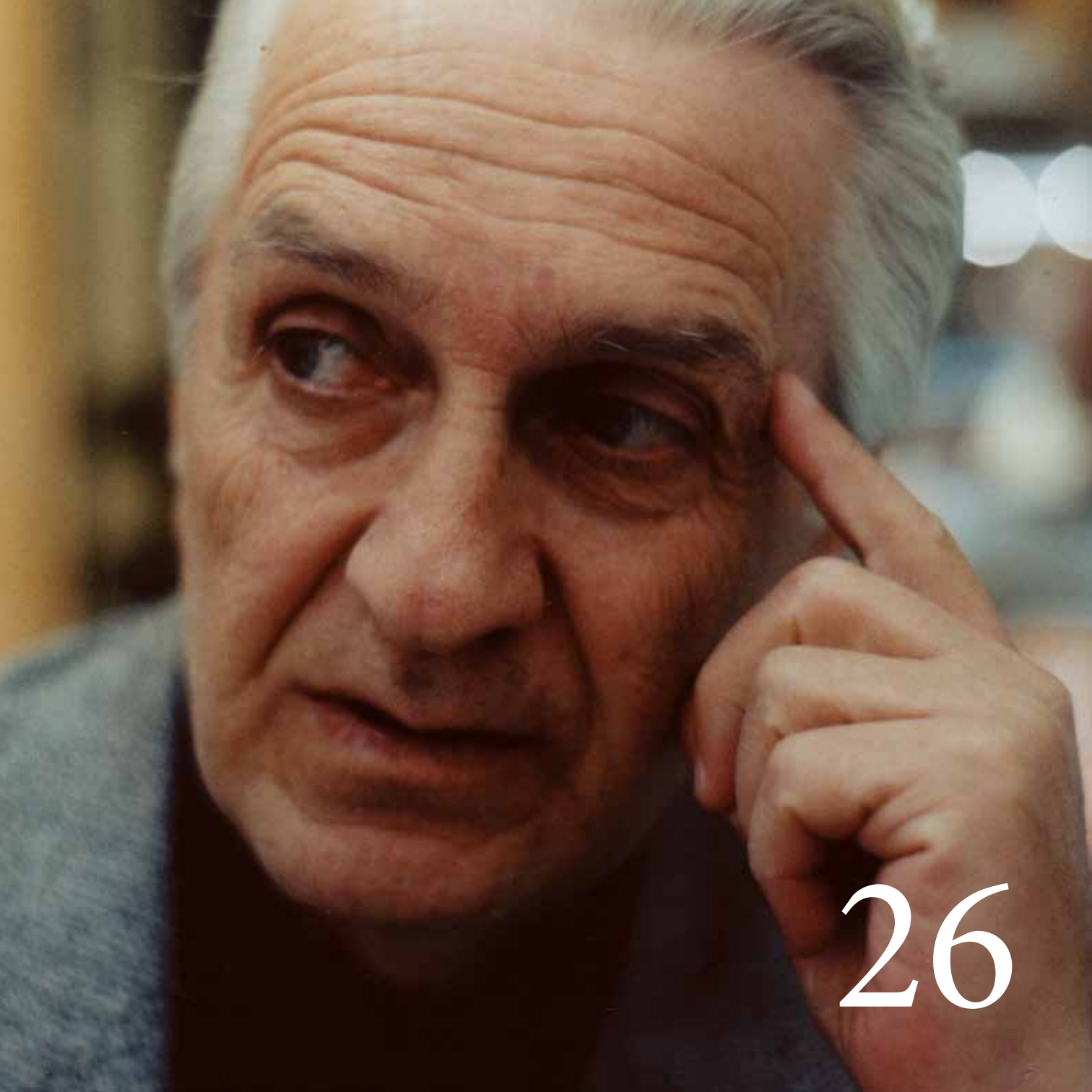
Gjuhës dramaturgjike Besimi i qëndronte besnik si rrallëkush. Ndoshta më shumë se gjini të tjera letrare, dramaturgjia është shikuar shpesh nga perspektiva e një shkence të ndërtimit letrar, e krahasueshme sidomos me atë të arkitektit. Besimi thoshte se kodi i artë i saj, i kumtuar qysh në lashtësi përmes Poetikës së Aristotelit, ka përfaqësuar një nga „marrëveshjet” më të qëndrueshme të strategjisë letrare, të pahasur gjatë. Gjuha dramaturgjike parakupton përmbushjen e një kushti të dyfishtë: për të luajtur rolin e mbështetjes letrare të tekstit, dhe për të zbuluar teatralitetin e dramatikes si “agjent konfliktor” i dorës së parë. Pjesa teatrore dhe vlerësimi i gjuhës dramaturgjike janë në varësi të konkretizimit të veprës - rezultat i takimit të dy faktorëve të ndryshëm, të veprës dhe të spektatorit. Vetëm atëhere kur pjesa teatrore përshfaq karakterin e vet, mund të shkoklojmë veçantitë e gjuhës së saj. Besimi kish bindjen se kritika e gjuhës dramaturgjike nuk mund të kufizohet vetëm me analizimin e personazheve, me modalitetin e realizimit të konfliktit nëpërmjet procedimeve verbale apo joverbale. Nevojitet një këqyrje kritike sintetizuese edhe e elementëve të tjerë: ritmit të zhvillimit dramatik, marrëdhënies ndërmjet dialogut dhe pauzave, zonës leksikore, replikave, ndërtimit të akteve dhe të skenave etj. Përmes një kritike të tillë, marrëdhënia gjuhë-vepër ka për të qenë më afër pikësnyimit të autorit të saj dhe shprehshmërisë artistike. Kësisoj mundësohet që të mos kënaqemi vetëm me „përse bëhet fjalë” në dramën përkatëse, nëse ajo është „e mirë” apo „e dobët”, por të përfitojmë nga „alkimia” e gjuhës dramaturgjike, çka nuk na e jep asnjë lloj tjetër gjuhe apo të foluri.

Dialogu dramaturgjik, sipas Besimit, “synon të pasqyrojë tërësinë e qenies”, e gjendjes së personazhit. Konkiziteti i shprehjes ndjehet në krejt “ngrehinën” ngaqë koha dramaturgjike, për nga natyra e saj është e koncentruar. Nëse në roman gjasmohet gjuha e folur, në teatër dialogu nuk përfaqëson vetëm kuvendimin e personazheve, por, sikurse e theksuam, tërësinë e qenies së tyre.

Besimi ishte thellësisht i vetëdijshëm për kapërcimin nga ana e dramaturgut të një vështirësie të madhe: janë tepër të pakët dramaturgët,

të cilët shkruajnë literaturë dramatike pa mbajtur parasysh spektaklin si destinacion final i tekstit letrar. Shpesh herë Besimit i kishte zënë veshi pohime dhe “vetërrëfime” të autorëve, sipas të cilëve situatat dramatike, konfliktin, personazhet dhe gjuhën dramatike në përgjithësi i kishin menduar deri në imtësi. Por, bash paskëtaj nisin “kokëçarjet” e regjisorit: mbartja e letrares drejt teatrores, riorganizimi i materialit të shkruar, njëherazi me sistemin e marrëdhënieve skenike, madje e një pjese të madhe të tekstit, krahas reduktimit apo “tkurrjes” së tij në dobi të shprehshmërisë skenike. Këtu nuk duhet harruar njëkohëshmëria e aktit skenik, fakti që, siç e kemi theksuar, ndërkohë që një personazh flet, me vetveten apo me të tjerët, në skenë ndodh edhe diçka tjetër. Kjo është një e vërtetë e njohur, thelbësore për teatrin, çka dramaturgu jo gjithmonë e ka parasysh dhe që ka qenë përcaktuese për zhvillimin e artit regjisoral në shekullin e shkruar.

26

26. Diskurs me doza të forta teorike

Besimi theksonte se atëhere kur talentin dhe origjinalitetin letrar dramaturgu e bashkëshoqëron me aftësinë përfytyruese, me imagjinatën pjellore, - çka është e njëvlershme edhe në rastin e filmit, në momentin e përpunimit të skenarit, - për të sugjeruar njëkohshmërinë e teatralitetit, do të kemi të bëjmë me vepra letraro-dramaturgjike me shprehshmëri teatrore. Këtu gjendet edhe kufindarja ndërmjet autorëve dramatikë, të cilët tregohen më të vëmendshëm bie fjala ndaj “historisë” faktike, dhe atyre që mbajnë parasysh “diskursin” dramatik. Kjo ndarje rigjendet sidomos në strukturën e situatave dramatike dhe të dialogut. Në dallim nga teksti letrar-dramatik, ku shprehshmëria letrare është e qartë, në rastin e tekstit dramaturgjik-teatror ndërtimi i veprës dramatike lidhet me një ndjesi veçorizuese për skenën, për shprehshmërinë teatrore të materialit letrar. Duke iu referuar tekstit dramatik bashkëkohor, Besimi vinte në dukje se ky, ndryshe nga romani, mundëson një strukturë elastike, arkitektura letrare e tij paraqet konstante, por edhe ndryshore, - natyrisht jo në kuptimin që çdokush mund të bëjë ç’të dojë me të, - që bien në sy gjatë interpretimit dhe që prodhojnë domethënie të freskëta skenike. Më tej Besimi përsëriste se integraliteti i tekstit dramatik nuk nënkupton detyrimisht kanonizimin e tij, siç ndodh në roman apo në poezi, - që, nga ana e tyre, i nënshtrohen shpesh procesit të varianteve të botuara, - atëhere kur autori parasheh spektaklin si aktin final të destinacionit të materialit letrar. “Me këtë nuk dua të them se vlera e tekstit është në varësi të vlerës së spektaklit. Materiali letrar përmban mundësi të shumëfishta, të cilat një spektakël i vetëm nuk mund t’i shpalosë të gjitha njëheresh. Që këtu del përfundimi se mbi të njëjtin tekst ekziston një larmi e gjerë regjisoriale” shprehej Besimi. Specifika e tekstit dramatik, siç e përmendëm më sipër, mund të përkufizohet si nga pikëpamja letrare, ashtu edhe teatrore, por një shqyrtim i plotë, gjithëpërfshirës mbi të, duhet të rrokë medoemos shumë elemente, si gjuha, koha dhe hapësira, vizioni i autorit etj.

Sipas Besimit, nga të gjithë përbërësit e shfaqjes teatrore, i pari që jep shënja “lodhjeje” janë kostumet. Një fustan konteshe del jashtë mode,

pelerina e një kavalieri varet në gozhdën që ka mbetur bosh nga një shfaqje e mëparshme. Më pas i vjen radha “vjetërimit” të dekoreve. Edhe aktorët vjen koha që nisin të ndjehen të drobitur. Sidomos kur janë të detyruar të interpretojnë të njëjtin rol dhjetra herë në skenë, megjithse kanë derdhur aq mund e djersë derisa e kanë përvetësuar atë. Përsëritja, pra, i mërzit, i bezdis. Por edhe publiku nuk vonon të “cedojë”. Jo rrallë, për të mbushur sallat, sillen nxënës shkollash, mobilizohen sindikatat. Frazës: “A kini ndonjë biletë tepër?”, ia ze vendin simotra e saj: “A dëshironi një biletë?” Qetësia e dikurshme zëvendësohet me kollën, bisedat vesh më vesh etj. Pjesa teatrore shfaqet rrallë e më rrallë derisa hiqet fare nga repertori e nga afishet. Dekorimi zbërthehet dhe dërrasat përdoren për qëllime të tjera, pa përjashtuar djegien si dru zjarri. Edhe kostumet çohen në “varrezën” e magazinës së teatrit. Së andejmi kanë për të dalë nuk dihet kur, njëlloj si vampirët në natën e Shënëndreut. Ndërkaq njoftohet premiera e një pjese të re. Mjaftojnë vetëm disa vjet që, njëherazi me zhdukjen e dëshmitarit të fundit, kujtimi i evenimentit, që dikur pat shkaktuar entuziazëm, fushatë mediatike, bujë apo skandale, do të jetë fshirë si me fshesë të hekurt. Ai që ka shanse t’i rezistojë kohës, është teksti. I luajtur nga të tjerë aktorë, në skena të ndërtuara ndryshe dhe me dekore të rinj, ai do të ngjallë në vazhdimësi emocione. Duke mbajtur mirë parasysh këtë të vërtetë domethënëse, Besimi ia dilte mbanë “të zbulonte” në tekst mënyra dhe trajta të reja shprehëse, me efekte të menjëhershme pozitive tek spektatorët. Batuta, në vështrim të parë, të parëndësishme, do të fitonin shkëlqim e thelb, personazhe episodike do të tërhiqnin vëmendjen dhe do ta bënë për vete edhe shikuesin më indiferent. Teksti kumtonte kësioj domethënie të shumëfishta si ngjyrat e bishtit të palloit. Kjo ishte një ndihmë e pazëvendësueshme që i jepnin veprës skenike apo të ekranizuar talenti dhe imagjinata e regjisorit Besim Sahatçiu.

27

27. Humori

Meqënëse repertori që pati në dispozicion gjatë karrierës së vet, nuk i krijoi mundësi për të ngjitur në skenë apo për të ekranizuar vepra “gazsjellëse”, të hareshme, në bisedat që zhvillonte në mjedise të ndryshëm këtë “zbrazëti” Besimi përpiquej ta mbushte me episode që lidheshin me aktorë të mëdhenj komikë. Ai kujtonte se si një mik e pat pyetur Stan Laurelin: “Çfarë është komedia?” “Nuk e di, - ishte përgjigjur Stani - dhe kish vijuar: “Nuk e di... Di vetëm që ia kam dalë mbanë t’i bëj njerëzit të qeshin, kaq mund të them!”. Pastaj citonte Çarl Çaplinin. Në një rast ky ishte shprehur: “Që të shkaktoj të qeshurën në ekran jam përpjekur të zbuloj disa të vërteta rreth natyrës njerëzore, të cilat më pas i kam përdorur në zanatin tim”. Vjedhësit e biçikletave, lojtarët e bilardos, pijanecët që mezi e gjejnë udhën për në shtëpi, këngëtarët dështakë që ç’nuk bëjnë për të interpretuar një këngë, por nuk arrijnë ta bëjnë dot kurrë, prestigjatorit që nuk i dalin “marifetet” - të gjitha këto përbënin subjektet për një *comic show*, pra të një shfaqjeje komike angleze të shekullit XIX, të ndërtuar kryekëput mbi pantomimën. Vite më pas, dikush i pat përmendur Besimit një fakt kërkësitës: asnjë klloun i dorës së parë nuk ka dalë nga shtresat e kamura. Komedia, humori, është një “supapë” sigurie emotive e të vobegtit. Po që se nuk do të kish ekzistuar humori, e qeshura, njeriu nuk do të kish mundur të mbijetonte. Ta bësh publikun të qeshë është preokupim i madh i shkrimtarëve, i njerëzve të teatrit e të kinemasë, të cilët montojnë pjesë komike. Në studiot e Përtejoqeanit, veçanërisht në ato që janë ngritur posaçërisht për filma komikë, ky problem shndërrohet në një ankth të vërtetë, njëherazi edhe në një kusht për mbijetimin e sipërmarrësve. Sa më shumë të gajasen spektatorët, aq më shumë të holla derdhen në biletari. Aktorëve u ngarkohet detyra të sajojnë detaje dhe situata të pazakonta, të cilat, natyrisht, jo kushdo është i aftë t’i mishërojë në praktikë. Muskujt, fibrat nervore, që rrezatojnë të qeshurën, njihen. Por e qeshura nuk përbën thjesht një shprehje anatomo-funksionale neuro-motore të domosdoshme për humorin; më fort se sa funksion, e qeshura është një gjendje komplekse, jehona spontane e disa përpunimesh

ideative dhe afektive, shumë më të epërme se e qeshura, e cila, në fund të fundit, është një shprehje e thjeshtë neurologjike, që haset dendur edhe tek të metët, edhe tek mediokrët, edhe tek të mençurit, por që nuk kanë dhuntinë e humorit. Ndjesia e humorit përshfaq mundësinë e njeriut për t'iu dukur vetja, herëpashere, si perëndi, si në fëmijëri.

Besimi i jepte vend të veçantë humorit shqiptar, aq të pasur e të larmë, që kishte mundur të përftonte një histori gazmore me përmasa kombëtare dhe botërore, duke pasur për objekt e subjekt ngjarje dhe personalitete të periudhave të ndryshme, por edhe njerëzit e thjeshtë. Qysh në vogëli, në Odat e Burrave Besimi pat dëgjuar me vëmendje, nderim e kureshtje, fjalët e të mençurve të fisit e të krejt qytetit. Ndër ta, nuk ishin të pakët ata që, jo vetëm në çaste e në ngjarje të gëzueshme, - dasma, synetllëk, - por edhe në vdekje, lëshonin batuta humoristike, - helmi e gazi janë motër e vëlla, - të cilat, në shumicën e rasteve, i shoqëronin me lëvizje të duarve e të muskujve të fytyrës. Ndonjëri, madje, bënte vetëm gjeste, të cilat “flisnin” qartë, pa pasur nevojë për fjalë. E tillë ishte edhe një grua e moshuar, jo larg shtëpisë së Besimit. Kjo ka qenë “pantomimistja” e parë, që pat njohur dhe që e pat “ndjekur” hap pas hapi, duke e këqyrur si një aktore pa shkollë, por me talent të lindur. I pat lënë mbresë një thënie e saj: “Kur venë buzën në gaz, njerëzit nuk janë më të aftë të urrejnë”. E, meqë ajo grua ishte e vobegtë, Besimit të mitur iu ngulit në mendje bindja se çdo njeri me humor të shëndetshëm vjen nga një mjedis që ka halle koke: shpirtërore, financiare ose të dyja bashkë (Qeshim se sqajmë dot!).

28. Stafeta

Gjithsa thamë më sipër ka si pikësynim shkrirjen e plotë, organike, të natyrshme, të aktorit me personazhin. Vërtetimin më të saktë të një dukurie të tillë e bën vetë artdashësit me qëndrimin ndaj aktorëve të skenës apo të ekranit, kur këta dilnin në rrugë për shëtitje. Ai që kishte luajtur ndonjë rol pozitiv përshëndetej nga të gjithë me respekt e dashuri, ndërsa interpretuesi i një personazhi negativ merrte si “dhuratë” vështirime plot mllef, madje edhe sharje e fyerje, paçka se e kishte “qarë” rolin, që i ishte besuar.

Fjala është se, në përgjithësi, nga një brez në tjetrin, nxjerr krye një dukuri “mospranimi”. Kjo bie në sy sidomos në lëmin e muzikës. Të moshuarve, që janë “velur” me dëshirë me tingujt e Beniamino Xhilit e të Mario del Monakos, nuk mund t’u mësohet veshi me zërat e Hoze Karreras apo Placido Domingos. Nga ky këndvështrim, mund të thuhet se në momentin e fillimit të karrierës së vet artisti mund të “sabotohet” nga brezi që ka krijuar ndërkaq një shije, një “listë” kërkesash e pretendimesh, ka “miratuar” një stil, një mënyrë të interpretuari: bëhet fjalë, pra, për problemin “e përjetshëm” të dorëzimit të stafetës, situatë kjo kur, ngandonjëherë, një artist i ri mund të favorizohet nga një “zbrazëti” e përkohshme në aksh “kompartiment” skenik.

Mendja e Besimit përdorte me shkathtësi e lehtësi abstragimet, por, sikurse shprehej, “memorizonte vetëm imazhet”. Mençuria ishte në “garë” dhe ia kalonte ndjeshmërisë, ama gjente zbatim vetëm e vetëm në gjëra të ndjeshme. Mund të thuhet se ishte një teoricien që ndruhej të ngrihej në ajër, që i ngjante Anteut, por njëherazi edhe praktikien që mërzhitet t’i mbajë këmbët në tokë.

Besim Sahatçiu ishte njeriu i përshtatshëm në vendin e në momentin e përshtatshëm. Duke pasur qysh në agim të jetës vokacionin e jokonformistit, nuk kish se si të mos i kundërvihej dogmatizmit në të gjitha trajtat në të cilat ky shfaqej. “Familiarizimi” i plotë i Besimit me problemet e kinematografisë dhe të dramaturgisë, kishte si burim energjie bindjen e patundur se arti i ekranit dhe ai skenik përfaqësojnë diçka tejet të rëndësishme dhe që meriton t’i përkushtohesh. Ky ishte një “fanatizëm” i llojit laik, jo mistik, pra edhe më befases, më mbresëlënës.

29

29. Besim Sahatçiu në kujtesën e bashkëshortes dhe të djemve të vet

Në prill 2012 pata privilegjin të takohem e të zhvilloj një bisedë me zonjën Besa, bashkëshorten e të ndjerit Besim Sahatçiu. I shkova për vizitë në shtëpi, në Prishtinë. Më shoqëroi i biri, Besniku. Na prit me ngrohtësi duke më kujtuar fisnikërinë tradicionale shqiptare. Hijeshisë fizike, gati-gati të pacënuar nga vitet e nga vuajtjet, i shtohet një bukuri shpirtërore e rrallë, ku feksnin fjala e kursyer dhe e saktë, modestia dhe çiltërsia. Më befasoi në mënyrë të veçantë gjuha e pastër që mund t'ia ketë zili shumë kush. Kjo femër e pajisur me edukatë aristokratike dhe me arsim themelfortë, vërtet me zor, ama i mbajti si burrëshëm emocionet që i ringjalli evokimi i viteve të jetës pranë njeriut të saj të dashur, që mungonte tashmë. Me fjalë të peshuara mirë, zonja Besa ia bëri të ndjerit Besim portretin në mënyrë të përkryer: bashkëshort shembullor, prind i dhemshur, njeri i drejtë, punëtor i palodhur, shpirtgjerë, i pjekur, i çiltër, përparimtar, atdhetar, intelektual e artist evropian, me ambicie të theksuar për të kapur majat e artit të kulluar e modern, pa dëmtuar e pa ia ngrënë hakun kurrkujt.

Në verën e vitit 2008 pata kaluar një javë në Londër, si i ftuar nga miku im, profesori Akil Koci. Ndër të tjera, shkuam të dy në seksionin shqiptar të BBC-së, ku u takuam e kuvenduam me pjesëtarët e tij, të gjithë të përgatitur më së miri, ashtu siç e kërkon një radiostacion kaq i fuqishëm, figurativisht e realisht.

Falë gazetares së re e me perspektivë Irena Luto, bijë e dy miqve të mi, Vjollca e Timo Luto, gjithaq të njohur në fushën e gazetarisë radiofonike e televizive, pata fatin të dëgjoj live zërin e dy vëllezërve Faik e Ragip Luta. Me të parin, në prani të Irenës e të Akilit, “e zgjatëm muhabetin” edhe përtej caqeve të profesionit të tij të mirëfilltë, me ç’rast u bëra dëshmitar i horizontit të gjerë kulturor e thesarit atdhetar që mbart në qenien e vet modeste ky bir i Kosovës. Kënaqësi jo të pakët më fali edhe takimi me botuesin e hulumtuesin e talentuar e të përkushtuar Bejtullah Destani, të cilin e pata njohur disa muaj më parë në një veprimtari shkencore në

Zagreb. Prekëse ishin për mua çastet e takimit me të birin e mikut tim të vjetër, shkrimtarit Vath Koreshi, Dastidin, atëkohë sekretar i parë i Ambasadës së Republikës së Shqipërisë në kryeqytetin britanik. Evokuam talentin e virtytet njerëzore të Vathit. Gjithashtu përmendëm edhe agronomin e njohur Thanas Piu, vjehrrin e Dastidit, të cilin e kam njohur në fillimvitet '60 kur studionim sëbashku në Bukuresht. Dastidi ia përcolli pa vonesë të falat e mia Thanasit, për të cilat ky më falenderoi disa muaj më vonë, më 1 shtator 2008, kur e takova gjatë punimeve që Albshkenca zhvilloi ato ditë në Tiranë. Në atë 1 shtator, profesori Akil Koci kremtonte 72-vjetorin e lindjes së vet, çka organizatorët e asaj veprimtarie shkencore mbarëshqiptare ia uruan në një mënyrë krejt origjinale: ia promovuan librin e sapodalë nga shtypi, me titull “Vibracione të shpirtit shqiptar” (vëllimi I), të cilin e kemi përmendur më parë.

Por le të kthehemi sërish në ditët kur ndodhesha në Londër. Në orët e pragkthimit në Bukuresht, Akili më dhuroi një *dulcis in fundo* të vërtetë, duke më njohur me Besnik Sahatçiu. I hijshëm e shtatlartë, fjalëkursyer e buzagaz, i matur e i shtruar, i mençur e bujar, atdhetar e intelektual evropian, ky mesoburrë, me flokët e zbardhur para kohe, më bëri të them me vete: “Dëbora në maja malesh bie, jo në fushë”. I entusiazmuar nga atmosfera e ngrohtë që m'u krijua në restaurantin luksoz e po aq serioz, të cilin Besniku e administron bashkë me vëllain Bekimin, - lokal ky, që është shndërruar në një mjedis ku mblidhen herëpashere shqiptarë nga Përkëtej dhe Përtej Drinit, për të qarë hallet e sidomos për të zhvilluar veprimtari kulturore e atdhetare, - fillova të flas “pa protokoll”, sikur të ndodhesha në gjirin e familjes sime. Pra, po lëshoja të pjekura e të papjekura, të njoma e të thata, siç thotë populli. Besniku, Bekimi dhe Besimi, që na e kishin shtruar sofrën tashmë me të gjitha të mirat, jo vetëm nuk ma ndërprejnë “vrullin” qoftë edhe një herë të vetme, por edhe gojën e kishin shndërruar në një vesh të tretë. Domethënia e atij dëgjimi aq të vëmendshëm, tamam sy e veshë, siç thotë një fjalë tjetër e urtë e jona, ishte dëshmi e respektit për mikun, i cili, - le të më lejohet një shaka, - është budalla, sepse nuk dihet kur vjen e çfarë kërkon. Pra, respekti për mikun e për më të moshuarin, kishte mbetur i pacënuar në këtë skaj të Londrës me emrin Miçam, ashtu siç na e patën lënë të parët tanë gjatë historisë sonë shumëshekullore.

Me bashkëshorten Besen dhe
mbesat Elenën dhe Ritën,
1996

Pasi “u ngopa” jo vetëm me gjellët e shijshme, por edhe i “ngopa” gjithë ata burra me “konferencën e shtypit” që u mbajta, e ndjeva për detyrë t’u lutesha të më flisnin edhe ata diçka për jetën e punën e tyre.

Nga goja e Besnikut dhe e Bekimit, mësova se kishin ardhur në Londër qysh më 1990. Besniku, ky dyzetvjeçar i pajisur me energji të brendshme të pashtershme, që ka kryer Fakultetin për anglisht në Prishtinë dhe është njëherazi absolvent i Fakultetit të Ekonomisë, në po atë qytet, i ka ngjitur shkallët e karrierës në lëmin e biznesit me mund, kompetencë e ndershmëri, duke u çapitur në pajtim me edukatën dhe porositë e vyera të prindërve të vet: e ëma, Besa, pinjolle e një dere të njohur nga Peja, ku edhe pat kryer shkollën e mesme, dhe i ati, Besimi, regjisori i shquar i botës mbarëshqiptare.

Familja e Besnikut ka një frymëmarrje të shëndetshme intelektuale, që rrezaton në fusha të ndryshme. E shoqja, Vera, është mjeke; djali, Doni, është nxënës; vajza e madhe, Elena, merret me biznes, ndërsa vajza e vogël, Rita (Ora), mban gjallë dhe e çon më tej dëshirën e zjarhtë-amanët të gjysh Besimit, duke shkëlqyer në muzikë.

Bekimi, djali tjetër i Besimit, merret me biznes, fushë në të cilën shkëlqen për shkathtësi, aftësi dhe ndershmëri. Gati-gati përlohet kur kujton çastet kur i ati nxehej që ta bindte për të mësuar sa më shumë. „Isha ende i papjekur në atë moshë të njomë dhe nuk i kuptoja sa e si duhej këshillat e qortimet e tim eti. Por, në një farë mënyre, - më mirë vonë se kurrë, - dëshirën e të ndjerit babë ia plotësova tani që im bir Beni shquhet për rezultate të larta në mësim. Por edhe ime shoqe Brikena ka ecur me vrull në udhën e shkencës. Së shpejti do të mbrojë doktoratën” shprehet me krenari të ligjshme Bekimi.

Gjatë fjalës së tyre, Besniku dhe Bekimi shfaqën mendime të matura, optimiste dhe bindëse për të tashmen e të ardhmen e bashkësisë shqiptare në Mbretërinë e Bashkuar, e cila, nga disa qindra pjesëtarë në fillimvitet ’90, tani numron rreth pesëdhjetëmijë bashkëkombës. Duke shtruar nevojën e një organizimi e bashkërendimi sa më të efektshëm të aksioneve dhe pikësynimeve të bashkësisë sonë, Besniku dhe Bekimi shprehen me siguri të plotë se integrimi gjithnjë e më i mirë i shqiptarëve në të gjitha sferat e jetës angleze, do të japë fryte dhe do të ushtrojë ndikim

të ndjeshëm jo vetëm në ekonomi e në kulturë, por edhe në politikën e këtij vendi, çka do të ketë rrjedhoja pozitive konkrete në konceptimin e zbatimin e një politike gjithnjë e më dashamirëse të qarqeve drejtuese britanike, por edhe të atyre shkencore, ndaj Kosovës e Shqipërisë.

Duke vlerësuar ndihmesën që japin personalitete shqiptare në fusha të ndryshme, - çka e këqyrin si kontribut në fuqizimin e lidhjeve shqiptaro-angleze dhe në afirmimin e mëtejshëm të vlerave intelektuale kombëtare, - Besniku dhe Bekimi e venë theksin në domosdoshmërinë e përvetësimit me themel të gjuhës amtare nga fëmijët shqiptarë, fillimisht në familje e më pas në shkolla e kurse, rrjeti i të cilave duhet të vijë duke u zgjeruar pandërprerje. “Gjuha shqipe është sinonimi i kombit, i identitetit tonë. Gjuha është edhe pasuria më e çmuar që e kemi ruajtur dhe e kemi pasuruar brez pas brezi” theksojnë me emocion Besniku dhe Bekimi. Në këtë aspekt, ata shprehen se janë të gatshëm të ndihmojnë edhe financiarisht, aq sa i lejojnë mundësitë, por, sipas tyre, “violina e parë”, si në çdo aksion të përmasave të tilla, duhet të jenë Tirana dhe Prishtina zyrtare. Duke e vijuar ligjërimin në të njëjtën hulli, Besniku dhe Bekimi venë në dukje se ekziston tashmë një përvojë e mirë, që e ka zanafillën qysh në dhjetëvjetëshin e fundit të shekullit të kaluar, kur mërgimtarët jepnin ndihma materiale e monetare për arsimin në Kosovë e më pas për të mbështetur luftën çlirimtare të zhvilluar nga UÇK-ja. “Tani që Kosova është shtet, mundësitë janë pakrahasimisht më të mëdha dhe gjithçka duhet kanalizuar përmes ambasadës së çelur këtu, në Londër”, nënvizon më tej Besniku.

Kur pohova me kënaqësi se nga mënyra dhe rrjedhshmëria e parashtrimit të problemeve prej tyre, krijova një përfytyrim të qartë e të saktë për gjendjen e sotme dhe të ardhmen e bashkësisë shqiptare në Angli, Besniku dhe Bekimi vunë në dukje me modesti se për to ua pat hapur horizontin i ati i ndjerë. “Sa herë që takoheshim në Prishtinë apo këtu, në Londër, çështjet që kanë lidhje me kombin i trajtonte me zell të veçantë. Unë dhe im vëlla, Bekimi, ia përpinin çdo fjalë, çdo ide e mendim”, shtoi Besniku. Dhe, ndërsa një lot i nxehtë i rrëshqiti në faqe, e zgjoi kujtesën në ditën kur pat zhvilluar bisedën e fundit me të atin. Vetëm disa ditë para se të ndërronte jetë, ky kish nxjerrë nga goja frazat-

Nipat e Besimit,
Doni dhe Beni

amanét: “Ta doni njëri-tjetrin, se jeni vëllezër. Si vëllezër t’i trajtoni të gjithë shqiptarët, se të gjithë kemi të njëjtën nënë e babë: shqipen dhe atdheun. Të silleni mirë me të huajt, me të cilët ju lidh puna në mërgim, që t’u tregoni se jemi racë e kulturuar dhe e qytetëruar”.

Kur u largova atëhere nga Londra, takimet me Besnikun dhe me Bekimin nuk po më shqiteshin nga mendja. Në rastin e atit të tyre, Besimit, po përjetoja një ndjenjë si ato që të krijon ndarja përgjithmonë prej një njeriu të dashur, qoftë farefis, qoftë mik a shok i afërt, me të cilin ke ndarë të mira e të këqia, ke qarë halle e ke marrë vendime me rëndësi jetike për vete e për familjen. Më dukej, pra, sikur me vdekjen e Besim Sahatçiu kisha humbur një njeri të shtrenjtë. Herë-herë më vinte të besoja se, po ta kisha njohur, do të kisha përfituar nga përvoja, nga kultura, nga horizonti i gjerë, mjaft që të shtrohesha të paktën një herë të vetme në kuvend me të. Sakaq qeshja me vete që fantazia kalonte nëpër monopate të tilla të denja për një tregim a novelë të mirëfilltë, me personazhe të krijuar, jorealë, diku afër rrëfenjave fantastiko-shkencore. Pastaj sërish u kthehesha mbresave, dialogoja me vetveten, si për të përligjur ato arsyetime të çuditshme: “Përderisa gjëra të tilla më vijnë në mendje, me siguri që kanë një farë baze”. Dhe vazhdoja t’i bluaja parreshtur, të jepja e merrja me këto përsiatje.

Në Bukuresht më kapluan punët e përditshme. Ndër gjërat e ngutshme, në ballë fare doli detyra që m’u ngarkua nga universiteti i kryeqytetit rumun për të shkruar një tekst historie tejet të vëllimshëm, me afro pesëqind faqe. Megjithëse vapa filloi të shtrëngonte fort, desha s’desha, me hir me pahir, u ngula në karrike me orë të zgjatura. Në atë valë tensioni krejt të pazakontë, përmes e-mail-it, nga Londra më erdhi një mesazh nga mikpritësi im, profesori Akil Koci, i cili më lutej t’ia redaktoja librin e tij, ku kishte përfshirë pesëmbëdhjetë artikuj studimorë kushtuar artistëve, kompozitorëve e muzikologëve të njohur nga të gjitha trevat shqiptare. U mata t’i përgjigjesha negativisht, por një gjë e tillë, mendova, nuk do të tingëllonte aspak mirë. Për më tepër, gjatë qëndrimit në Londër, Akili kish lënë çdo punë të vetën dhe ishte vënë me mish e me shpirt në dispozicionin tim, vetëm e vetëm që të m’i përmbushte të gjitha dëshirat e tekut. “Pavarësisht se jam kaq i ngarkuar, duhet të gjej një rrugëzgjidhje.

Të shtoj numrin e orëve të punës në kompjuter dhe t’ia përmbush kërkesën mikut” po i imponoheasha vetes. Sakaq, rilexova mesazhin dhe mendova t’i hedh një sy krejt materialit që duhej redaktuar. Një drithmë kënaqësie e lehtësimi ma përshkoi krejt qënien kur pashë se një nga esetë ishte për Besim Sahatçiun. E përpiva me sy me një frymë. Më pëlqeu. Siç e kam përmendur qysh në faqet e para të këtij libri, përmes një morie dëshmish të shkruara e gojore, Akili ia kishte dalë mbanë t’i bënte një përshkrim të përkryer figurës së këtij pionieri të regjisorës së mirëfilltë e profesioniste të Kosovës. Pa e vrarë mendjen më gjatë, iu përgjigja pozitivisht kërkesës së Akilit duke e lutur që të më jepte afat disa ditë më shumë. Kur e përfundova redaktimin e krejt librit, i propozova që kriteri i rreshtimit alfabetik të personaliteteve të bëhej sipas gërmës së emrit, jo të mbiemrit të secilit. Synimi im ishte i qartë: eseja kushtuar Besim Sahatçiut të dilte në vend të parë duke çelur librin.

Nga ai çast m’u kujtua sërish biseda me Besnikun dhe Bekimin, të bijtë e Besimit. Por nuk u ndala me kaq. Vendosa të shkruaja, jo thjesht një artikull, por një libër të plotë për regjisorin e madh, pikërisht siç më pat sugjeruar Akili. Tanimë mezi prisja të rikthehesha në Londër për t’u dokumentuar në lidhje me jetën e veprimtarinë artistike të Besimit. Kjo ndodhi në fund të tetorit 2008. Bashkë me Akilin, i cili u gëzua pa masë kur u njoh me projektin tim, i drejtuam hapat për në Londrën jugore, në Miçam. Atje Besniku dhe Bekimi më pritën me të njëjtën ngrohtësi, ashtu si herën e parë dhe, sigurisht, u treguan të gatshëm të më ndihmonin me ç’të mundnin për ta çuar deri në fund nismën time.

30

30. Disa *merake* - amanete të Besim Sahatçiu

Besimi i çmonte shumë kolegët dhe gëzohej, si për veten e vet, sa herë që ata shënonin arritje në punën e tyre. Vlerësime të larta bënte edhe për talentin e artistëve në përgjithësi e të aktorëve në veçanti. Me këta të fundit, - rreth 120, - pat bashkëpunuar ngushtë dhe sillej sikur t'i kishte pasur pjesëtarë të familjes apo farefis. Madje, për ata që, ndërkohë ishin ndarë nga jeta, thosh: “I kam në mendje e në zemër, komunikoj vazhdimisht me ta”. Të njëjtën simpati shfaqte edhe për personalitetet e arteve të tjera. Për Nexhmije Pagarushën, për shëmbull, shprehej se ishte jo vetëm bilbili i Kosovës, por simbol e sinonim i gjithçkaje pozitive. Qëndrimi dinjitoz i Nexhmijes, si artiste dhe si njeri, “na bën të mendojmë se te jeta e saj fokusohet krejt jeta jonë e pasluftës”, kishte saktësuar Besimi në intervistën e dhënë gazetarit të RTV 21, Florin Kelmendit, në janar 2003. Kur një ndjekës i programeve të këtij stacioni televiziv, e pyeti nëse kishte ndonjë skenar filmi, ku Nexhmija, kjo këngëtare dhe njëherazi aktore e madhe, të luante rolin e një femre bashkëkohore, Besim Sahatçiu tha se, mjerisht nuk posedonte diçka të tillë. Por, shtoi, meriton të shkruhet një skenar i posaçëm për jetën e ndihmesën e madhe që ka dhënë Nexhmija. Dhe nuk është e domosdoshme ta luajë rolin vetë, sidoqë vërtet ka edhe talent aktoresk, çka e ka dëshmuar, ndër të tjera, me lojën në filmin “Tre vetë kapërcejnë malin”. Roli ishte “i vogël”, por mesazhi që kumtoi ishte i madh.

Duke marrë shkas nga një farë “psherëtimë” që kishte ndier në zërin e Bekim Fehmiut, gjatë një emisioni televiziv në kryeqytetin e Shqipërisë, një tjetër telespektator e luti Besimin t'i tregonte përse ky aktor i madh nuk kishte pasur rast ta fliste shqipen e tij në skenat apo ekranet e Prishtinës e të Tiranës. Duke nxjerrë në pah qysh në fillim meritat e padiskutueshme, talentin e rrallë, punën e madhe të Bekim Fehmiut dhe mospranimin nga ana e tij që t'ia ndrronin emrin shqiptar në asnjë formë, goftë edhe në Hollivud, me zë të qetë dhe me urtësinë prej filozofi, Besimi sqaroi: “I pari, të cilit i kam ofruar role në të gjitha filmat e dramet, ka qënë pikërisht Bekim Fehmiu”. Natyrisht, shtoi më tej, “nuk kam ngulur këmbë fort që të pranonte, sepse kushtet e xhirimit nuk ishin aspak të

përshtatshme për një aktor me famë botërore”. Fill paskëtaj, për hir të së vërtetës, Besimi vuri në dukje se edhe Bekimi mban pjesën e vet të përgjegjësisë. “Duke harruar se koha bën të sajën dhe njeriu, me kalimin e viteve, nuk mbetet ai që ka qënë, shëndeti fillon ta lerë, Bekimi e ka shtyrë herëpashere afatin e marrjes përsipër të roleve në shqip”. Më tej, Besimi shprehu shpresën e madhe se do të vijë dita që kjo dëshirë e shfaqur nga Bekim Fehmiu, “që është edhe jona”, do të përmbushet, për kënaqësinë e krenarinë e të gjithë shqiptarëve.

Dihet se Konferenca e Bujanit dha shpresa që, në mbarim të Luftës Antifashiste, do të shikohej edhe çështja e bashkimit të Kosovës me mëmëdheun. Mjerisht, kjo “u harrua” nga regjimi komunist jugosllav. Madje, u bënë orvatje që Shqipëria të shndërrohej në republikë të shtatë të Federatës Jugosllave. Kjo temë me rëndësi të pakrahasueshme për informimin e drejtë e korrekt të brezit të sotëm e sidomos të atyre që do të vijnë, sipas Besim Sahatçiu meriton të bëhet objekti i një vepre për skenën apo ekranin. “Për këtë qëllim, duhen vënë në lëvizje jo vetëm skenaristë, por edhe njohës e studiues të shquar të historisë sonë kombëtare, sepse ana artistike dhe dokumenti duhet të bashkëveprojnë për ta pasqyruar të vërtetën në mënyrë bindëse dhe tërheqëse” porosiste Besimi.

Rëndësisë që kanë dokumentet, veprat e bazuara mbi dokumente dhe të gjitha vlerat e paraqitura në trajtë veprash artistike, Besimi i është kthyer jo një herë. “Me to nuk mund të sillemi si me prodhimet ushqimore, që konsumohen e mbetjet flaken tej”. Ruajtja e krijimeve artistike, të cilave Besimi u kushtoi plot katër dekada të jetës, aktori Abdurrahman Shala - gjashtë dekada, dhe lista mund të zgjatej pa fund, është jo vetëm një e drejtë, por edhe një detyrë e lartë kombëtare. “Nuk do të desha t’ia uroja askujt përfshirjen në listën e zezë të eliminuesve të vlerave artistike, sikurse vepruan nazistët dikur” ka thënë Besimi. Në këtë aspekt, ai e ka ngritur fort zërin të bëhet çmos me synim që materialet e filmotekës të tërhiqen nga arkivat e Beogradit, sepse ka rrezik të zhduken, ose të paktën të dëmtohen.

Besimi i nxiste njerëzit e penës të shkruanin sa më shumë skenarë dhe pjesë dramatike, pa pasur frikë se nuk do të jenë të përkryera. Në fund të

fundit diçka do të mbetet, se sasia çon në cilësi. Ai shtonte se në Kosovë duhet të ketë sa më shumë teatro, - të paktën tetë të tillë në Prishtinë: për të rritur e për fëmijë, estradë etj, - kinema dhe institucione të tjera kulturore, që jeta të jetë e gjallë dhe niveli kulturor i njerëzve të ngrihet parreshtur.

Duke bërë fjalë për rrugët e mjetet për shëndoshjen e jetës kulturore në Kosovë, Besim Sahatçiu vlerësonte veçmas se “nevoja që krijimtaria të ruhet, bëhet edhe më e madhe, sepse mbetemi pa kontinuitet, pra i presim rrënjët tona. Meqë ne sot jetojmë për të nesërmen dhe ky mbijetim është i lidhur ngushtë me çështjet e shpirtit, nevoja për njohjen dhe respektimin e vlerave të njimendta nga e djeshmja shfaqet si domosdoshmëri, që i lidh hallkat kryesore, pa të cilat nuk bën...”.

Në përgjigje të një pyetjeje në RTV 21, në janar 2003, Besim Sahatçiu shprehu edhe një herë shqetësimin qytetar për faktin se “hallakama dhe mishmashi ia kanë dalë të ngulfasin edhe ato vlera që u krijuan me aq mund e përkushtim, dhe se e gjithë kjo nuk le pa prekur teatrin e filmin... Në këto rrethana, mediokri ka koniukturë, ndërkohë që krijuesit heshtin e ballafaqohen me vështirësi mbijetimi. Një shoqëri e organizuar me koncept civilizues, duhet t’iu kthehet vlerave fundamentale para se ta pushtojë kaosi i përgjithshëm. Mungesa e institucioneve kompetente dhe konsumimi i hallakamës, siç po ngjet aktualisht, u hap rrugë prirjeve destruktive, ku rrënimi kthehet në sprovë kryesore të dëshimit të vetvetes a më gjerë. Ndonëse të gjitha këto i kundrojmë nga pozita ‘jashtë lojës’, vlerësoj se po kalojmë nëpër një katrahurë të rrezikshme”.

Në mënyrë të veçantë, Besimi u pat tërhequr vëmendjen zyrtarëve të administratës për mangësitë e ndjeshme në lëmin e kulturës. Besimi u kujtonte atyre se mund ta mbajnë veten si më të rëndësishmit në Kosovë, por vetëm përkohësisht, aq sa ekzistojnë biologjikisht, ndërsa artistët mbeten të tillë për një periudhë shumë më të gjatë: *Ars longa, vita brevis*.

Me tolerancën dhe shpirtmadhësinë që e shquanin, Besimi nxori në dukje se prapambetja që vërehej në fushën e kulturës nuk e kish burimin në ndonjë nënvleftësim të saj qëllimkeq, por nga mosnjohja sa duhej e vlerave të kulturës nga aparati administrativ i ngarkuar me problemet e saj. “Burokratët duhet ta kenë të qartë”, thoshte Besimi, “se kultura dhe artet janë për popullin si buka, si ajri”.

Më në fund, Besimi shprehej optimist për të ardhmen e kulturës e të jetës së shoqërisë kosovare dhe e mbyllte me refrenin plot nota optimiste: “Shpresoj se veprat do të na mbrojnë”.

Duke cituar disa turistë zviceranë, të cilët, gjatë vizitës në Pejë, e cilësuan këtë qytet po aq të bukur sa edhe vendi i tyre, Besimi thoshte me bindje se Kosova do të përparonte një ditë si Zvicra, sepse „shqiptarët janë atdhetarë e jo më pak të mençur e të papërtuar në punë se zviceranët”.

Në përgjigje të pyetjes: “Çfarë ju ka dhënë jeta?”, Besimi theksoi qysh në fillim se jeta e artistit i ngjan ndeshjes së njeriut me lokomotivën.

Pas kësaj lufte të pabarabartë dhe raskapitëse, Besimi e nuhati, madje tre vjet para se të kalonte në amëshim, se *“do t’ia prish mesataren e jetëgjatësisë familjes sime. Im atë jetoi 90 vjet, nëna -91, daja -101, vëllai, që banon në Pejë, i kaloi të nëntëdhjetat...”*.

Të gjithë ata që e kanë njohur, të gjithë artdashësit e, në radhë të parë bashkëshortja, zonja Besa, djemtë Besnik e Bekim, tok me farefisnin, do të dëshironin që parandjenja e të madhit Besim të mos realizohej, por ja që edhe këtë herë nuhatja, mjerisht nuk e tradhtoi.

Ishte njeri dhe u bë kujtim. Një kujtim i ndritur, që jehon nga skena dhe ekrani... Megjithëse tërë kohën qëndroi prapa tyre dhe vigjëloi që ato të rrezatojnë sa më shumë kulturë, dije dhe humanizëm të kulluar. Pa rënë në sy: *Esse non vidare*.

